

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti

Krešimir Bobaš

**Interkulturalna konstelacija *vlastitog i stranog* u romanima
Gorana Vojnovića**

diplomski rad

Mentor:

dr. sc. Zvonko Kovač, red. prof.

Zagreb, 2014.

*Mami i tati,
kao zahvala za sve.*

„Od svega što čovek u životnom nagonu podiže i gradi, ništa nije u mojim očima bolje i vrednije od mostova. Oni su važniji od kuća, svetiji, opštiji od hramova. Svačiji i prema svakom jednaki, korisni, podignuti uvek smisljeno, na mestu na kome se ukrštava najveći broj ljudskih potreba, istrajniji su od drugih građevina i ne služe ničemu što je tajno i zlo.

Svi su oni u suštini jedno i podjednako vredni naše pažnje, jer pokazuju mesto na kome je čovek naišao na zapreku i nije zastao pred njom, nego je savladao i premostio kako je mogao, prema svom shvatanju, ukusu, i prilikama kojima je bio okružen.

Tako, svuda u svetu, gde god se moja misao krene ili stane, nailazi na verne i čutljive mostove, kao na večitu i večno nezasićenu ljudsku želju da se poveže, izmiri i spoji sve što iskrsne pred našim duhom, očima i nogama, da ne bude deljenja, protivnosti ni rastanka.

Sve čim se ovaj naš život kazuje – misli, napori, pogledi, osmesi, reči, uzdasi – sve to teži ka drugoj obali, kojoj se upravlja kao cilju, i na svakoj tek dobiva svoj pravi smisao. Sve to ima nešto da savlada i premosti: nered, smrt ili nesmisao. Jer, sve je prelaz, most čiji se krajevi gube u beskonačnosti, a prema kom su svi zemni mostovi samo dečje igračke, blede simboli. A sva je naša nada s one strane.“

Ivo Andrić, *Znakovi pored puta*

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Pojam interkulturene znanosti o književnosti	7
2.1. Pojam kulture.....	10
2.2. Pojam <i>stranoga</i>	12
2.2.1. Razdioba <i>stranosti</i>	15
2.3. <i>Stranost</i> u interkulturnoj znanosti o književnosti	17
2.3.1. Hibridizacija i kreolizacija.....	18
3. Interkulturni pisci južnoslavenskoga područja.....	21
3.1. Goran Vojnović kao interkulturni pisac	24
4. Interkulturna <i>dinamika</i> u romanu <i>Čefuri raus!</i> (2008).....	28
5. Interkulturna <i>dinamika</i> u romanu <i>Jugoslavija, moja domovina</i> (2012).....	42
6. Zaključak.....	64
7. Popis literature.....	68

1. Uvod

Isticati potrebu za interkulturalnim pristupom u proučavanju jedne – po svemu sudeći takvome pristupu apsolutno adekvatne – discipline kao što je znanost o književnosti, sa stajališta današnjega sveobuhvatnog umrežavanja i globalizacijskih tendencija na svim nivoima kulturno-sociološkoga života, na prvi se pogled doima suvislim i bespotrebnim. Ulančanost političkih vrhova u transnacionalni sustav Europske unije, Schengenski prostor te njima inherentni monetarni i ini savezi svjedoče o uznapredovalome promišljanju i implementaciji ideja i potreba za ujedinjenjem Staroga kontinenta, a europski fondovi izdašno podupiru iste tendencije na području kulture, umjetnosti te znanosti. Krvavo je dvadeseto stoljeće sa svojim dvama svjetskim ratovima prisililo Europu da preispita svoje dosadašnje, (mono)nacionalne hegemonijalne diskurse te ih nadiđe – kako političkom, tako i kulturalnom – inter- i transkulturalnošću, koja se odrazila i na društveno-humanističke znanstvene discipline. No relativno noviji datumi izlaženja uvodâ i znanstveno-metodoloških priručnika jednome takvom proučavanju književnosti, kulture i društva (usp. HOFMANN, 2006; LESKOVEC, 2011, KOVAČ, 2011 i dr.) svjedoče o nešto drugačijoj slici stvarnosti: kozmopolitski nastrojena, multinacionalno i interkulturalno orijentirana Europa donekle još uvijek kaska za (inter)kulturalnim povezivanjem svojih sastavnica, iako bi plurikulturalnost trebala biti osnovni temelj na kojemu ekonomski, politički te socijalno počiva.

Interkulturalna su germanistika i njezini najeminentniji predstavnici (Norbert Mecklenburg, Alois Wierlacher, Michael Hofmann i dr.) utrli nove putove i proširili znanost o književnosti inovativnim, iako u samim književnim tekstovima odavno prisutnim, pojmom i potrebom za međunarodnim proučavanjem, čitanjem i tumačenjem. „Interkulturalna znanost o književnosti postojala je i postoji ondje gdje književni znanstvenici u svome poslu promišljaju kulturalne različitosti i razmišljanjem nadilaze kulturalne granice“¹ (MECKLENBURG, 2008: 13), ističe Norbert Mecklenburg, opisujući disciplinu znanosti koja u svojoj jezgri sadrži problematiziranje i labavljenje rigidno shvaćenih (mono)nacionalnih percepcija književnosti. Centralni fokus interkulturalne germanistike leži upravo u promišljanju položaja njemačke književnosti i njezina kanona u (srednjo)europskom, no i globalnom kontekstu, istražujući njezin utjecaj na susjedne te – kao rezultat globalizacije i globalnoga umrežavanja – svjetsku književnost². Prednost interkulturalne germanistike dakako leži u činjenici što proučava

¹ U izvorniku: „Interkulturelle Literaturwissenschaft gab und gibt es überall dort, wo Literaturwissenschaftler bei ihrer Arbeit Kulturunterschiede bedenken und über Kulturgrenzen hinausdenken.“ S njemačkog preveo K. Bo.

² Andrea Leskovec smatra kako je pojam „svjetske književnosti“, zbog svoje europocentričnosti tj. okcidentalne orijentiranosti, zastario te pledira za rekonceptualizaciju toga pojma s obzirom na globalizaciju, za

književnost nacije koja je u kulturno-umjetničkom, duhovnom te tehnološko-istraživačkom smislu jedan od najvažnijih ishodišnih centara (zapadno)europske, no i globalne provenijencije. Iako prema temeljnim vrijednostima i znanstvenoj metodologiji primjenjiva na širok spektar drugih – nacionalnih i kulturalnih – istraživačkih polja, problematika se javlja kada se iz polja nacionalno čvrstih (te time *de facto* nacionalno nadiđenih) diskursa preseli u polje nacionalne osjetljivosti, netrpeljivosti i višeznačnosti, kakvo predstavljaju bivše komunističke zemlje, a napose zemlje srednje i jugoistočne Europe.

Znanost o književnosti, uz svoju najšire shvaćenu perceptivnost i receptivnu otvorenost, mora uvažavati subjektivno-individualne aspekte i sociopolitičke implikacije društva i vremena u kojemu se nalazi. Postkolonijalizam – izražen ponajviše u anglo-američkome proučavanju književnosti – zaslužan je za taj povratak političkoga³ u znanost o književnosti, tendenciju koju se pokušava napustiti u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. Iako književnost, dakako, mora biti sagledana sa (bio)etičkim, ekološkim, informatičkim, sociološkim i povijesnim saznanjima i dostignućima, problem se javlja kada se (u slučaju bivših komunističkih zemalja) „novonastale nacije“ u svim navedenim poljima moraju (re)afirmirati. Pod ovime se ponajprije misli na države nastale raspadom triju najvećih hladnoratovskih federacija – SSSR-a, SFRJ-a te Čehoslovačke –, koje se nerijetko priklanjaju rekonstruiranim eurocentralističkim porivima u ekonomsko-političkome smislu, no i u poredbenoknjiževnim agitacijama, eda ne bi iznova bile strovaljene u netom napuštenu konstelaciju državnih struktura te kulturnih kodiranja, pozivajući se na (znanstveno-historijski počesto upitnu) iskonskost svojih kultura i njihovih temelja, kao što ističe njemački interkulturalni germanist Michael Hofmann:

Nastajanje nacionalnoga identiteta kroz hipostatizaciju nacionalne kulture treba razumjeti kao proces koji se u 19. stoljeću podupirao legitimnim povodima, no koji je počivao na jednom modelu koji bi se danas mogao relativizirati kao imaginarna konstrukcija zajedništva. Također treba napomenuti da se pojmovi „nacija“ i „etnička pripadnost“ skoro nikada, a pogotovo ne danas, ne mogu promatrati kao sinonimi. Etničko razmišljanje nije zastarjelo čak ni početkom 21. stoljeća; mnoge etničke manjine u SAD-u i u Europi svoj ponos čuvaju upravo time što svoj kulturni identitet definiraju u pogledu na svoju 'izvornu kulturu' (HOFMANN, 2013: 14).

jednu „književnost svjetske zajednice“, koja bi u obzir uzela pluricentrični koncept suvremene, globalizirane civilizacije. Usp. LESKOVEC, 2009: 19.

³ Mihajlo Pantić ovaj „povratak političkome“, barem što se južnoslavenskih književnosti tiče, vidi na nešto drugačiji način: „Književnost, jednom rečju, pri kraju veka, u tehnološki i duhovno izmenjenom svetu, a naročito u postsocijalističkim, tranzitnim, intelektualno i materijalno osiromašenim društvima više nije zavisna od politike. Politika je, verovatno, i dalje naša (bolesna) sudbina, ali je sada ta bolest samo jedna od bezbroj književnih tema, rečju, mma kao i svaka druga tema, nipošto povlašćena kako je to bilo u minulim decenijama. [...] Promenjen status i smisao književnosti – pri čemu je njen socijalni, konektivni, korozivni, antiideološki uticaj sasvim utihnuo – zahteva i promenu načina kritičkog govora, promenu tipa interpretacije i promenu vrednovanja“ (cit. prema BOGUTOVAC, 2013: 423-424).

Ugledajući se na nacije sa (gotovo) neprekinutom tradicijom nacionalnoga razvoja te su novonastale države preuzele generativnu matricu njihova nastanka. Raslojavanjem ionako polinacionalno percipiranih identiteta, njihovim političko-kulturološkim cjepljanjem i fragmentacijom, dolazi do shizofrenoga raskola u donedavno intaktnom poimanju ionako policentričnoga, no manje-više uniformnoga modela percepcije identiteta. Ivana Peruško ističe, pozivajući se na SSSR, kako je sovjetski identitet „gotovo čitavo prošlo stoljeće bio nametnuti simulakrum fiksirana značenja, tzv. neupitni pseudoidentitet u pseudostvarnosti. Upravo je zbog vlastite paradoksalnosti bio neodrživ“⁴ (PERUŠKO, 2013: 202). Tome u prilog govori i postulat Anthonyja Giddensa, prema kojemu se „ideološka i kulturna kontrola na koju se oslanjao komunistički politički autoritet nije mogla održati u eri globalnih medija“ (GIDDENS, 2005: 35), što svjedoči o važnosti ranije tematiziranoga globalizacijskoga procesa, koji prodire u sve pore društvenoga – sukladno tome i znanstveno-istraživačkog – života. Stoga se kao centralno pitanje i glavni predmet preokupacije interkulturno postavljene znanosti o književnosti nameće pitanje (postsocijalističkog) identiteta, koje se ispoljava na polju autorskog subjektivno-induktivnog te pozitivističkog nacionalno-deduktivnog, a koje bi trebalo postati propusnije i fluidnije po tome pitanju, budući da je paradigma čvrste nacionalne predestiniranosti zaostatak prošlosti, koji fungira kao sputavajući balast jednoj globalnoj i kozmopolitski orijentiranoj znanosti, no i društvu općenito. Dezintegracijom komunističkih federacija pojavila se nova identitarno-konstituirajuća problematika, koja je tzv. „balkanskim ratovima“ devedesetih godina minuloga stoljeća na društveno-političku scenu „nove Europe“ uvela diskurs etnonacionalizma⁵ te dovela do, kako Enver Kazaz ističe, monološke „reromantizacije“ južnoslavenskoga prostora:

[D]ominantni horizont romantizma u južnoslavenskim literaturama ispunjen je čežnjom i težnjom za čistim nacionalnim sadržajem, pa je njegova poetika monološki strukturirana, dok je kulturni kod životne svakodnevnice, tj. svakodnevnih životnih praksi potpuno suprotan takvom literarnom nastojanju. Bez obzira na ideju ilirizma, koja je uz jugoslavenske ideološke narative i antiosvajačka, antikolonizatorska ideologijska vizija interkulturalnosti južno-

⁴ Stuart Hall utvrđuje kako je krajem 20. stoljeća goruće pitanje raznih diskursivnih i teorijskih praksi bilo upravo pitanje identiteta, koji u kasnom modernom dobu postaje sve fragmentiraniji i razlomljeniji. Usp. HALL, 2006: 360.

⁵ „Kada se osvrćemo na svoje etničko porijeklo“, ističe Slavoj Žižek u svome djelu *Živjeti na kraju vremena*, „upuštamo se u *privatnu upotrebu uma*, ograničenu kontingentnim dogmatskim pretpostavkama; odnosno djelujemo kao 'nezreli' pojedinci, a ne kao slobodna ljudska bića koja obitavaju u dimenziji univerzalnosti uma. Za Kanta javni prostor 'svjetskoga građanskog društva' upućuje na paradoks univerzalne singularnosti, singularnog subjekta koji, u nekoj vrsti kratkog spoja, zaobilazeći posredovanje partikularnoga, neposredno sudjeluje u Univerzalnome. U toj perspektivi 'privatno' nije sastojak naše individualnosti koji bi bio suprotstavljen našim zajedničkim sponama, već sam zajednički institucionalni poredak naše partikularne identifikacije“ (ŽIŽEK, 2012: 521-522).

slavenskog prostora, romantizam na tom prostoru u većini ostaje monološki utemeljen i mononacionalan (KAZAZ, 2012: 76).

Ratnom zavodom⁶ (re)konstituirani jednonacionalni modeli počeli su nekadašnji koncept integrativne, multietničke koegzistencije mijenjati ekskluzivnom monoetničkom. Europski integracijski procesi i zaokret prema Zapadu p(r)obudili su (etno)nacionalističke tendencije u novonastalim društvima, što je u jednu ruku objašnjivo političkom nuždom i demokratsko-ideološkim preduvjetom europeizaciji – svojevrsnome antipodu dotadašnje „balkanizacije“ – južnoslavenskoga postsocijalističkog društva. Međutim, na svojevrsnoj je kriporazini, kako ističe Katarina Luketić,

riječ o temeljnom strahu od Drugoga i potrebi da se od tog Drugog sasvim razlikuje. To je ona identitetska distinkcija, ona nužnost da se u Drugome promatra vlastiti obrnuti odraz, koja je osnova definiranja europejstva kao civilizacije i balkanstva kao barbarstva. Taj strah od Drugoga i nepoznatoga može biti i strah od vlastite 'tamne strane', od latentnog divljaka u sebi i vlastite shizofrene podvojenosti (dr. Jekylla i mr. Hyde) (LUKETIĆ, 2013: 386-387).

Identitarna shizofrena raskoljenost od toga trenutka naovamo podliježe (etno)ideološkoj instrumentalizaciji te ekspatrijaciji i stigmatizaciji neželjenih, stranih, „Drugih“ elemenata. U prilog tome govore pojedini primjeri iz hrvatskoga kulturnog miljea devedesetih godina minuloga stoljeća: vlast se bori protiv splitskoga lista *Feral Tribune*, nazivajući ga nerijetko protudržavnim, jugokomunističkim, jugoslavenskim, komunističkim ili čak četničkim (usp. CZERWIŃSKI, 2013: 51); raskrinkavanje „hrvatskih vještica“ (Slavenke Drakulić, Dubravke Ugrešić⁷ i dr.) u *Globusu* 1992. godine, što rezultira u selektivnom egzilu istih itd. S druge se strane, primjerice pisci Petar Šegedin i Ivan Aralica, dotadašnji komunisti i partijski funkcionari, nacionalno opredjeljuju, a potonjega, novokovanog socijaldemokrata, Velimir Visković čak proglašava nacionalnim bardom. Očito je da je posrijedi ideološka

⁶ Marija Todorova u svome djelu *Imaginarni Balkan* naglašava da su beskrupuloznost i praktična neusporedivost prošloga rata na Balkanu posljedica njegova kulturološkog naslijeđa, ističući kako su ratna „zvjerstva počinjena u Jugoslaviji i balkanska zvjerstva uopće [...] očekivana prirodna posljedica ratničkog etosa, duboko ukorijenjenog u psihi stanovnikâ Balkana. Balkansko nasilje je nasilnije zato što je arhaično, zato što je proizvod klanskog društva, čiji arhaični oblici otkrivaju 'nesklad i sudar pretpovijesti i novog doba'. Ova argumentacija naizgled uzima u obzir faktore okruženja (planinski teren), privredu (uzgoj ovaca i konja), društvene prilike (obiteljske zajednice, klanovi, plemena), kako bi objasnila nastanak kulturne matrice“ (TODOROVA, 1999: 239). No nadalje poentira kako se mana takvoga poimanja kulturne matrice očituje u tome što ona, nakon trenutka kreiranja, prestaje biti zavisna o imaginarnom predlošku i počinje egzistirati kao nezavisna, nepromjenjiva struktura te se, zbog glorifikacije kulturološkoga, zanemaruju *sociološke* implikacije cijeloga Balkana, unatoč činjenice što neki krajevi podliježu manjem utjecaju faktorâ koji su te promjene prouzrokovali te ne mogu biti poistovijećeni sa drugima.

⁷ „Jugonostalgija“ Dubravke Ugrešić posve je drugačijeg tipa od one Slavenke Drakulić. Dok bi se kod prve spisateljice moglo naći više pozitivnih slika Jugoslavije, Drakulić će – primjerice u eseju *Kako smo preživjeli komunizam i čak se smijali* – na više mjesta kritizirati komunizam zbog nedostatka slobode, laži, prisluškivanja te (auto)cenzure. Usp. CZERWIŃSKI, 2013: 75.

stigmatizacija neželjenih faktora društveno-umjetničkoga života u novonastaloj državi, pri čemu nastaje binarna aksiološka slika simptomatična (u većoj ili manjoj mjeri) svim nelustriranim, postjugoslavenskim sredinama. Kako naglašava Poljak Maciej Czerwiński:

Kritike djela Miroslava Krleže i njegovih književnih i političkih zagovornika, primjerice Igora Mandića ili Predraga Matvejevića, najčešće su ideološki motivirane (*Povijest hrvatske književnosti* Dubravka Jelčića). Da bi bio pravi antikomunist, Jelčić izražava i pozitivan stav prema *rođenom pripovjedaču*, kako naziva Antu Pavelića, ili Mili Budaku. Teško je pak zamisliti kritičku analizu Krležina sudjelovanja u sistemu komunističke vlasti iz perspektive koja nije desničarska. Kritizirati Krležu koji je, bez obzira na individualni ukus, bio neusporedivo bolji od slabog Budaka – danas znači kritizirati njegov svjetonazor, dakle ideološki se opredijeliti (CZERWIŃSKI, 2013: 73).

Iako se rigidna percepcija nacionalne kulture uvelike olabavila s početkom novoga tisućljeća, ideološki su zaostaci još uvijek ukotvljeni u matricu kulturnoga sjećanja ovih prostora. Pritom se ne misli samo na Hrvatsku, već i na susjedne zemlje, koje su proživjele ponešto drugačije, no esencijalno gledano slične, kriptofašističke režime (Milošević u Srbiji, Izetbegović u Bosni i Hercegovini). Pod njihovim je palicama također patio kulturni transfer te postao, barem što se službenih, državnih relacija tiče, gotovo nepostojećom pojavom u prvoj polovici devedesetih godina prošloga stoljeća⁸. U Sloveniji se, koja se najkraće vrijeme nalazila u ratnome stanju i u koju je emigrirao pozamašan broj ratnih ekspatrijata, dogodio pokušaj političkoga, kulturnog te ideološkog odmaka od „Balkana“. Od njega se, međutim, prilično brzo odustalo⁹, budući da je slovenska kultura prigrlila kreolizirane stilove izražavanja, o čemu svjedoči, kako navodi Mitja Velikonja, tamošnja popularnost „balkan-kulture“ u kojoj se pojedinačne predodžbe, ideje i zaštitni znakovi iz kulturnog naslijeđa zemalja bivše Jugoslavije stvaralački sintetiziraju u novim proizvodima. U svojoj biti oni sintetiziraju prenošenje izravnih, semantičkih i vrijednosnih obrazaca iz bivše Jugoslavije u receptivne margine mladih, urbanih slojeva u Sloveniji, pritom zadržavajući kontekst samosvojnog kulturnog stava (usp. VELIKONJA, 2002). Upravo je ondje lociran i (književni i filmski) interes Gorana Vojnovića, mladoga slovenskog pisca i redatelja, koji je svoja iskustva odrastanja u Fužinama, ljubljanskome dijelu grada, i svoj interes o prošlosti ovih prostora, s kojih odasvud

⁸ Gordana P. Crnković u svome članku „Ja sam ti, ti si ja: o oslobađajućem antinacionalizmu“ govori o kulturnome transferu među „običnim ljudima“ tijekom rata i u vremenu neposrednog poraća: Balašević koncert u Ljubljani 1998. godine, kojemu je prisustvovalo mnogo posjetioca iz Hrvatske, razmjena kasete sa beogradskim izvođačima iz osamdesetih te popularnost djela Danila Kiša u Zagrebu svjedoče o itekako prisutnom, no prešućenom interesu za kulturnim produktima tadašnjega „neprijatelja“. Usp. CRNKOVIĆ, 2013.

⁹ Marko Stabej navodi kako je tome pridonijelo i labavljenje jezične politike u Sloveniji, u kojoj su u osnovne škole uvršteni hrvatski (2000. godine) te srpski i makedonski jezik (2006. godine), što dijelom svjedoči o promjeni načina razmišljanja te ideološkome rasterećivanju slovenskoga društva, no i o pritiscima jezične politike Europske unije. Usp. STABEJ, 2006.

vuče korijene, prenio kako na papir, tako i na filmsko platno, davši suvremene, zrele prinose potrazi za identitetom i za razumijevanjem (postsocijalističkih) događaja na ovim prostorima.

Ideološka fragmentiranost bivšeg zajedničkog južnoslavenskog prostora dovodi u pitanje status identiteta elemenata iz nekoć zajedničke prošlosti te do rekonceptualizacije strukturalno-hegemonijalnih diskursa sadašnjosti, nasljednikâ rascjepkanoga interkulturalnog repozitorija. Time se ideološka determiniranost pretače u identitarnu nedeterminiranost, tj. izrazitu polivalentnost i (političko-ideološku) kovkost toga termina. Ne ulazeći dublje u pitanje samoga koncepta identiteta može se reći da je isti ratnim traumama, tranzicijskim gospodarstvom te ideološkom (etno)nacionalizacijom kulturnoga miljea – od dnevno-političkog do književno-kanonskog – pridonio relativizaciji i neminovnoj traumatizaciji novopodijeljenoga, postsocijalističkog stanovništva toga podneblja. Stoga je glavna preokupacija i očekivani krajnji cilj ovoga rada tematiziranje pitanja identiteta i, sukladno tome, *dinamike* pojmova kao što su *vlastito* i *tuđe* u jednoj interkulturalno postavljenoj, *ad hoc* receptivnoj znanosti o književnosti, pri čemu će naglasak biti na teorijskome promišljanju te analizi ekscerpata iz djela već spomenutoga slovenskog autora Gorana Vojnovića – romanâ *Čefuri raus!* (2008) te *Jugoslavija, moja domovina* (2012) –, koji je po izboru tema i jeziku pisanja zacrtao novi način poimanja kako slovenske nacionalne, tako i južnoslavenske (interkulturalne) književnosti i kulture općenito, o čemu će biti više govora u nastavku ovoga rada.

2. Pojam interkulturene znanosti o književnosti

Interkulturalna se znanost o književnosti treba, *nolens volens*, prilagoditi zahtjevima novonastalog političko-globalističkog diskursa. Odbacujući ideju monokulturne i jednonacionalne autarkije mora u referencijalno polje svojih istraživanja uvesti i intermedijalnu metodiku (npr. teoriju filma), kao i rekapitulaciju i (re)kontekstualizaciju njezinih dosadašnjih dosega, saznanja i metoda. Počivajući na interkulturnoj povijesti književnosti, razumljivo je da su ishodište njezina znanstvenog interesa ponajprije nacionalne književnosti koje ona, s obzirom na književni i kulturalni transfer, raščlanjuje i analizira. Primarnim se predmetom istraživanja interkulturene znanosti o književnosti smatraju tekstovi i djela koji na različite načine tematiziraju kulturna prekoračenja i nadilaženja, kao što su postkolonijalna, manjinska te migrantska književnost (usp. LESKOVEC, 2011: 18 i dalje). Pritom interkulturalna književnost ponajprije želi dokučiti umjetničko-estetsku dimenziju tematiziranja (kulturalne) drugosti/stranosti, kao što su pitanje identiteta, doma, jezika i sl., eda bi bila u stanju tobože objektivno i racionalno objasniti mentalne strukture kultura i društava koji transcendiraju (zastarjele) povijesne, političke i sociokulturološke okvire.

Svojevrsan hiponim i subordinantu generalno percipiranoj interkulturnoj znanosti o književnosti čine tzv. međuknjiževne zajednice. Kako ističe Zvonko Kovač u svojim *Međuknjiževnim raspravama*, međuknjiževne zajednice „povijesne su pojave, promjenama podložne formacije, pa nisu homogene, nego heterogene, raznolike tvorevine; njihova je osnovna karakteristika što su specifične pojave u odnosu na pojedinačnu – nacionalnu književnost, dok su u odnosu na svjetsku književnost opća pojava“ (KOVAČ, 2011: 147). Oslanjajući se na koncept međuknjiževnih zajednica, čiji je idejni začetnik slovački književni znanstvenik Dionýz Ďurišin, Kovač smatra kako taj termin, unatoč isticanju komponente nacionalne književnosti, „oduzima sastavnicama zajednice nešto od suverenosti nacije, u posljednje doba tako važne za sve slavenske narodne zajednice“ (KOVAČ, 2011: 156-157) te ga on zamjenjuje terminom „*interkulturni kontekst*, kojemu je interkulturalnost dominantna osobina, a interliterarni proces dinamička, koherentna osnova“ (KOVAČ, 2011: 157). Što se južnoslavenskog područja tiče važno je napomenuti kako je, zbog njegove izražene geografske disperziranosti, izrazito bitan faktor u pokušaju sistematizacije književnosti istaknuti uže shvaćenu filološku te šire shvaćenu kulturalnu komponentu njihovih, unatoč tome usko povezanih, konstituenti.

Interkulturalno je, *per definitionem*, sve što je povezano s kulturnim transferom, globalizacijom, transnacionalnošću te transkulturalnošću. U tome dinamičkom procesu kulture

osmotski preuzimaju elemente *stranoga*/Drugoga, inkorporirajući ih (na ovaj ili onaj način, u većoj ili manjoj mjeri) u matricu vlastitoga. Definicija pojma *strano* bi dakle, krajnje banalizirano i paušalizirano, mogla označavati bilo koji element koji se nalazi izvan vidokruga vlastite spoznaje odnosno kulture. Znanost o književnosti te, uopćeno gledano, književni transfer i produkcija u prošlosti pripomagali su političkoj i kulturnoj homogenizaciji nacijâ koje su se tek nalazile u fazi nastajanja, u zametku onih oblika koje danas poznajemo. U tome procesu cilj nije bio (jedino i agresivno) izlučiti i izopćiti *strano*, već homogenizirati i statički definirati *vlastito*. Pritom je nacionalna književnost, jednom afirmirana, pripomagala u izgradnji i promicanju nacionalne svijesti. Stoga se može reći kako se nije radilo o ekskluzivističkoj agitaciji već o inkluzivističkoj potrebi. *Vlastito* i *strano* u pogledu nacionalnoga, u kontekstu razvoja sekularnih i nacionalno osviještenih građanskih društava, svoju će prvu bitnu redefiniciju u većini europskih zemalja dobiti tek nakon Prvoga svjetskog rata (raspadom multietničke Habsburške monarhije, Ruskoga i Njemačkog Carstva), no pojavljuju se i ranije, primjerice tijekom izbijanja Francuske revolucije u kasnome 18. stoljeću. Drugu će redefiniciju doživjeti već za nekoliko desetljeća:

Književna znanost i posredovanje dugo su vremena bili povezani s idejom nacionalne države i teorije nacije, primarni je cilj bio prijenos i očuvanje nacionalnih tradicija, nacionalno samosiguranje i ograničavanje prema van. Ti su ciljevi postali upitni s promjenom društva u drugoj polovici 20. stoljeća, ne samo stoga što je pojam nacije bio zlostavljen, već i stoga što je multikulturalno društvo stvarnost mnogih europskih društava (LESKOVEC, 2011: 33).¹⁰

Ovako shvaćena književnost se može usustaviti u matricu kako socijalnog sistema, tako i estetskoga konstrukta, proizvod i odraz jedne određene društvene stvarnosti kao i konstrukt sa autonomnim estetskim odlikama. Problematika nastaje kada se književne tekstove politički te ideološki instrumentalizira, kada ih se svede na puke povijesno-kulturalne izvore i dokumentarističke izvještaje o svakodnevicu nekog pojedinca, zajednice, nacije i sl. Iako je znanost o književnosti ujedno i kulturalna znanost ne bi je se smjelo promatrati *samo* kroz prizmu kulturalnih znanosti, budući da time može doći do uskraćivanja značenjskoga spektra književnih tekstova na temelju „potiskivanja njihove specifične vlastite kvalitete

¹⁰ U izvorniku: „Literaturwissenschaft und -vermittlung war lange Zeit mit der Idee des Nationalstaats und der Theorie der Nation verbunden, primäres Ziel war Überlieferung und Erhalt nationaler Traditionen, nationale Selbstversicherung und Abgrenzung nach außen. Diese Ziele sind mit der Veränderung der Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts fragwürdig geworden, nicht nur, weil der Begriff der Nation missbraucht wurde, sondern weil die multikulturelle Gesellschaft in vielen europäischen Gesellschaften Realität ist.“ S njemačkog preveo K. Bo.

(literarnosti)¹¹ (LESKOVEC, 2011: 38), čime dolazi do fatalnog, no raširenog i već ustaljenog obrasca književnost „interpretirati kao izričaj jedne kulture“¹² (MECKLENBURG, 2008: 86). Time se također izlučuje i ignorira poetski karakter književnoga jezika, tj. svjesna upotreba poetoloških i književnih postupaka koji su ponajviše semantičkoga i lingvostilističkog karaktera: nizanje znakova uvjetovanih pravopisom i sintaksom nekoga jezika, rima, ponavljanje, kovanje neologizama i sl. Time se književnost i njezino najuže polje djelovanja i ciljeva udaljuju od drugih sustava usidrenih u jeziku, kao što su svakodnevni govor, jezik znanosti i dr. Književnost je stoga, budući da nije *per se* jednostrani i monološko shvaćeni izričaj jedne kulture, manifestirani oblik alteritetnog pristupa svijetu, njegovim disciplinama i razgraničenjima te fungira kao alternativno viđenje stvarnosti, a ne njezin šturi, spekulativni odražaj. Upravo je ovaj vid jedan od bitnih faktora u Vojnovićevu dosadašnjemu opusu, koji između ostalog tematizira jezičku komponentu pri opisivanju novih, hibridiziranih oblika društvenih zajednica u postsocijalističkome vremenu.

Iako se može činiti kako se ovakvom definicijom književnosti destruiira njezina najuže shvaćena važnost prilikom (de)konstrukcije nacionalnoga, upravo je suprotna datost posrijedi. Svojom autonomijom sustav književnosti (od produkcije do proučavanja iste) ističe svoje mogućnosti opisivanja i poticanja te posredovanja komunikacije koji je odvojen od striktno znanstvenog te svakodnevnog činjenicom što, ukazujući na svoj polivalentni i pluricentrični karakter, skreće pažnju na principijelnu i rudimentarnu Drugost stvarnosnih modela i sustava, iako je s njima, dakako, najuže povezana. „Književnost ukazuje, osvješćivanjem o svojoj konstruiranosti, na konstruiranost naših slika i predodžbi o stvarnosti i time uvjetuje osvješćenije poimanje realnosti“¹³ (LESKOVEC, 2011: 40). Polivalentnost književnoga teksta time (auto)referira na vlastitu fikcionalnost, pri čemu se instrumentalizacija i ideologizacija, kao i ishodišno tumačenje jednoga književnog teksta, može efektivno odviti samo ukoliko se ima na umu da je kod istoga posrijedi metaforički odraz stvarnosti, a ne njezina egzaktna preslika, što iziskuje i tematiziranje već spomenute, estetske komponente tekst(ov)a.

¹¹ U izvorniku: „Ausblendung ihrer spezifischen Eigenqualität (Literarizität).“ S njemačkog preveo K. Bo.

¹² U izvorniku: „Ausdruck einer Kultur zu interpretieren.“ S njemačkog preveo K. Bo.

¹³ U izvorniku: „Literatur verweist über die Bewusstmachung ihrer Konstruiertheit auf die Konstruiertheit unserer Bilder und Vorstellungen von Wirklichkeit und bedingt dadurch eine bewusstere Wahrnehmung der Realität.“ S njemačkog preveo K. Bo.

2.1. Pojam kulture

Kako bi se dospjelo do tematiziranja konstelacija pojmova poput *vlastitog* i *tuđeg* u interkulturnoj znanosti o književnosti mora se promisliti i pozicija te značenje temeljnog ishodišta te znanosti – kulture. To, dakako, nije nimalo lagano niti može polučiti jednoznačnim, indikativnim odgovorom, budući da je inflacionarnom upotrebom pojma „kulture“ isti izgubio na svojoj važnosti i prestižu te se proširio na izrazito heterogen spektar društvenih pojava. Uzgred se mora spomenuti i njegova izrazita polisemičnost te plejada značenja u pojedinim podnebljima svijeta i u različitim etapama povijesti. Ovdje ćemo se osloniti na poduži, no koncizno i pregnantno sažet pojam kulture u okviru interkulturno shvaćene znanosti, kako ga definira Ernest W. B. Hess-Lüttich:

Riječ *interkulturalnost* složena je izvedenica od prefiksa *inter-* (lat. *inter* = ispod, između) i imenice *kultura* (lat. *cultura* = poljoprivreda, njega [tijela i duha]). Metafora, koju je uveo Ciceron, u njemačkome se jeziku iznova počinje koristiti tek u kasnom humanizmu (Pufendorf), te se isprva koristi paralelno za poljoprivredu i upravljanje zemljištem s jedne, a za njegu duhovnih dobara (*cultura animi*) s druge strane. Iz drugoga značenja izrasta (od Herdera) uopćeniji pojam kulture kao oznake za cjelokupnost duhovnih i umjetničkih dostignuća jednoga društva koja se može konstitutivno shvatiti kao izgradnja vlastitoga identiteta kao socijalne grupe (političke nacije, jezične zajednice itd.). [...] Fenomenologija svijeta života pojedinaca kao socijalnih subjekata u kulturno definiranim socijalnim sustavima (Alfred Schutz) vodi k akademskome institucionaliziranju kulturnih studija, *cultural studies*, koji zauzvrat od 60-ih godina, za liberalnu programatiku filologija u sve više multikulturno prikazanim Sjedinjenim Američkim Državama (*new ethnicity*), osvajaju konceptualizirajuće funkcije i u 70-im godinama doprinose etabliranju nastavnoga i znanstvenoga polja interkulturalnih studija, *intercultural studies* (cit. prema HOFMANN, 2013: 11).

Iz ovakvoga se tumačenja daje izvući zaključak kako se pojam kulture može podijeliti na (a) *normativni pojam kulture* (svladavanje iskonske, nagonske prirode), pri čemu se kultura raščlanjuje na sfere „niske“ (svakodnevne, popularne kojom se bave kulturalne studije) i „visoke“ (kanonskih djela i autora) kulture. Ovakvim se normativnim pristupom kulturi, ovisno od afiniteta prema jednoj ili drugoj sferi, diferenciraju „intelektualci“ od „naroda“, tj. nastaje dihotomija elitarno/vulgarno pri odlučivanju za ovaj ili onaj ukus odnosno afinitet. Sukladno bi tome sljedeći pojam bio (b) *uski pojam kulture*, koji kulturu shvaća kao dio sustava u koji se slijevaju sve kulturne agitacije, bilo popularnog bilo kanonskog karaktera. Taj bi pojam dakle uključivao svaki oblik glazbene, umjetničke, književne i sl. produkcije. Nadalje, (c) *etnološko-antropološki pojam kulture* bi sa svojim ekstremno otvorenim i inkluzivnim pristupom uključivao sve obrasce ponašanja, navikâ, znanjâ, vjerâ i sl. jedne zajednice, tj. u njemu ne bi došlo do ekstremne polarizacije na „niske“ i „visoke“ oblike kulturne diferencijacije, budući da on promatra kulturu kao infinitno otvoreno područje.

Posljednji u ovoj podjeli bio bi (d) *semiotički pojam kulture*, koji bi uključivao cjelokupnu infrastrukturu predodžbi, obrazaca mišljenja, emotivnih, vrijednosnih i značenjskih klasifikacija koje se manifestiraju na simboličko-semantičkoj razini u jednoj zajednici, društvu i/ili naciji. Ovaj, po svojoj prirodi najdifuzniji pojam, uključuje sve oblike produktivno-receptivno-perceptivne agitacije i djelatnosti jedne zajednice, prema kojemu bi, primjerice, Vojnovićeva djela jednako predstavljala Sloveniju poput Cockte, jednako kao što bi Krležina djela na jednak način predstavljala Hrvatsku kao i sportski uspjesi Janice Kostelić. Ovakva elementarna razdioba pojma kulture (i, općenito, pokušaj njezina definitnoga razgraničenja) ipak predstavlja (isuviše) pozitivističko poimanje iste. Kultura je konturirana svima četirima pojmovima vlastite raščlambe, pri čemu se oni ne mogu promatrati kao zasebni, posvema odvojeni entiteti, već se manifestiraju kao svojevrsni oblik Vennovih dijagrama, tj. neko uopćenije poimanje kulture moguće je tek u interdisciplinarnome čvorištu odnosno metateritoriju, njihovome mjestu dodira i presijecanja.

Jednako kao što je kulturu *per se* moguće raščlaniti na upravo spomenuta četiri pojma, tako je i kulturnu percepciju i recepciju, pa i kulturni pojam kao takav, moguće iznova razdijeliti na *homogenizirajući* te *heterogenizirajući* pojam. Prvi, homogenizirajući, vidi primjerice nacije i njima pripadajuće kulture kao sociopolitički relativno zatvorene i nepropusne zajednice, pri čemu se kultura poistovjećuje s pojmom nacije/etnijske. Drugi, heterogenizirajući, promatra nacije, etnijske i kulture kao relativno otvorene „komunikativne zajednice“¹⁴, neomeđene teritorijalnim granicama, pri čemu se pojavnosti kulturalne sličnosti te različitosti daju produktivnije i objektivnije sagledati. Heterogenizirajući pojam je antipod homogenizirajućemu, pri čemu se, pri njegovoj pojavnosti, potonji postupno briše i ispunjava njime. Odlika komunikativnih, heterogeniziranih zajednica je pojam *sličnosti*, a ne *istosti*, budući da apsolutno preklapanje nije uvjet razumijevanja, već presijecanje i podudaranje nekih vitalno bitnih stavki (način razmišljanja, djelovanja, komunikacije i sl.).

Dospjevši do trenutka uspostavljanja svojevrsne korelacije između pojmova kao što su *sličnost*, *istost* te *različitost*, moguće je generativne sponne kulture okarakterizirati kao konstrukte potpuno uronjene u dinamiku tih pojmova. Aleš Debeljak u svome djelu *Europa bez Europljana* vidi kulturu i njezine generativne sponne na sljedeći način:

Osnovni kriterij pripadnosti moguće je praktički ostvariti samo pomoću otkrivanja, uzdržavanja i premještanja razlika. Upravo one iznova uspostavljaju i pomiču granice između *nas* i *njih*, bez obzira na to radilo se o regionalnim, nacionalnim, jezičnim, vjerskim ili „urbanoplemenskim“ zajednicama. Kulture se, kao nizovi životnog kolektivnog iskustva, zato

¹⁴ Njem. „Kommunikationsgemeinschaften“. Usp. LESKOVEC, 2011: 43.

ne izjednačavaju čak i kad i ako se izjednače ekonomski uvjeti životnih svjetova. Čak i suvremene tehnologije koje bi trebale biti vrhunsko ostvarenje univerzalne upotrebljivosti, na koncu se u pojedinačne životne svjetove i narodne zajednice uključuju na različite, lokalno prilagođene načine, bez automatskog donošenja raspada posebnih kulturnih tradicija u koje ulaze (DEBELJAK, 2009: 60-61).

U ovakvome je viđenju kulture možda najbitniji faktor pojam „razlike“, tj. diferencirajući element između dvaju sustava, u ovome slučaju (viđenja) kultura i njihova simbiotičkog i koegzistentnog suodnosa. Pritom se brojni rezultati kulturnih transfera (shvaćeni semiotički, poput tehnoloških, *per se* kulturnih, političkih i sl.) trebaju smatrati svojevrsnim aditivima te nadgradnjama kulture *u* koju prelaze, s modificiranim opsegom djelovanja i stupnjem inkorporacije u ciljnu kulturu. Pojmovi *ishodišna* te *ciljna kultura* stoga predstavljaju bazične interlokucijske faktore u dinamičnoj korelaciji interkulturnoga transfera, koji perforaciju kulturne stranosti i neprilagodljivosti premošćuju kulturnim upoznavanjem te asimilacijom, Debeljakovim „premještanjem razlika“. Ključni je moment toga kulturnog transfera prepoznavanje kulturno-različitoga, dakle detekcija alternoga i do određene mjere nepoznatoga. Stoga je sljedeći korak u što zaokruženijem opisivanju temeljnih pojmova i faktora međukulturnih odnosa definicija i detekcija pojma, značenja i implementacije „stranoga“ u matricu „vlastitoga“.

2.2. Pojam stranoga

Interkulturalna germanistika te sukladno tome njemački jezik poznaju tri značenja riječi *strano*, ovisno o rodu riječi: *der/die/das Fremde*. Prijevodi tih pojmova na hrvatski jezik, iako manje indikativni i upečatljivi no u njemačkom jeziku, značili bi *stranac* (*der Fremde*), *stranost* (*die Fremde*) te *strano* (*das Fremde*).¹⁵ *Stranac* bi prema tome bio netko tko „nije odavde“, tko po svojim karakteristikama potječe iz ili pripada nekom drugom mjestu. *Stranost* bi bila topografska oznaka za nepoznatu, neprijateljsku ili udaljenu zemlju, a *strano* označava pojmove odnosno fenomene koji ili transcendiraju okvire i granice vlastitoga ili se ne daju uvrstiti niti u jednu kategoriju „do sada znanoga“. Ovim bi se trima imenicama, dakako, trebao pribrojiti i pridjev *strano/tuđe*, koji može označavati odnos i/ili stanje nepripadanja, devijaciju od ustaljene normativnosti ili nešto što se zbog svoje različitosti (drugosti) ne može prepoznati niti prenijeti u već poznate strukture. Andrea Leskovec ističe kako pojam stranosti

¹⁵ Više o ovome usp. HOFMANN, 2006; MECKLENBURG, 2008; LESKOVEC, 2011 i dr.

označava karakteristiku ili modus bivanja: bivanja stranim, bivanja nepoznatim, bivanja potpuno drugačijim. Stranost nastaje relacijom, budući da se ja mogu samo u razgraničenju s Drugime doživjeti stranim. U ovome se pogledu stranost može shvatiti i kao spoznajno-teoretska kategorija, čiji se raznovrsni pojavni oblici i dimenzije u raznim znanstvenim disciplinama različito istražuju: stranost kao kulturnoznanstvena, sociološka, filozofska, poetska i psihološka kategorija¹⁶ (LESKOVEC, 2011: 46-47).

Budući da je, kako Leskovec ističe, *strano* ili *tuđe* moguće u potpunosti pojmiti samo kao jednu relacionalnu dimenziju, polarizirani antipod *vlastitome*, dospijeva se do nuklearne problematike interkulture znanosti o književnosti, čiji predmeti istraživanja, kao što smo već naveli, reflektiraju a ne reproduciraju svijet i tekstu eksterne faktore, usidrene u sferu globalnoga. Stoga je važno razlikovati pojmove *vlastito* i *tuđe*, jednako kao i diferencijacije i ispoljavanja unutar njih samih. Tako primjerice kod pojma *vlastito* nailazimo na dvije moguće raščlambe istoga: (a) *subjekt* te (b) *zajedničko*. *Subjekt*, kao poimanje nečega apsolutnog i univerzalnog, u mnogostrukoj kodiranosti današnjih „post“-društava i pojava (postmodernih, postsocijalističkih, poststrukturalističkih) zbog svoje fragilnosti i svoje *ad hoc* raslojenosti ne može više biti smatran cjelovitom, monolitnom strukturom. Na mjesto autonomnoga subjekta, kao rezultat njegova raslojavanja i razdiobe, stupa *zajedničko*, tj. skup odlika, karakteristika i (pred)uvjeta koji u svojim simbiotičkim, relacionalnim nukleusima tvore i reflektiraju sliku razlomljenoga subjekta. Ovakvo poimanje nije implicitna posljedica moderne, već se može pronaći i u 19. stoljeću, u filozofijama Schleiermachera, Fichtea te Nietzschea, kao i u psihoanalitičkim studijama Sigmunda Freuda. Kao rezultat njihovih promišljanja, jednako kao i dijalektičkih postulata Adorna i Horkheimera, ne postoji više Univerzalno, Opće u obliku jedne vječito važeće i sveprisutne cjelovitosti (Nacija, Bog, Moral), već fragmentarizirani i raslojeni svijet zahtijeva rekonceptualizaciju tih pojmova, jednako kao i akcelerirano i regrupirano povezivanje njihovih konstituenti, pri čemu se stvara konstantna dinamika između *vlastitog* i *tuđeg*, koji sada bivaju relativirani *ad infinitum*. Niti književnost (shvaćena kao skup poetičkih, estetskih i sl. koncepata), zbog svoga reflektirajućeg karaktera, ne može ostati nezahvaćena navedenim procesima, pa se i njezini i njoj podređeni pojavni oblici *nolens volens* prilagođavaju spomenutim promjenama (prisjetimo se avangarde, dadaizma, pa kasnije konstruktivizma te njihovih ispoljavanja u poeziji i prozi). Kako ističe britanska spisateljica i nobelovka Doris Lessing: „Roman je postao sredstvo fragmentiranome društvu, fragmenti-

¹⁶ U izvorniku: „bezeichnet eine Eigenschaft oder einen Seinsmodus: das Fremdsein, das Unvertrautsein, völliges Anderssein. Fremdheit entsteht durch Relation, denn ich kann mich nur in Abgrenzung zu einem Anderen als völlig anderes erfahren. In dieser Hinsicht lässt sich Fremdheit auch als erkenntnistheoretische Kategorie begreifen, deren unterschiedliche Erscheinungsformen und Dimensionen in verschiedenen wissenschaftlichen Disziplinen untersucht werden: Fremdheit als kulturwissenschaftliche, soziologische, philosophische, poetische und psychologische Kategorie.“ S njemačkog preveo K. Bo.

ranoj svijesti. Ljudska su bića u tolikoj mjeri podijeljena, još su iscjepkanija u svojoj nutrini, odražavajući svijet, toliko žudeći, bez da to sami znaju, za informacijama. [...] To je slijepo posezanje za vlastitom cjelovitošću¹⁷ (LESSING, 1986: 75). Homogenizirajući karakter kulture postupno biva zamijenjen heterogenizirajućim, budući da jedino on može u cjelovitosti i adekvatno reflektirati i propitivati diskurse postavljene ideološkom, moralnom te filozofskom fragmentacijom suvremenog društva, pri čemu pojmovi pripadnosti bivaju rekapitulirani.

Iako je takvo viđenje konstelacija stranosti (samo)razumljivo, ista se ta stranost ne može samo subsumirati pod okrilje kulturne *stranosti*/drugosti, budući da je uvjetovana brojnim paradigmama te podliježe mnogostrukim kodiranjima te interpretacijama. Ciljevi interkulture znanosti o književnosti često imaju u vidu izlučivanje i prepoznavanje stranoga ili Drugoga u tekstu, tj. refleksiji jedne kulture, budući da na takvome pristupu i počiva njezin metodološki repozitorij. Takav bi pristup, međutim, podrazumijevao da su elementi jedne kulture (primjerice hrvatske) u potpunosti razumljivi svim njezinim dionicima (kao što smo ranije spomenuli, južnoslavenske kulturne konstelacije treba shvatiti uže [filološki] i šire [kulturološki], pa se stoga već na lingvistički promatrano bazičnoj [dijalektalnoj] pluricentričnosti hrvatske kulture može govoriti o centrima potencijalnog [ne]razumijevanja), što dakako ne odgovara realnosti. Iako njome donekle određena, interkulturalna znanost o književnosti ne gradi svoje metodološko-istraživačke temelje samo na pojmu kulture, već na refleksijama kulturne *stranosti*/drugosti, što predstavlja književni tekst kao refleksiju realnoga. Pritom se, dakako, *per se* shvaćeno uvijek promatra *stranost*/drugost nekoga istraživačkog predmeta, no u taj se diskurs mora uvesti *vlastita dinamika* korespondiranja elemenata kao što su *vlastito* i *tuđe*. To bi objasnilo i ranije spomenutu dinamiku *vlastitog* (*subjekt* i *zajedničko*), kao i heterogenizirajući karakter kulture koji, u trenutku (pokušaja) otklanjanja *stranoga*, supstituira homogenizirajući.

Ukratko bi se rečeno *strano* moglo okarakterizirati kao konstantna dinamika elemenata od kojih je sačinjeno, budući da je kultura – pojam koji svoje postojanje zahvaljuje razgraničavanju upravo interlokutora *vlastitog* te, istom logikom, *stranog/tuđeg* – u neprestanome revaloriziranju svojih elementarnih odlika. Kulturu se, nadalje, uvijek *iskušava*, *doživljava*, pa je i taj proces uvjetovan dinamikom koja tek artikulira svojevrstan smisao, bez da joj je isti implicitno nametnut ili eksplicitno uvjetovan. Niti njezini dionici ne mogu biti

¹⁷ U izvorniku: „The novel has become a function of the fragmented society, the fragmented consciousness. Human beings are so divided, and more subdivided in themselves, reflecting the world, that they reach out desperately, not knowing they do it, for information. [...] It is a blind grasping out for their own wholeness.“ S engleskog preveo K. Bo.

promatrani kao istovjetni ili jednakovrijedni, budući da, primjerice, inozemni germanist može više znati o njemačkoj književnosti od prosječnoga stanovnika Njemačke/Austrije/Švicarske, jednako kao što slovenski povjesničar može više znati o Srednjem vijeku u hrvatskim zemljama od nekog našeg medievista. Intenzivnost i stupanj stranosti pritom postaju svega aspektualne komponente, koje svojom poliaspektualnošću održavaju neprestanu *dinamiku* između svojih najrelativnijih, no i najpotrebnijih komponenti – *vlastitog* i *tuđeg* – na životu.

2.2.1. Razdioba stranosti

Stranost je, kao što smo vidjeli, poliaspektualna i podliježe brojnim viđenjima, koja je relativiraju i koja, dinamikom svojih konstituenti kao što su *vlastito* i *tuđe*, uvjetuju da se *stranost* ispoljava na različite načine i u drugačijim kontekstima. Budući da se *vlastito* ne može do kraja konstituirati bez utjecaja i ograničenja od *stranog* možemo govoriti o ispreplitanju i subsumiranju tih dvaju elemenata, što bi u konačnici značilo da se niti *vlastito* niti *tuđe* ne mogu promatrati kao homogene cjeline ili ekskluzivni entiteti (homogenizirajući i heterogenizirajući karakter kulture!). *Stranost* je, u toj dinamici razgraničavanja od *vlastitog*, krajnje individualan te, u konačnici, neizbježan čin, koji od promatrača (dionika kulture) zahtijeva svojevrsnu reakciju. Budući da je reakcija uvijek individualan čin (poliaspektualnost!) ona uvijek može fungirati kao tangenta koja povezuje razne centre iskustva jednoga promatrača, ovisno o njegovim stajalištima, uvjerenjima, iskustvima, znanjima, sposobnostima i sl. Iako, kao što je već rečeno, krajnje individualan čin, ipak se mogu – univerzalizirajuće – postulirati tri stupnja stranosti.

Prvi bi bio (a) *uobičajena stranost*, koja se još uvijek nalazi unutar perceptivnog repozitorija pojedinca. Kod nje je posrijedi ne(po)zna(va)nje koje se može jednostavno otkloniti dodatnim informacijama ili izobrazbom. Ovo je ujedno i najučestaliji oblik stranosti, budući da je inherentna svim dionicima svih kultura (primjerice prilikom upoznavanja nekog, do tada ne[po]zna[va]nog [su]dionika kulture), budući da je samo jedan ili manji broj (minornih) elemenata Drugoga uistinu stran. Ovaj stupanj stranosti, dakle, počiva na već naučenim obrascima i stereotipima, koji ne moraju biti negativni. Međutim, ukoliko se radi o negativnim stereotipima, ne može se govoriti o uobičajenoj *stranosti*, budući da je ona *ad hoc* receptivna i inkluzivna, dok negativitet stereotipa *a priori* sprječava otklanjanje *stranog*, budući da također počiva na već naučenim (ekskluzivnim) obrascima. *Uobičajena se stranost* može nadvladati pomoću jednostavnih pomagala, kao što su dodatna izobrazba koja uključuje razna didaktička pomagala (rječnici, planovi grada, uputstva i sl.).

Drugi bi stupanj *stranosti* bio (b) *strukturalna stranost*, koja se javlja tijekom kontakta s Drugim, do-tada-ne(po)zna(va)nim. Ovaj oblik *stranosti* u pravilu isključuje dionike vlastite kulture, iako se, kod visokodivergentnih kultura (primjerice indijske, ruske, kineske, južnoslavenske i sl.) može pojaviti i prilikom susreta sa sudionikom vlastitog, šire shvaćenog kulturnog naslijeđa. *Strukturalna* je *stranost* pritom potencirani oblik *uobičajene stranosti*, budući da ona može biti ugrožavajuća (susret s drugim kulturama/spolovima/grupama/naraštajima/Drugima), a može do puno veće mjere i s većom opravdanošću počivati na nesporazumima i stereotipima. No njezina je glavna odlika što je komunikativna, također inkluzivna i što se može nadići, iako zahtijeva dubokosežniju konfrontaciju i opsežniji didaktičko-edukativni materijal, koji zahtijeva modifikaciju i transformaciju već ustaljenih obrazaca (načina razmišljanja, ponašanja i sl.), kao i generalno shvaćenu želju za nadilaženjem elemenata *stranosti*.

Posljednji bi stupanj bio (c) *radikalna* ili *neuobičajena stranost*, koja transcendira sve dosadašnje iskustvene repozitorije i usidrena je u (ne)mogućnosti poimanja Onostranog/Drugog. Kod nje su posrijedi granični fenomeni (san, omamljenost, smrt, revolucije). Njezin se radikalni karakter očituje u njezinoj neizbježnosti, kao i u nenadvladivosti; moguće joj se približiti (primjerice putem filozofije), no ne može je se nadići. Odličan primjer za nju je smrt, koja se izmiče receptivnome razumijevanju, no koja je zajednička svim kulturama i svim njezinim dionicima. Neuobičajeni karakter ovog stupnja *stranosti* leži u tome što se ne može niti smije ignorirati, budući da svojom apsolutnom neshvatljivošću iziskuje i apsolutnu pažnju i potrebu za konfrontacijom.

Ova se tri stupnja, kao i sve ostalo unutar interkulturalno shvaćene znanosti (u ovome slučaju književnosti) ne mogu promatrati kao odvojeni fenomeni, već kao stupnjevanja i nadgradnje jedni drugima. Sublimiranje pojmova *vlastitog* i *tuđeg* inherentno je svima trima, pri čemu se očituje svojevrsni gradativni lûk: *uobičajena stranost* sa svojom (relativnom) bezopasnošću prelazi u *strukturalnu*, koja može biti opasna i zbunjujuća, dok se *radikalna* ili *neuobičajena stranost* izmiče ovakvim poimanjima i koncepcijama te je se mora shvatiti kao ishodište i cilj prvih dviju, koja ih istovremeno uvjetuje i transcendira. *Dinamikom* ovih triju pojmova se može donekle rasvijetliti bazična problematika inherentna svim kulturama, u kojoj se induktivno amalgamiraju sva tri stupnja, intra- i ekstrakulturalna istovremeno.

2.3. Stranost u interkulturnoj znanosti o književnosti

Na kraju našega kratkog pregleda pojmova kao što su *kultura*, *vlastito* i *tuđe*, *stranost* i *stupnjevanja stranosti* dolazimo do eksplicitnog pojma stranosti u interkulturnoj znanosti o književnosti. Ovdje se može zaključiti kako je nît poveznica svim gore iznesenim teorijama i viđenjima *dinamika* (*vlastito/tuđe*, *strano/(po)zna(va)no* itd.), tj. konstantan proces komuniciranja, upoznavanja, nadilaženja ne(po)zna(va)nja. Upravo je u toj *dinamici*, u tom konstantnom metateritoriju, ukorijenjena interkulturalna znanost o književnosti i njezino polje djelovanja, tj. tematski i estetski, relacionalni aspekt *stranosti*. To znači da se *stranost* u književnim tekstovima ispoljava na *tematskom* i na *estetskom planu*. Prilikom eksplikacije ovih dvaju aspekata ćemo se poslužiti, sukladno ciljem i tematikom rada, primjerima iz slavenskih književnosti.

Tematski se stranost u tekstovima ispoljava na brojne načine, od kojih je jedan od najindikativnijih prodor elemenata stranog u kulture (po)zna(va)nog. Odličan primjer za isti bi bio roman *Povratak Filipa Latinovicza* (1932) Miroslava Krleže, u kojem se („otuđeni“) protagonist vraća u nekad (po)zna(va)nu sredinu. Daljnji bi primjeri za tematsku konfrontaciju sa stranim bili romani *Travnička hronika* (1945) te *Prokleta avlija* (1954) Ive Andrića, pri čemu prvi tematizira prodiranje (*strukturalnih*) elemenata stranog u vlastitu sredinu dok je potonji metapričom tematski smješten u okruženje (također *strukturalnog*) stranog, u drugu zemlju. Elemente radikalnog, neuobičajenog stranog narativira Meša Selimović u svome romanu *Derviš i smrt* (1966), tematizirajući transcendentalno iskustvo Ahmeda Nurudina u kontaktu s (neegzistentnim) Drugim, ali i Hasana sa srodnim a ipak različitim. Takvim iskustvom radikalnoga, konfrontiranoga s (donekle, ali ipak ne do kraja razjašnjenim) magičnim i surealnim bavi se i roman *Majstor i Margarita* (1966/1973) Mihaila Bulgakova, u kojemu se isprepliće više metapriča (npr. biblijskih) i više tematskih, vremenskih i prostornih determinanti, pokrenutih dolaskom *stranca* (Wolanda) u moskovsku sredinu. Tematikom *uobičajenog stranog* se bavi, primjerice, roman *Kratki izlet* (1965) Antuna Šoljana, u kojemu društvo starih (međunarodnih) znanaca kreće u potragu za starim freskama u Istru itd. U slovenskoj se književnosti kao primjer nameće roman *Tujci* (1902) Ivana Cankara, začetnika moderne, u kojemu, osim indikativnog naslova, kipar Pavle Slivar i tematski postaje *strancem* među *strancima*. Od primjerâ iz kanona svjetske književnosti bi svakako valjalo spomenuti roman *Stranac* (1942) francuskoga nobelovca Alberta Camusa, iz čijeg se također indikativnog naslova da iščitati socijalni položaj, alijenacija i propast njegova protagonista Meursaulta.

Iz ovoga se kratkog pregleda općih tematskih čvorišta kanonskih djela iz slavenskih književnosti može izvući poopćeni, preliminarni zaključak kako je preokupacija književnikâ, jednako kao i kod njihovih inozemnih kolega, prikaz figura koje se nalaze na razmeđi između iskustava do-tada-(po)zna(va)noga i *stranoga*, pri čemu se očituje jedna konstantna dinamika između prostorâ i konstelacija sačinjenih od te dihotomije. Pritom se *vlastito* (homogenizirajuće) u trenutku spoznaje i doticanja svojih granica prelijeva u *tude* (heterogenizirajuće), prilikom čega se naglašava proširujući i inkluzivistički karakter takvih agitacija.

2.3.1. Hibridizacija i kreolizacija

Druga inačica ispoljavanja elemenata *stranosti* u književnome tekstu događa se na imanentno tekstualnoj razini, putem modifikacija na fonološkoj, ortografskoj, morfološkoj, sintaktičkoj, semantičkoj i dr. razinama. Još je jedan aspekt fragmentiranje narativnog tkiva i spacijalno-temporalnih koordinata, čime se postiže efekt dodatnog otuđivanja napisanoga recipijentu. Multiperspektivnost teksta, bilo na sferi figura, radnje, vremena i mjesta događanja i sl. dakle ističe sistematsku osobnost književnosti, to jest književnoga teksta, da fungira kao iskonsko, *per se strano*, da poetska narav teksta i njegove druge estetske odlike pridonose kreiranju ne(po)zna(va)noga. Aplikacijom ovih modifikacija na narativno tkivo tekst postaje hibridiziran odnosno kreoliziran (usp. LESKOVEC, 2011: 61 i dalje), što je odlika napose postkolonijalnih književnosti, nastalih kao rezultat miješanja jezika, kultura te običaja. Njemačka književnost poznaje brojna hibridizirana djela, budući da je u drugoj polovici 20. stoljeća u njezinu sferu utjecaja dospio velik broj migranata iz Turske i istočne Europe, pa sukladno tome i s južnoslavenskog područja. No podmaklom globalizacijom i promjenom sociološke slike Europe u brojnim se književnostima, priljevom (i)migranata iz raznih europskih i neeuropskih zemalja, pojavljuju takvi tekstovi. U njemačkoj su književnosti istaknut primjer autora „hibridnih tekstova“ turski pisci Emine Sevgi Özdamar te Feridun Zaimoğlu, kao i južnoslavenski autori Aleksandar Stanišić i Dragica Rajčić, da nabrojimo samo neke. U južnoslavenskom kontekstu dolazi do hibridizacije (trans)kulturalnih elemenata ponajprije nakon raspada socijalističke Jugoslavije i tzv. balkanskih ratova, kada (e)migracija, podstaknuta ratnim zbivanjima, postaje uobičajenom pojavom. No, budući da se kod primjerâ iz njemačke književnosti radi o figurama koje ni na koji način nisu pripadale njemačkoj kulturi niti su njihove domicilne zajednice pod izravnim utjecajem njemačkoga govornog područja, možemo govoriti o strukturalnoj drugosti tih pisaca i njihovoj (ne)asimilaciji u nove

semantičko-kulturalne koordinate. Kada tematiziramo hibridna djela u južnoslavenskim književnostima, trebamo u obzir uzeti i kulturalnu povezanost toga prostora, koja seže do duboko u prošlost, s vjerskim, povijesnim, državnim, socioekonomskim te – napose – kulturnim tangentama koje ih povezuju i međusobno ulančavaju:

Ako ustanovimo da je Balkan oduvijek bio poiman kao stjecište raznorodnih tradicija i svjetonazora u kojem različite grupe percipiraju jedna drugu na temelju veće ili manje doze drugosti, možemo isto tako ustvrditi da se ta teza može okrenuti naglavce pa reći da se unatoč stanovitoj količini razlika na Balkanu, drugost shvaćala kao nešto samo po sebi razumljivo i očekivano. U svakom slučaju, nepobitno je da je drugost jugoistočnom kutu Europe inherentna (VIDAN, 2013: 331).

Ovime se, nakon izlaganja elemenata i stupnjeva *stranoga* unutar delimitanti *vlastitoga*, vraćamo na početak našega tematiziranja ishodišta interkulture znanosti o književnosti, osobito južnoslavenske provenijencije, tj. Đurišinova i Kovačeva pojma o „međuknjiževnim zajednicama“ i njihovoj definiciji. Pokušajmo hibridizaciju i kreolizaciju prikazati na temelju nekolicine primjera iz, ponovno, južnoslavenskih književnosti, no prvo treba razjasniti pojmove „hibridizacije“ te „kreolizacije“. Hibridna je konstrukcija, prema Mihailu Bahtinu, konstrukcija „koja po svojim gramatičkim (sintaktičkim) i kompozitornim karakteristikama pripada samo jednome govorniku, u kojoj se, pak, u stvarnosti miješaju dva izričaja, dva načina govora, dva stila, dva 'jezika', dva obzora smisla i vrednovanja“¹⁸ (BAHTIN [BACHTIN], 1979: 165). Za razliku od hibridizacije kreolizacija označava stvaranje novih kultura, stilova življenja i jezika pod utjecajem *strane* kulture, koja se ispoljava (prije svega kolonijalnim) utjecajem druge kulture, pri čemu se njihov utjecaj može promatrati i komplementarno. „Hibridizacija i kreolizacija insceniraju heterogenost kultura, društava i identiteta na jezičnoj razini kroz integraciju drugih jezika, kroz 'novi jezik', koji nastaje asimilacijom stranoga jezika i jezika zemlje, što je posrijedi kod 'gastarbajterskog njemačkog', drugih žanrova, drugih oblika umjetnosti, književnih tekstova ili perspektiva“¹⁹ (LESKOVEC, 2011: 62).²⁰

¹⁸ U izvorniku: „die ihren grammatischen (syntaktischen) und kompositorischen Merkmalen nach zu einem einzigen Sprecher gehört, in der sich in Wirklichkeit aber zwei Äußerungen, zwei Redeweisen, zwei Stile, zwei 'Sprachen', zwei Horizonte von Sinn und Wertung vermischen.“ S njemačkog preveo K. Bo.

¹⁹ U izvorniku: „Hybridisierung und Kreolisierung inszenieren die Heterogenität von Kulturen, Gesellschaften und Identitäten auf sprachlicher Ebene durch die Integration anderer Sprachen, durch eine 'neue Sprache', die durch Assimilation der Fremdsprache an die Landessprache entsteht, wie das beim 'Gastarbeiterdeutsch' der Fall ist, anderer Gattungen, anderer Kunstformen, literarischer Texte oder Perspektiven.“ S njemačkog preveo K. Bo.

²⁰ Kao primjeri za ovu vrstu postupka mogu poslužiti *Balade Petrice Kerempuha* (1936) Miroslava Krleže, autorovo najveće pjesničko dostignuće, koje izvire iz kajkavskoga narječja hrvatskoga jezika te govori u prilog lingvističkoj raslojenosti unutar jedne, u ovome slučaju hrvatske, kulture, otuđujući pritom elemente standardnoga, štokavskog narječja. Drugi bi primjer mogao biti roman *Kad je bio juli* (2005) Nure Bazdulj-Hubijar, koja odstupanjem od regulacija ortografije, morfologije, fonologije i sl. otuđuje intrakulturalnu

No hibridizacija, kreolizacija i miješanje tema te motiva ne moraju biti samo parcijalne karakteristike nekoga djela, kako to u suvremenoj slovenskoj književnosti pokazuje mladi autor, Goran Vojnović. Svojim je romanima *Čefuri raus!* (hibridizacija i kreolizacija teksta) te *Jugoslavija, moja domovina* (interkulturno miješanje tema) dao respektabilan obol ovoj vrsti pisanja u južnoslavenskim književnostima. Neologizmima, miješanjem elemenata slovenskog i (srpsko)hrvatskog jezika, kao i literarizacijom tematskih elemenata nedavnih događaja na ovim prostorima (već spomenuti balkanski ratovi, egzil i sl.) i shizofrenom, identitarnom raskoljenošću društ(a)va (nepodudaranje terminâ *vlastitog* i *tudeg*) Vojnović satirički, parodistički i groteskno (odlikama koje se, prema Andrei Leskovec, također mogu pribrojiti estetskoj razini teksta [usp. LESKOVEC, 2011: 60 i dalje]) implementira u narativno tkivo svojih tekstova brojne (metodološke) odlike ranije iznesenih teza, tako da smo, za kratko prikazivanje suvremenih tendencija u interkulturnoj konstelaciji južnoslavenskih književnosti, izabrali upravo njegova dva već spomenuta romana. U sljedećem ćemo se poglavlju osvrnuti na pitanje interkulturnih pisaca južnoslavenske provenijencije, kojima ona obiluje i koji predstavljaju primarno mjesto nesuglasica i razmirica prilikom interpretiranja i smještanja u ovaj ili onaj kontekst nacionalne povijesti književnosti. Koristeći se u ovome poglavlju predstavljanim metodološkim aparatusom i teoretskim gabaritima također želimo, u sljedećim poglavljima i na temelju ekscerpata iz romanâ, intervjuâ i recenzija prikazati ispoljavanje interkulturene teorije na tematsku, estetsku i motivsku razinu radnje, strukture teksta i dinamike terminâ *vlastitog* i *tudeg* u Vojnovićevu dosadašnjem romanesknom opusu.

(bosanskohercegovačku) konstelaciju među naraštajima (dječak Mirza epistolarno komunicira s [mrtvim] ocem, a njegov jezik zadržava infantilne varijacije).

3. Interkulturni pisci južnoslavenskoga područja

Do sada smo uvidjeli kako je pitanje (uniformnosti) nečijeg identiteta usidreno u *dinamiku* između elemenata *vlastitog* i *tuđeg*, koji se na različite načine sintetiziraju i u brojnim pojavnim oblicima (primjerice homogenizirajućem te heterogenizirajućem) manifestiraju. Ničije identitarno pitanje nije posvema jednoznačno i samorazumljivo, budući da nas globalizacija i mijenjanje kulturno-socioloških implikacija primoravaju na njegovu konstantnu rekapitulaciju i rekontekstualizaciju. Interkulturnom dinamikom između *vlastitog* i *tuđeg* identitet se može sagledati kao diskurs koji se nalazi u stalnome (pre)ispitivanju svojih granica, kojega određuje isuviše faktora a da bi se mogao percipirati kao statična, nepromjenjiva konstanta. Pitanje postaje utoliko kompliciranije ukoliko se u obzir uzmu dezintegrativni i reducirajući procesi, koji taj identitet proširuju, sužavaju i modificiraju. Ovime su u posljednje vrijeme zahvaćena (istočnoeuropska) postsocijalistička društva, budući da se na tamošnjoj geopolitičkoj i društveno-topografskoj sceni odvio dezintegrativni proces cjepkanja za jednu kulturu izrazito bitnih elemenata kao što su nacija, povijesni shvaćeni generativni procesi prilikom nastanka i percepcije iste te ekonomsko-politički faktori koji utječu na sve sfere (novostvorenoga) društva. Postmoderno je društvo i umjetničke forme natjeralo prema zaokretu k ovim pitanjima, a dezintegracijom, kako ističe francuski filozof Jean-François Lyotard, „velikih priča“ koncem prošloga stoljeća val postmodernoga poimanja preplavio je ionako tranzitno shvaćenu književnost i njezino proučavanje. Ovo se, kako Boris Postnikov ističe, odnosi ponajprije (iako ne samo) na postsocijalistička društva, *ipso facto* i na južnoslavensko:

Da bi se danas razumjelo što je to postmoderno u hrvatskoj, srpskoj i drugim postjugoslavenskim književnostima potrebno je napustiti tu perspektivu i umjesto o književnim postupcima, pripovjednim tehnikama ili autoreferencijalnim strategijama govoriti o ekonomskom, političkom i društvenom kontekstu tranzicije (cit. prema BOGUTOVAC, 2013: 438).

Dezintegracijom (do tada barem donekle čvrstog i ustaljenog, iako ideološki zasigurno do neke mjere kontaminiranog) sustava političke, ekonomske i društvene dimenzije događa se i neizbježni identitarni raskol u kolektivnoj svijesti i poimanju neke zajednice. Južnoslavenska je književnost, jednom prešavši u postjugoslavensku, ideologizacijom poratnih, postsocijalističkih i kriptofašističkih društava iako ne potpuno spriječila (usp. CRNKOVIĆ, 2013), onda barem na institucionalnom nivou ignorirala i dalje u dinamičkoj interferenciji se nalazeću kulturnu *dinamiku* i transfer među bivšim zajedničkim, južnoslavenskim

društvima.²¹ Time književnost, (ne samo, ali između ostalog i) kulturni medijator među nacijama/društvima/zajednicama biva podvrgnuta ideološkoj (re)interpretaciji, koja u daljnjem edukativno-didaktičkom diskursu novih naraštaja i rekapitulaciji konteksta nekadašnjih može djelovati pogubno ili povoljno te se stoga može smatrati alternativom ideologiji, jednako kao i alternativnom ideologijom, budući da je zbog svojeg centralnog položaja unutar sustava vrijednosti (auto)refleksije i (samo)percepcije jedne zajednice nemjerljivo bitan, no i izrazito kovak te nadasve krhak *axis mundi*.

O ovome svjedoči i reorganizacija nacionalnih kanona u postsocijalističko vrijeme, koji velikane nekadašnje zajedničke države (primjerice nobelovca Ivu Andrića, kojega *svojim* nazivaju hrvatska, bosanskohercegovačka i srpska književnost), no i cjelokupne književne epohe i povijesna razdoblja (primjerice [renesansnu] dubrovačku književnost, koju osim domicilne, hrvatske, svojom naziva i srpska književna povijest) promatraju kroz prizmu svedremenog mononacionalnog. Pritom koordinate piščeva (ekstra)literarnog života i faktora na koje on nema nikakav utjecaj niti svojim izričajem želi izraziti bilo kakve pretenzije – mjesto i obitelj u kojoj je rođen, kultura u kojoj odrasta, jezik kojim piše svoja djela – postaju primarnim osloncima pri (naknadnom i posrednom) smještanju pisca u ovu ili onu kulturu, zajednicu, epohu. Takvo se autarkično poimanje i segregacija od ostalih središta jedne pluricentrično shvaćene (književne, povijesne, kulturalne) zajednice kao što je južnoslavenska neupitno odražava i na političku dimenziju unutar gabarita vlastite te u interakciji s drugom kulturom, pri čemu često dolazi do – ideološki potpirivanih i neumoljivo dnevnopolitičkih te pozitivističkih – nesuglasica prilikom oprimjeravanja njihovih dostignuća, polja djelovanja te ustroja općenito. Time se ponajviše obremenjuje identitarni kontekst jednoga autora i njegovoga djela u jednoj mono- ili interkulturalno shvaćenoj percepciji, budući da on, u takvome kulturnom transferu, postaje žrtvom trenutne političke permitabilnosti i manje ili više izraženih kulturalnih pretenzija prema nekome prostoru, vremenu ili pojavi kulturalne povijesti. Kao najpoznatiji primjeri ovdje fungiraju – osim već spomenutih – Vladan Desnica i Stanko Vraz, no i crnogorska (kao i novokonstituirani crnogorski jezik), bosansko-

²¹ Miodrag Perišić govori nešto pesimističnije glede na nekadašnju jugoslavensku situaciju, kritizirajući (po njegovome mišljenju) isuviše romantiziran stav o „apsolutnome međusobnom poznavanju“ jugoslavenske zajednice, kakav se javlja u analizama iz postsocijalističkog doba. Postojao je samo, kako ističe Perišić, „jedan višak znanja jednih o drugima kada su bili otvoreni prostori komunikacije i kada se to donekle institucionalno negovalo u bivšoj jugoslavenskoj državi“ (cit. prema BOGUTOVAC, 2013: 426-427). Ovakvo viđenje, međutim, interkulturalna znanost o književnosti ne smatra mjerodavnim niti relevantnim, budući da je *upravo zbog* „viška znanja jednih o drugima“, kako nekadašnji protok informacija naziva Perišić, bilo stvoreno plodno tlo za interpretaciju svakodnevice, bilo kulturalne, bilo političke. Što su to neki propustili učiniti više govori o njihovim (ne)sposobnostima i, vjerojatnije, ideološkim afinitetima i opredjeljenjima nego o (ne)opravdanom postojanju suficita informacija i (sa)znanjâ.

hercegovačka (i novokonstituirani bosanski jezik) te, u najnovije vrijeme, kosovska i vojvođanska književnost.

Na primjeru slovenske književnosti kulturalne pretenzije postaju manje sklizak teren te su u smanjenom opsegu ideološki i politički motivirane. Koncentrirajući se pretežito na teritorijalno-političke nesuglasice (primjer Piranskoga zaljeva i međunarodnoga spora između Slovenije i Hrvatske) kultura *per se* često (mogli bismo reći i nasreću) biva zapostavljena. Slovenija i povijesno gledano, s lingvističkog i kulturalnog stajališta, uživa u svojevrsnoj uniformnosti i koherentnosti, budući da su (južno)slavenske pretenzije na njezinu kulturu ili nacionalni teritorij izražene u puno manjoj mjeri od, primjerice, austrijskih (npr. područje Koruške). Orijehtirajući se više na germanofono podneblje, koje je neupitno formira i koje (su)kreira njezin kulturalni milje, ne smije se zapostaviti niti važnost Hrvatske i grada Zagreba, koji je dijakrono gledano puno veći edukativno-kulturološki centar (uz, dakako, Beč i Budimpeštu) i orijentir brojnim slovenskim intelektualcima od Ljubljane. Ta se situacija ponešto mijenja integriranjem slovenskoga nacionalnog korpusa u Kraljevinu SHS (1918. godine) te utemeljenjem ljubljanskoga sveučilišta (1919. godine), no Hrvatska kao kulturalni „veliki brat“ te Beograd kao novouspostavljena administrativna prijestolnica i dalje neupitno utječu na razvoj slovenske nacionalne kulture.

Nakon osamostaljenja 1991. godine i neusporedivo manjega opsega ratnih razaranja na slovenskome se području nastavlja tradicija manje-više uniformne kulturalne koherentnosti i jednodimenzionalnosti. Srpskohrvatski jezik gubi status jednoga od službenih jezika, postaje rezervnim kodom, a pojačanom prevoditeljskom i književnom produkcijom (možda najplodnosnijom u postsocijalističkom i postjugoslavenskom kontekstu) sve više djela biva prevedeno na (sada jedini službeni) slovenski jezik. Pritom dolazi i do reza u kulturnome transferu, budući da su, unatoč pripadanju istoj jezičnoj porodici, slovenski i (primjerice) hrvatski slični jezici, „ali su se tako različito razvili *da se moraju učiti* (istaknuo K. Bo.)“ (POŽGAJ HADŽI, 2002: 13). Ovo isticanje razlika jednako tako fungira kao poziv ka interkulturnoj didaktici, tj. upoznavanju jednoga od primarnih obilježja neke kulturalne zajednice – u ovome slučaju jezika – posredstvom njezinih kulturnih (književnih) proizvoda, koji se, unatoč ranije spomenutome rezu, intenziviraju i prije, no izraženije neposredno pred pristupanje Hrvatske Europskoj uniji.

U konstelaciji takvih kulturalnih realija funkcionira i današnja slovenska književna produkcija. Obilježena pojavom mnogobrojnih mlađih autora, poput Aleša Čara i njegovih romana, Nejca Gazvode i njegovih kratkih priča, Katje Perat i njezine poezije i dr. može se govoriti o odmaku od posvemašnje tematsko-motivske fiksacije na sferu mononacionalnoga.

Janko Kos vidi ovu otvorenost prema tzv. „humanističkim tendencijama“ kao nešto što je inherentno dijakrono percipiranoj slovenskoj književnosti, „jer je za to odvajkada predodređena socijalnim ustrojstvom naših [slovenskih] književnika“ (Kos, 1984: 73). Od Ivana Cankara, začetnika moderne u slovenskoj književnosti, sfera socijalnoga postaje tematskom sublimantom koja je transgeneracijska, multinacionalna te interkulturalna istovremeno, a njezinu tradiciju, ovaj put u domeni postmodernoga i prije dezintegracije zajedničke države, nasljeđuju Tomaž Šalamun sa svojom poezijom, Primož Kozak i Dominik Smole sa svojim dramama te Rudi Šeligo i Andrej Hieng (primjerice *Obnebje metuljev* [1980]) s njihovom prozom.²² Janko Kos nastavlja s iznošenjem svojih viđenja humanističkoga u slovenskoj književnosti, naglašavajući kako književnost

obavlja funkciju humanističkog oslobađanja na taj način što u svesti čitaoca ruši mentalne šablone verskih, socijalnih, moralnih ili prosto najopštijih civilizacijskih predstava i obrazaca koji ga ograničavaju u zatvoreni svet u kome je humanizam kao predteorijska svest o jednakosti i opštosti ljudskog u ljudima nemoguć, jer ga svim sredstvima isteruju iz čovekove svesti u podsvest ili ga silom izopačavaju (KOS, 1984: 77).

3.1. Goran Vojnović kao interkulturalni pisac

Uz gore navedene predstavnike kanona južnoslovenskih književnosti i mlade proze, kratke priče i poezije treba još svakako spomenuti i Gorana Vojnovića, koji se okušao u domeni proze (romana), poezije i kratke priče, no i (jednako kao primjerice Nejc Gazvoda) filma. Indikativno je za Vojnovića što u plejadi novih, mladih slovenskih autora najizrazitije i najočitije tematizira interkulturalne konstelacije i rekalkibraciju elemenata prošlosti. U njegovim djelima pitanje identiteta i pripadnosti postaje glavnim osloncem te primarnom tematsko-motivskom preokupacijom, a na sferi jezičnoga izričaja to se i bjelodano očituje: roman *Čefuri raus!* pisan je u potpunosti sociolektom „čefurščine“ odnosno „fužinščine“. Naziv „fužinščina“ ovaj idiom tj. sociolekt dobiva od ljubljanskoga naselja Fužine (no upotrebljava se i za govore drugih slovenskih područja na kojima živi mnogo južnjačkih doseljenika) u kojemu je autor odrastao, a riječ „čefur“, od koje se izvodi alternativni naziv za taj cjelokupni sociolekt, „čefurščina“, odnosi se na doseljenika iz južnih republika nekadašnje SFRJ te vjerojatno potječe iz hrvatskoga ili iz srpskoga jezika (izvedenica od „čift“ ili „čivut“, što znači Židov i u većini je slučajeva pogrdnica za pripadnika toga naroda). U slovenskome

²² Pritom se mora spomenuti diskrepancija između Ivana Cankara kao socijalno angažiranog pisca, koji se toj domeni može pribrojati tematsko-motivskim odlikama svojih tekstova, te Cankara kao socijalističkog pisca, naknadne instrumentalizacije i ideologizacije njegovih djela u korist propagandne mašinerije nekadašnje partijski kontrolirane književno-kulturne produkcije, recepcije i aplikativnosti na edukativno-didaktičke modele ponajprije osnovnih i srednjih škola.

jeziku dobiva nastavak *-ur* umjesto izvornoga *-ut*, kako bi se naglasio pogrdni karakter riječi²³ (STRSOGLAVEC, 2010: 84).

Fužine i njezini neslovenski žitelji u Vojnovićevu su već spomenutom romanu predstavljeni svojim idiomom, tj. sociolektom, s govorom koji je svojevrsna mješavina različitih jezičnih utjecaja iz južnoslavenskih jezika, dakle produkt hibridizacije te kreolizacije. Taj se govor, kako ističe Urban Zorko, dijeli na dvije razine: (a) na onu koja tendira k slovenskoj sintaksi i koju strani izrazi retorički stiliziraju te u nju mjestimice unose svoju sintaksu i (b) na onu koja potpuno preuzima neslovensku sintaksu i vokabular (usp. ZORKO, 2008: 188). Također treba naglasiti kako je u Vojnovićevu romanu „čefurščina“, sociolekt, ujedno jezik pripovjedača i jezik dijaloga – „živi, veristični govor nije samo sredstvo za karakterizaciju književnih likova“²⁴ (STRSOGLAVEC, 2010: 84). Cjelokupna je jezična struktura dio poruke, a način na koji je roman napisan bi se mogao nazvati *pisanjem kao govorom*, terminom Rolanda Barthesa, koji pisanje pojmi kao funkciju i odnos između stvaralaštva i društva.²⁵ Svim ovim odlikama djela isto bi se moglo svrstati u sferu *strukturalne stranosti*, pri čemu, dakako, tematikom i motivikom zadire i u *uobičajenu stranost*, budući da se tematizira adolescentska svakodnevnica Marka Đorđića i njegova odrastanja u Fužinama. Također dolazi do rekalibracije dihotomije *subjekta* i *zajedničkoga*, prilikom čega se odvija stalna *dinamika* u procesu interkulturnoga meandriranja između južnjačke obitelji protagonista (*subjekta*) te slovenske kulture (*zajedničkoga*), u koju je uronjeno to područje lingvističke i kulturalne drugosti.

Za razliku od romana *Čefuri raus!*, koji predstavlja hibridizirani, kreolizirani spoj jezika kojim je djelo pisano i tema koje ga prožimaju, roman *Jugoslavija, moja domovina* jezičnim izričajem ne odstupa (osim navoda na [srpsko]hrvatskom i mjestimice na slovenskom jeziku, koji su u slovenskome izvorniku postavljeni u kurziv, dok su u hrvatskome prijevodu Anite Peti-Stantić i Jagne Pogačnik potpuno zanemareni i bez ikakvoga naputka inkorporirani u prevedeni korpus) od slovenske morfologije i sintakse. Dok se u *Čefuri raus!* radnja odvija uglavnom u Ljubljani i tek pred kraj se napušta to topografsko područje (Markovim odlaskom u Visoko), roman *Jugoslavija, moja domovina* tematizira putovanje protagonista, Vladana Borojevića, koji se prelaskom međukulturnoga prostora (Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, pa i Austrije) nalazi u potrazi za mrtvim –

²³ Đurđa StrsoGlavec navodi slovensku riječ „nemčur“ kao model po kojem je nastala i jednak sufiks dobila riječ „čefur“. Riječ „nemčur“, prema *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, označava „pripadnika nenjemačkoga naroda, onoga koji se zauzima za germanizaciju“. Usp. STRSOGLAVEC, 2010.

²⁴ U izvorniku: „živa, veristična govornica ni samo sredstvo za karakterizaciju literarnih oseb.“ Sa slovenskog preveo K. Bo.

²⁵ Usp. SKUBIC, 2006: 36.

no ipak živim – ocem Nedeljkom, na prostoru koji je donekle još uvijek ideološki kontaminiran. Dok *Čefuri raus!* indirektno i posrednički tematiziraju kulturološke implikacije nastale (e)migracijom (položaj doseljenika u slovenskome društvu), u *Jugoslavija, moja domovina* se opisuje, iz analeptične te sadašnje vizure, proces odrastanja i dozrijevanja protagonista. Unatoč lingvističkoj (manjoj ili većoj) koherenciji, ovaj se roman iskazuje kao plodan korpus analize interkulturalnih konstelacija *stranosti*, budući da u sebi sadrži sva tri temeljna elementa *stranosti*: *uobičajenu*, prikazanu u nesuglasticama između protagonista i njegove djevojke i članova obitelji; *strukturalnu*, prikazanu (jednako kao i u *Čefuri raus!*) u nerazumijevanju između pripadnika drugih kultura i podnebljâ, no istovremeno i članova vlastite obitelji te *radikalnu* – prisutnu primjerice u obliku alkoholiziranja u *Čefuri raus!* –, tematiziranjem isprva smrti, a potom potpune stranosti protagonistova oca, ratnog zločinca Nedeljka Borojevića, koju on pokušava prevesti iz *radikalne* u *strukturalnu stranost*. I u ovome se djelu, dakako, očituje diskrepancija između pojmova *subjekt* i *zajedničko*, pri čemu se *zajedničko* u slučaju ovoga romana očituje u brojnim kulturalnim kodiranjima i prelaženjima granica (političkih, mentalnih), pri čemu se uspostavlja, temeljen na (pri)sjećanjima, neki novi prostor. Kako i sam autor u jednom intervjuu ističe, smještajući i vlastito iskustvo u neki metaprostor između stvarnosti i svoje fikcije: „Taj je prostor [jugoslavenski], ta kultura i taj jezik bio glavni dio mog identiteta. Ja se danas mogu odreći SFRJ i Tita i socijalizma, ali ne mogu se odreći muzike, filmova i svega na čemu sam odrastao. To je moje! Ja uvijek kažem: *moja Jugoslavija ima neku svoju geografiju* (istaknuo K. Bo.)“ (ANGELESKI, 2014). Determinirana vlastitim izričajem topografske *drugosti*, ujedno *vlastitosti* i *stranosti*, u romanu se opisani prostor i njegove koordinate nalaze u konstantnom (političkom, ideološkom, narativnom) prekodiranju i rekalkibraciji, pri čemu do izražaja dolaze heterotopije i rubni, granični predjeli.

Uzevši u obzir sve gore iznesene faktore i pokušaj *a priori* smještanja glavnih tematsko-motivskih delimitanti piščevih djela unutar svojevrstne topografije stranosti, mora se i naglasiti da je i autorovo podrijetlo neupitno utjecalo na koncept i način pisanja, kao i na (narodnu i međunarodnu) recepciju romanâ. Iako korijene vuče iz brojnih južnoslavenskih država (Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije), autor sebe smatra, budući da je rođen i odrastao u Ljubljani, slovenskim piscem: „Ja sam slovenski autor i teško da sam išta drugo. Pišem na slovenskom, svi me, gdje god idem, shvaćaju kao slovenskog autora. Pripadam slovenskoj književnosti i s time nemam nikakvih dilema. A sad, da li me i netko drugi, zbog tema o kojima pišem, prihvaća kao svojeg, to je lijepi kompliment, ali ja ću ostati slovenski autor“ (ANGELESKI, 2014). Roland Barthes ističe da je otkriće intencije autora prečesto

iskorišteno za zatvaranje, a ne otvaranje određene interpretacije teksta. Michel Foucault u istome nalazi najveća ograničenja: „Autor je tričavi princip u proliferaciji značenja.“ Premda te objekcije zaslužuju dolično poštovanje, afirmiranje protuideala impersonalnosti predstavlja nazadak na one transcendentalne postavke koje Barthes i Foucault žele izbjeći (usp. BARTHES, 1977: 147; BURKE, 1999: 143 i dalje). Stoga ćemo se, u analizi koja slijedi, povremeno osvrnuti i na autorove izjave iz intervjuâ, kao i na dostupne recenzije i književne kritike romanâ, budući da je znanstveni korpus o autoru i njegovim djelima praktički neegzistentan. Počevši od fužinskoga, ljubljanskoga kruga, analizom ćemo se elementa *vlastitoga* i *stranoga*, *subjekta* i *zajedničkoga*, pojmova stranosti i kulture u romanu *Čefuri raus!* probiti do interkulturene konstelacije i dinamike „emotivne geografije“ bivšeg jugoslavenskog prostora, u kojoj ćemo analizirati iste determinante. Iako se, već po samim naslovima i prema navedenoj tematsko-motivskoj konstelaciji, Vojnovićeva djela mogu smjestiti u kontekst interkulturene (znanosti o) književnosti, u sljedećem poglavlju želimo pružiti znanstveniji pristup ovome viđenju, pri čemu će nam pomoći metodološki aparat predstavljen u ranijim poglavljima ovoga rada, apliciran na ekscerpte iz romanâ.

4. Interkulturalna dinamika u romanu *Čefuri raus!* (2008)

S romanom *Čefuri raus!* Goran se Vojnović konfrontira s modelom (e)migrantske literature, koja je, barem što se slovenskoga konteksta tiče, do tada bila manje-više marginalno percipirana, ponajviše s romanom *Fužinski bluz* (2001) Andreja Skubica. U usporedbi s *Čefuri raus!*, romanom koji je uživao nemjerljivo veći ugled struke i kritike, *Fužinski bluz* također nudi pogled u ljubljansko naselje Fužine, nastanjeno pretežito „čefurima“, emigrantima iz južnih republika nekadašnje SFRJ. Dok se u *Čefuri raus!* tematizira temporalno-spacijalno veće područje unutar semantičkog tkiva teksta, *Fužinski bluz* se ograničava na jedan dan i na jednu lokaciju, no u oba je romana, pisana različitim narječjima i „jezicima“, kao neprikosnoveni centralni motiv egzistentna potraga za identitetom i vlastitim mjestom *subjekta* pod okriljem *zajedničkoga*. Povukavši kratku paralelu među ovim dvama romanima, u daljnjoj ćemo se analizi ograničiti samo na Vojnovićev roman, budući da se kasnije želi uspostaviti svojevrsna paralela s romanom-nasljednikom *Jugoslavija, moja domovina*.

Roman *Čefuri raus!* tematizira suživot i koegzistenciju „domorodačkog“, slovenskog stanovništva i (ratnih) migranata u ljubljanskome naselju Fužine. Protagonist, adolescent Marko Đorđić, iz prvoga lica i u sociolektu „čefurščine“ odnosno „fužinščine“, pripovijeda o svakodnevici druge generacije doseljenika i njihovim obiteljskim, prijateljskim te ljubavnim konstelacijama. Pritom se identitet i njegova ukotvljenost u prostor „između“ – između ljubljanskog centra i periferije, slovenskog i „južnjačkog“ mentaliteta, temperamenta te svjetonazora, dihotomije roditelji/djeca – često metaforizira i recipijentu predočava putem aluzija na sport. Tako Marko, primjerice, tematizira svoju identitarnu raskoljenost putem nemogućnosti pronalaženja *vlastitoga* sportskog (nogometnog) kluba: „Mogoče je res problem v tem, da sem čefur. Ampak zato, ker sem čefur, me pa tudi mori to, da nimam kluba. To imam v krvi. To potrebo po fuzbal klubu, za katerega bi se sfajtal s vsakim, ki bi kaj sral čez njega“²⁶ (ČR: 11). Ovime se anticipira jedan motivski kompleks koji će se provlačiti kroz cjelokupni roman, naime motiv sporta, koji fungira kao *Leitmotiv* i u Skubičevu romanu *Fužinski bluz*. Tinski bi se sport tako mogao pojaviti kao nuklearni dispozitiv *zajedničkoga*, kao hijerarhijska struktura u kojoj svaki pojedinac (*subjekt*) ima svoje za njega predviđeno mjesto i funkciju. Potreba za nogometnim klubom kao prolongiranim i metaforiziranim simbolom *vlastitoga* pritom postaje inherentnim faktorom i prenesenim značenjem identiteta, tj. njegove neegzistentnosti, barem što se koherentnoga, uniformnog oblika tiče.

²⁶ U prijevodu: „Možda je stvarno problem u tome što sam čefur. No zato što sam čefur mi smeta i to što nemam klub. To mi je u krvi. Ta potreba za nogometnim klubom za koji bi se potukao sa svakim tko bi nešto srao o njemu“ (ČRH: 7).

U Fužine kao kronotop implementirana je i sportska komponenta pri fundamentalnom opisivanju habitusa. Ovaj je termin skovao Pierre Bordieu, želeći time imenovati nesvjesne obrasce ponašanja koji se temelje na gestama, pokretima i životnim stilovima (usp. BORDIEU, 1989). Upravo su potonji, životni stilovi, mjerodavan i reprezentativan faktor na kojemu počiva (su)postojanje u Vojnovićevim Fužinama. Pritom su ti obrasci svega transponirani u novi mikrokozmos, specijalno-sociološki omeđenu i donekle izoliranu sredinu, u kojoj se mogu očitovati kako natruhe starih običaja, tako i nagovještaji novih, proširenih, amalgamiranih i rekalibriranih. O hibridizaciji i kreoliziranju starih „habitusa“, kao i o patrijarhalnom impetusu (pretežito maskulino dominiranoga, „staroga“) društva, Vojnović govori u sljedećem ekscerptu iz romana, kada opisuje nekadašnje nogometne utakmice između generacije očeva protagonistâ:

Predvsem pa nikjer nikoli ni bilo videti nobene ženske in ni se slišalo nobene slovenske besede. [...] Najbolj smešno je bilo seveda poslušati tiste, ki so se naučili malo slovenščine, pozabili pa malo čefurščine in so zdaj govorili neko mešanico. Fužinščino. Potem so padale najave: 'Podaj mi žogu! Zvio sam si gležanj! Ščipa me u hrbtenicu!' Povrh pa še vse te nacistične in rasistične žaljivke, ki so jih v smehu stresali vsi ti hišniki, vodoinštalaterji, šoferji, kondukterji, građevinci in ostali fužinski čefurji in ki so vse po vrsti vsebovale družbeno-politične konotacije nekdanjega skupnega prostora: 'Pučaj, Slovenac! Jebala te Milka Planinc u usta! O jebem ti ustašu šeptrljavog! Ma jeste li vi Bosanci glupi ili ćoravi? Sam stojim pred golom, a ti me ne vidiš!'²⁷ (ČR: 14-15).

U ovome konciznom ekscerptu na vidjelo dolaze brojni faktori koji karakteriziraju prosječnoga, stereotipno percipiranog „čefura“: jezična neasimiliranost, relativno nizak položaj na društveno-ekonomskoj skali, vulgarnost izraza i njihova društveno-politička nabijenost, kao i rasistički i nacionalistički ispadi uopće. On također nudi u patrijarhalno-maskulinu ekskluzivnost kao i kulturalnu ignoranciju te relativno zatvorene zajednice („Predvsem pa *nikjer nikoli* ni bilo videti nobene ženske in ni se slišalo nobene slovenske besede“). Ova se razmišljanja filtriraju kroz protagonistovu adolescentsku prizmu, koja je svoje formativne godine školovanja i (infantilne) koegzistencije s „domorodačkim“, slovenskim stanovništvom provela u manje-više skladnu, no itekako delimitiranu tonu. O kulturnoj neasimilaciji, osim na lingvističkoj razini, govori i gotovo posvemašnja ignorantnost prema kulturnome kanonu

²⁷ U prijevodu: „Prije svega nikad se nigdje nije mogla vidjeti ni jedna žena i nije se čula ni jedna slovenska riječ. [...] Najsmješnije je, naravno, bilo slušati one koji su malo naučili slovenski, malo zaboravili čefurski i sad su govorili nekakvu mješavinu. Fužinski. Onda su padale provale tipa: 'Dodaj mi žogu. Zvio sam si gležanj! Ščipa me u hrbtenicu!' Povrh svega još sve te nacističke i rasističke uvrede koje su u smijehu istresali svi ti domari, vodoinstalateri, šoferi, kondukteri, građevinci i ostali fužinski čefuri koje su sve redom sadržavale društveno-političke konotacije nekadašnjeg zajedničkog prostora: 'Pučaj, Slovenac! Jebala te Milka Planinc u usta! O, jebem ti ustašu šeptrljavog! Ma jeste li vi Bosanci glupi ili ćoravi? Sam stojim pred golom, a ti me ne vidiš!' (ČRH: 10).

ciljne zajednice (u ovome slučaju Slovenije), što se objašnjava postojanjem iste i tijekom vremena boravka u ishodišnoj, *vlastitoj* kulturi:

Pridejo delavci iz bivše Juge in ti bi, da se napalijo na Prešerna in Cankarja. Pa kaj je. Kot da so se doma furali na svoje pesnike. Jaz bi se rad nafural na fuzbal klub. Pa se ne morem. In potem moj del slovenske identitete trpi. Čefurski pa tudi. Kako naj se asimiliram in postanem kao nek Slovenac, če pa nimam fuzbal kluba. Ne gre. In to me jebe²⁸ (ČR: 15-16).

Protagonistova identitarna raskoljenost se ovdje i eksplicitno navodi, a polarizirana je između „slovenske“ i „čefurske“. Pritom dispozicije *subjekta* i *zajedničkoga*, koje smo metodološki i teorijski ranije u ovome radu elaborirali, postaju izrazito polivalentne, budući da bi se za ostvarivanje navedene dihotomije trebalo naći i svojevrsno sidrište, uporište, koje u ovome slučaju predstavlja nepostojanje *vlastitog* nogometnog kluba. Upravo zbog te nemogućnosti oba pola ove identitarne raskoljenosti (slovenski i čefurski) „pate“, a kao posljedica toga se *subjekt* ne može u potpunosti valorizirati u oprečnosti sa *zajedničkim*. Time se polarizirana dihotomija *vlastitog* i *tudjeg* nalazi u konstantnoj rekalkibraciji i rekontekstualizaciji, budući da se uporište traži, no ne može naći. Nogometni klub bi ovdje mogao funkirati kao svojevrsna koherentna, intaktna i hijerarhijski funkcionirajuća instanca, dakle svojevrsan supstitut nepostojećoj, disfunkcionalnoj zajednici (*zajedničkog*) i identitarnoj usidrenosti protagonista (*subjekta*) u istu.

Daljnji bi faktor bila donekle postojeća, no disfunkcionalna komunikacija među članovima „čefurske“ zajednice. Pritom ih ne povezuje ništa drugo doli manja ili veća doza *stranosti* u novome (slovenskom), ciljnom društvu, kao i potjecanje iz te kulturna ukotvljenost u neku udaljenu, *stranu* zajednicu. Pritom se perpetuiraju prije svega negativni stereotipi, koji kod članova eksternih toj kulturi/zajednici daju samo dodatan povod za njezinu stigmatizaciju. Stereotipi su, kako ističe Andrea Leskovec, negativni upravo onda „kada blokiraju razvoj na području međuljudskih veza i onesposobljavaju njihove dionike“²⁹ (LESKOVEC, 2011: 51). Markov otac, Radovan, pomoć kod pretežito svakodnevnih problema (*uobičajene stranosti*), no i neuobičajenih (*strukturalne stranosti*), traži od pripadnika *vlastite*, „čefurske“ zajednice:

Vedno Radovan nekoga pozna, ki bo nekaj zrihtal, ker on spet nekoga pozna, in vse sami čefurji, ki se poznajo in vsi nekaj rihtajo i na koncu itak zajebejo. Če kdo misli, da je

²⁸ U prijevodu: „Dođu radnici iz bivše Juge i ti bi da se pale na Prešerna i Carnkara. Glupost. Kao da su se kod kuće furali na svoje pjesnike. Ja bih se rado furao na nogometni klub. A ne mogu. Eto. I onda moj dio slovenskog identiteta trpi. Čefurski također. Kako da se asimiliram i postanem kao nekakav Slovenac kad nemam nogometni klub? Ne ide. I to me jebe“ (ČRH: 10).

²⁹ U izvorniku: „wenn sie eine Entwicklung im Bereich zwischenmenschlicher Beziehungen blockieren und die Beteiligten handlungsunfähig machen.“ S njemačkog preveo K. Bo.

komunizem izumrl, se grdno vara. [...] Za vsak kurac se išče veza, samo se gleda, če je kdo na -iĉ, in potem se gleda, kdo ga pozna, ker če je na -iĉ, potem je ĉefur in ĉefurja valda pozna nek drug ĉefur³⁰ (ĈR: 39).

Ovdje dolazi do sraza kako negativnih, tako i autostereotipa, budući da Marko (Đorđić) oĉeve agitacije filtrira kroz prizmu (njegovoj zajednici nametnutih) stereotipa, pritom ih i dalje perpetuirajući. Negativne odlike *vlastitoga*, *zajedničkoga* pritom postaju *axis mundi* pri formiranju i generativnoj konstrukciji identiteta *vlastitoga* u šire shvaćenoj konstelaciji *zajedničkoga*. Prepreku asimilaciji u novopridobiveno kulturno kodiranje predstavlja i u gornjem ekscerptu iz romana prikazana problematika, budući da se takvim činom dodatno *homogenizira* inaĉe disperzivno i polivalentno shvaćena, po svojoj prirodi *heterogeno* konstituirana i nadasve imaginarna zajednica „ĉefura“. Perpetuiranjem nametnutih stereotipa, kao i uviđanjem u manje-više neefektivan ishod te „pomoći“ od strane drugih „ĉefura“, Marko dekonstruktivistiĉki tumaĉi Radovanove agitacije:

Kaj jaz vem, to je najbrž zato, ker so vsi oni takrat v Jugi prišli v tujo republiko in niso imeli blage veze in so vsi presrani iskali svoje ljudi, da jim kao pomagajo, da se lažje znajdejo, ker niso znali ne jezika ne nič. Ampak po tridesetih letih bi pa lahko kaj na tem svetu naredil brez Krkovića in Ćućića, jebo ga Tito, da ga jebo³¹ (ĈR: 39-40).

Ovo potraživanje *tude* pomoći temeljeno je na stereotipu i predodžbi o jednakoj neasimilaciji drugoga/Drugoga, koja je komplementarna *vlastitome* stupnju stranosti u ciljnome društvu. Time se (interkulturalna) *dinamika* ustvari niti ne može uspostaviti, budući da i ona poĉiva na povezivanju opreĉnosti, dok se njezino neuspostavljanje temelji na autarkičnome prebivanju unutar gabarita *vlastitoga*. Pritom se stvaraju aluzije i na minule kulturalno-društvene poretke (bivšu SFRJ, Josipa Broza Tita), pri ĉemu one više fungiraju kao sputavajući faktor koji je ideološki nabijen, a koji svoje breme vuĉe iz vremena tobožnjeg „bratstva i jedinstva“. No, i to je razdoblje „bratstva i jedinstva“ itekako nacionalno raslojeno, budući da se sastoji od pripadnika više nacionalnih zajednica koji u današnjoj Bosni i Hercegovini tvore konstitutivne narode (Hrvati, Srbi, Bošnjaci). Iako se oni *per definitionem* smatraju odvojenima, tj. različitim jedni od drugih, suoĉeni s uniformno-monolitarnom datošću slovenskog (nacionalnog)

³⁰ U prijevodu: „Uvijek Radovan nekoga poznaje tko ĉe nešto srediti, jer on opet nekoga pozna i sve sami ĉefuri koji se poznaju i svi nešto sređuju i na kraju ionako zajebu. Ako netko misli da je komunizam izumro, grdno se vara. [...] Za svaki kurac se traži veza, samo se gleda je li tko na -iĉ i onda se gleda tko ga poznaje, jer ako je na -iĉ onda je ĉefur, a ĉefura valda poznaje neki drugi ĉefur“ (ĈR_H: 32).

³¹ U prijevodu: „Što ja znam, to je najvjerojatnije zato što su svi oni onda u Jugi došli u stranu republiku i nisu imali blage veze i svi usrani tražili su svoje ljude da im kao pomognu da se lakše snađu jer nisu znali ni jezik ni ništa. Ali nakon trideset godina mogli bi nešto na tom svijetu napraviti bez Krkovića i Ćućića, jebo ga Tito, da ga jebo“ (ĈR_H: 32).

okruženja ti se – nekoć izdiferencirani i međusobno drug(ačij)i – identiteti stapaju u jedan te isti, „čefurski“. Kao još jedan kohezivni element fungira rat u Bosni i Hercegovini koji je, iako ne direktno, putem rodbinskih veza utjecao i na „čefurske“ stanovnike Fužina:

Vse nas je zadela vojna v Bosni. Pri Adiju so imel sedem sorodnikov v stanovanju, pri nas je bila moja sestrična Zorka. Samo se jaz nič ne spomnim, ker sem bil še klipán. Mi smo pa potem v ene tretjem klasu imeli neko obdobje, ko smo se ful kregal zaradi vojne v Bosni. Totalno prfuknjeno, ampak stalno smo se nekaj prcali pa jebali na nacionalnem nivoju pa ponavljali, kar so starši doma pametovali, in ker so naši starci budale, smo tudi mi lupali budalaštine. Glupo do konca. Še danes se znamo kdaj spičkat zaradi tega in to se mi zdi čisto prfuknjeno. Mislim, koji kurac se imaš za kregat o tem. Itak je vsak sam najbolj pameten in nikogar ne moreš prepričat v nič³² (ČR: 50-51).

Svađe glavnih likova, Marka i njegovih prijatelja, dnevno-politički i nacionalistički konotirane, bivaju odbačene kao suvisle i efemerne, no svejedno (omni)prezentne, budući da je i druga generacija, nezahvaćena valom novonastalog nacionalizma, perpetuirala negativne stereotipe prijašnje generacije. I sam se Vojnović u jednome intervjuu prisjeća rata i (e)migracije koju je potakao, a njegova osobna situacija poprilično sličí Markovoj: „[K]roz naš su ljubljanski stan čitavo vrijeme rata prolazili ljudi na putu ka nekim sretnijim mjestima, što rodbina što prijatelji što prijatelji prijatelja, koji su se prije toga obično mukom, poslije zadnje izmuzene marke, izbavljali iz krvničkih zagrebačkih podruma i u trećem pokušaju s krivotvorenim pasošem prolazili slovensku granicu. Tako su im se moje Fužine činile kao raj na zemlji, a ja sam unatoč tome s njihovim pričama, kojima sam često prisluškiavao, dobivao neku realniju sliku svijeta u kome živim“ (IVANIŠEVIĆ, 2013). Time se jedan (iteako formativan) motiv iz piščeva života našao utkan u narativno tkivo romana, a brojne se nesuglasice, nesporazumi i stereotipi temelje upravo na u to vrijeme proživljenim i doživljenim iskustvima, a *strukturalna stranost* biva – nuždom i stjecajem okolnosti – transponirana u *uobičajenu*.

Rat, dakle, služi kao kohezivno sredstvo prilikom svojevrsne autoidentifikacije i samoodređivanja književnih likova, a nadnacionalnim je impetusom rata barem donekle u drugi plan postavljen nacionalni pedigree. Kao njegova neposredna posljedica fungiraju i ostali faktori koji akceleriraju radnju romana, kao što je (relativno loš) socioekonomski položaj obitelji koje žive u Fužinama. Marko Đorđić se stoga posvećuje košarci, ugledajući se na bivše jugoslavenske zvijezde toga sporta (Toni Kukoč, Dražen Petrović i dr.), a košarkaški

³² U prijevodu: „Sve nas je pogodio rat u Bosni. Kod Adija je bilo sedam rođaka u stanu, kod nas je bila moja sestrična Zorka. Samo se ja ničega ne sjećam jer sam još bio balavac. Onda smo negdje u trećem razredu imali razdoblje kad smo se ful svađali zbog rata u Bosni. Totalno sjebano, ali stalno smo se nešto prcali i jebali na nacionalnom nivou i ponavljali što su starci kod kuće pametovali, a kako su naši starci budale, i mi smo lupali budalaštine. Glupo do kraja. I danas se znamo koji put spičkat zbog toga i to mi se čini posve sjebano. Mislim, koji kurac se imaš o tome svađati. Ionako je svatko najpametniji i nikoga ne možeš ni u što uvjeriti“ (ČRH: 42).

teren u srcu Fužina metaforički prikazuje zbirnu točku i svojevrsno interkulturalno čvorište tamošnje mladeži. Indikativno je što se na tome *zajedničkom* prostoru odvija i susret sa *radikalnim stranim*, granično iskustvo alkoholiziranosti protagonistâ: „Samo se ga pa še nikoli nismo nafukal tako kot zdaj. Bolano. Ni čudno, da se nam je čisto odfukalo. Meni najbolj od vseh. Bilo je vsega. Nasilja, nacionalizma, primitivizma, šovinizma, idiotizma, vulgarizma, vsega. Začelo se je fino, mirno, na basket igrišču“³³ (ČR: 49-50). U ovakvom, mikrokozmoski shvaćenom (su)životu južnjačkih emigranata, zajednički prostor okupljanja momčadi postaje, konfrontiran sa iskustvom *radikalnoga* i do krajnjih granica iskrivljene percepcije, ujedno i polazištem netrpeljivosti i stereotipizacije. Ovi su faktori, dakako, prisutni i u skućenim obiteljskim stanovima, no simboličko-metaforički se manifestira tek na tome mjestu.

Ova konfrontacija s *radikalnom stranošću* kulminira u autobusu, iz kojeg Marka i njegove prijatelje, nakon višekratnoga opominjanja, izbacuje vozač autobusa, također „čefur“ – Damjanović. Družina završava u rukama policije, koja ih fizički i psihički maltretira te, zbog toga što su još maloljetnici, poziva njihove roditelje. Markov opadajući interes za košarku, upravo zbog preispitivanja elemenata i stupnjeva svojega *vlastitog* i *tuđega, stranog* ne nailazi na razumijevanje kod njegova oca Radovana, a privođenjem u policijsku postaju tenzije se u obitelji dodatno zaoštravaju. No, ova su iskustva pružila Marku uvid u život ne samo svoje obitelji, već i u konstelacije u obiteljima svojih prijatelja: „Aco mi je bil vedno malo smešen, ko je glumil resnega odraslega tipa. Saj vem, da je moral zaradi Marine pa ker je bil sam pa to. Edini moški v hiši. Samo mi je bilo vedno fora ga gledat, kako se nekaj duva pa kao ful opasan pa to, v bistvu pa je navaden klinac, ki mu je malo brada zrasla. [...] Včasih se mi zdi, da sta čisto zamenjala vlogi in da je zdaj Marina otrok, Aco pa njen fotr“³⁴ (ČR: 90). Na ovom je primjeru vidljivo da i teoretski nuklearno vlastito može, stjecajem okolnosti, postati donekle *strano* i iskrivljeno, budući da devira od neke ustaljene matrice i uobičajenoga obrasca. Ovakav hijerarhijski diskurs unutar (nacionalno ionako „strane“) obitelji može dovesti do intenziviranja već postojećeg raskola – onog identitarnog – ili može stvoriti jedan potpuno novi koji će se, *ipso facto*, odraziti na te uvjetovati i onaj identitarni. Bernhard Waldenfels tako ističe:

³³ U prijevodu: „Samo nikad se još nisam naroljao kao sada. Bolno [sic!]. Nije čudno što smo se totalno raspizdili. Ja najviše od svih. Bilo je svega. Nasilja, nacionalizma, primitivizma, šovinizma, idiotizma, vulgarizma, svega. Počelo je fino, mirno, na basket igralištu“ (ČRH: 41).

³⁴ U prijevodu: „Aco mi je uvijek bio malo smiješan kad je glumio pravog odraslog tipa. Znam da je morao zbog Marine i zato što je bio sam i to. Jedini muškarac u kući. Ali uvijek mi je bilo fora gledati kako se nešto puše kao da je ful opasan i te stvari, a ustvari je običan klinac kojem je malo narasla brada. [...] Ponekad mi se čini da su potpuno zamijenili uloge i da je sad Marina dijete, a Aco njezin stari“ (ČRH: 76).

Sa stranosti [...] ne susrećemo se samo u kontaktu s Drugima, već ona započinje u vlastitoj kući kao *stranost mene samoga* ili kao *stranost nas samih*. Tradicionalno rečeno, po srijedi je intrasubjektivna stranost u usporedbi s interkulturnom stranosti. [...] Rimbaudova poznata formulacija „JE est un autre.“, tj. doslovno prevedeno „JA je netko drugi.“ upućuje, putem agramatične sprege prvoga i trećega lica, na činjenicu da ne postoji samo jedan *alter ego*, već da postoji i *drugotnost ega* koja zaista zapečaćuje stranost. Ja se ne može bezuvjetno titulirati prvim licem jer se samo udvostručuje u *I i me*, u *je i moi*. „Ja“ onoga koji izgovara nikada se ne poklapa s „Ja“ onoga što je izgovoreno (cit. prema HOFMANN, 2013: 20-21).

Ovakvo dvostruko kodirano viđenje *stranoga* (kao nečega uvjetovanog u podjednakoj mjeri utjecajem izvanjske *stranosti* i unutarnjega bivanja *stranim*) može se transponirati i na cjelokupni roman: Marko Đorđić, koji narativira roman u prvome licu, priča o svojim iskustvima i doživljajima ljudi u svojoj neposrednoj okolini. Ta je okolina satkana od pripadnika brojnih nacija i rasa, a taj se kulturni pluralizam sa svojim utjecajem smatra nečim normalnim i uobičajenim: „Fužine so najveće naselje v bivši Jugi. Vse imamo. Slovence, Hrvate, Bosance, Srbe, Črnogorce, Makedonce, Šiptarje, še kakšen niger je vmes, pa Palestinci, pa mešani zakoni, pa vse živo. To je normalen folk“³⁵ (ČR: 106-107). Kulturno diferencirano se smatra normalnom datošću, budući da se identitarni raskol subjekata snalazi u takvoj, *ad hoc* inkluzivnoj sredini i okruženju. Pritom on fungira kao svojevrsna zatvorena cjelina, koja je intaktna međusobno, no u kontaktu s vanjskim, *tuđim* se pokazuje sa svoje autarkične strane: „Čefurji se na Fužinama niso preveč asimilirali. Ne jebejo oni to asimilacijo sploh. Toliko je enih čefurjev tukaj, ki sploh ne znajo slovensko. Znajo reč 'nasvidanje' pa 'živijo' pa 'ene cigarete' pa 'prosam' pa 'hvala' pa 'trgovina' pa še tri besede pa nič drugega. Enega slovenskega stavka ne znajo sestavit. Ni blizu“³⁶ (ČR: 136). Ovdje se očituje rascjep, svojevrsan nepremostiv jâz između ishodišne i ciljne kulture, čak i onda kad je ishodišna potpuno uronjena u prostorne, kulturne i druge konstelacije potonje. Pritom se ne događa rekodiranje elemenata *strukturalne stranosti* u *uobičajenu*, iako je život u stalnoj konfrontaciji sa *strukturalnim stranim* dvostruko obremenjen, budući da mu izmiču iskustva *uobičajene stranosti* koja je nadvladiva, jednako kao i stalna „opasnost“ od *radikalne stranosti*, koja transcendirira subjektov zamislivi imaginarij. Michael Hofmann tu dislociranost od prostora koji je nekome stran, no koji to nikako ne bi trebao biti, vidi na sljedeći način:

³⁵ U prijevodu: „Fužine su najveće naselje u bivšoj Jugi. Sve imamo. Slovence, Hrvate, Bosance, Srbe, Crnogorce, Makedonce, Šiptare, Cigane, a tu i tamo se nađe i kakav Crnjo, pa onda Palestinci, pa miješani brakovi, sve živo. To je normalan narod“ (ČRH: 90-91).

³⁶ U prijevodu: „Čefuri se na Fužinama nisu baš previše asimilirali. Oni uopće ne jebu tu asimilaciju. Tu je toliko tih čefura koji uopće ne znaju slovenski. Znaju reći 'doviđenja' i 'bok' i 'malo točeno' i 'jedne cigarete' i 'molim' i 'hvala' i 'trgovina' i još koju riječ i ništa drugo. Ne znaju složiti ni jednu slovensku rečenicu. Ni slučajno [sic!]“ (ČRH: 116).

Kada netko kaže da već dvadeset godina živi u nekomu gradu i da mu je on uvijek ostao stran, onda je po srijedi situacija u kojoj su dotičnome ulice i građevine toga grada itekako poznate, no njemu nije uspjelo izgraditi odnos prisnosti s tim gradom i njegovim ljudima. Također smo upoznati sa situacijom da je nešto do tada prisno nekome postalo strano. Sve to govori u prilog tome da bi iskustvo stranosti, u svojoj relativno egzistencijalnoj dimenziji, trebalo shvatiti ozbiljno i da se ne bi trebalo olako operirati kategorijama 'komunikacije' i 'razumijevanja' u nadi da se stranost uvijek i principijelno može nadvladati (HOFMANN, 2013: 18).

Ovime se ekstenzivno objašnjava pozicija i odnos pridošlica i njihova korespondencija s novim prostorom, tj. toposima. Formulacija Arthura Rimbauda „JA je netko drugi“ ovime dobiva dodatnu vrijednost i dimenziju, budući da se Ja, ukotvljen u neki kulturalni diskurs i spacijalni kontekst, doživljava ujedno okružen njime (kao i njegovim implikacijama, utjecajima i koordinatama) i dislociran od njega, čime je egzemplificirana regulatorna funkcija konstantne dinamike i rekalkibracije *vlastitoga* i *stranoga*. Iako jezično neasimilirani, narator ističe kako su „čefuri“ ipak preuzeli neke elemente iz ciljnog, slovenskog kulturno-karakternog repozitorija: „Su pa čefurji na Fužinama pobrali eno slovensko lastnost. Noben nobenega ne jebe pet posto“³⁷ (ČR: 136-137), čime se uspostavlja distanca od pripadnikâ „ishodišne“, *vlastite* zajednice. No kod obiteljskih je poslova stvar drugačija, pa se tako Markov otac Radovan i njegovi prijatelji „čefuri“ pitaju tko je vozač autobusa Damjanović, odakle dolazi te zašto nije bio kolegijalan prema drugim pripadnicima „vlastite zajednice“. Njega se također promatra kroz stereotipiziranu prizmu, budući da se sa svojevrsnim nepoštovanjem odnosio spram pripadnikâ *vlastite* zajednice. No Marko Đorđić introspektivno dolazi do zaključka kako nema veze što je Damjanović „čefur“, nadovezujući se time na svoja prethodna razmišljanja: „Aco se je nekaj zamislil. Po mojem še sam ni znal razložiti, zakaj je fora v tem, da je ta kurac palac od Damjanovića čefur. Tip nas je zajebo, ampak to nima veze, če je on čefur ali Slovenac. Isto ti se vata. Kreten je univerzalna osobina“³⁸ (ČR: 89-90). Dotadašnji subjekt, „čefur“ Damjanović, ovime biva prekodiran u područje *zajedničkoga*, budući da njegovo ponašanje ne ovisi o njegovome nacionalno-etničkom podrijetlu već o njegovim karakternim osobinama, koje nisu vezane – unatoč njihovome stereotipiziranom poimanju – uz nečije nacionalno-etničke determinante.

Breme takvoga poimanja „čefura“ kao neobrazovanih, neprivređujućih dionika društva u koje su intrinzično stupili muči Marka, a takvome ekskluzivističkom, stereotipiziranom

³⁷ U prijevodu: „Ali čefuri na Fužinama su pokupili jednu slovensku osobinu. Nitko nikoga ne jebe pet posto“ (ČRH: 117).

³⁸ U prijevodu: „Aco se nešto zamislio. Mislim da ni sâm nije znao objasniti zašto je fora u tome da je taj kurac palac od Damjanovića čefur. Tip nas je zajebo, ali kakve veze ima je li čefur ili Slovenac. Isto ti se vata. Kreten je univerzalna osobina“ (ČRH: 75).

poimanju ciljnog, slovenskog društva kontrira sljedećom izjavom, uzimajući za primjer Pešića, radnika na gradilištu, susjeda iz zgrade njegova prijatelja Adija: „Slovinci ful pizdijo, če kdo ne zna slovensko govorit, ampak ne vem, kaj bi jim pomagalo, če bi vsi Pešiči znali slovensko. A bi se radi z njimi pogovarjali? [...] Samo Slovenci trpijo zaradi tega pa nekaj težijo pa ne vem kaj. To so ti njihovi kompleksi, ker nikoli niso znali fuzbala igrat“³⁹ (ČR: 136). Ovime se autostereotipi transponiraju u heterostereotipe, budući da se povlači jasna razgraničavajuća linija između *vlastitoga* i *tudjeg*. Ovime se ističe i uzaludnost kulturalne, lingvističke asimilacije, budući da animozitet spram „čefura“ ne leži samo u nemogućnosti pričanja službenog jezika zemlje u kojoj žive, već se sami oni, sami *subjekti*, promatraju neodijeljeni od stereotipa, tako da ni poznavanje (slovenskog) jezika ne jamči uspostavljanje efektivne komunikacije među pripadnicima tih dviju zajednica. Subjekt stoga i dalje ostaje u sferi *strukturalnog stranog*, bez izgledne mogućnosti za rekalkibriranje sebe u okvirima *uobičajenog stranog*, no samo na institucionalnom nivou, budući da tijekom vožnje u Mercedesu Adinog oca, Mirsada, na trenutak *strukturalna stranost* postaje *uobičajenom*:

Noben ti nič ne more in si lahko pameten in si lahko čefur, če jim paše ali pa ne. V avtu ti ni treba razmišljat, kaj si folk misli o tem, da si čefur. Pelješ se mimo in te boli kurac. Ne vejo, kdo si, ne vejo, kje živiš, kako se pišeš, nič ne vejo. A ti kaj ni jasno? Da ne bomo pobremzal pa bodo šake padale. Močen si. To je to. Ni srama, pa ne bojiš se, da ti bo kod kaj sikal, pa še dobra zajebancija je lahko. Sploh če se pelješ čez Prešerca pa sprašuješ folk, kje je Prešernov trg⁴⁰ (ČR: 97).

Automobil ovdje fungira kao heterotop, koji zbog svoje pokretljivosti služi kao izvrstan medijator između kulturnih različitosti te *uobičajene* i *strukturalne stranosti*. Heterotopi, kao antipod utopijskome, nisu mjesta koja ne postoje već mjesta koja postoje uz, odnosno *protiv* postojeće logike mjesta. Michel Foucault kombiniranjem pojma heterogenosti Georgesa Bataillea s marksističkim pojmom utopije stvara koncept heterotopije kao stvarnosti koja je anomalija u dominantnom poretku. Oni se manifestiraju dezintegracijom pojmljenja nekog sustava kao apsolutnog te se, sukladno tome, relativiraju i sve spacijalne kao i temporalne delimitante nekog subjekta, pojave ili događaja (usp. FOUCAULT, 1984). Iako po svojoj

³⁹ U prijevodu: „Slovinci ful pizde ako neko ne zna govoriti slovenski, ali ne znam koja bi korist bila od toga kad bi svi Pešiči znali slovenski. Jel bi onda razgovarali s njima? [...] Samo Slovenci pate zbog toga i nekad se cerekaju i ne znam što. To su njihovi kompleksi, jer nikada nisu znali girati nogomet“ (ČRH: 116).

⁴⁰ U prijevodu: „Nitko ti ništa ne može i možeš biti pametan i možeš biti čefur, i ako im paše i ako im ne paše. U autu ne moraš razmišljati o tome što raja misli o tome što si ti čefur. Voziš se pored njih i boli te kurac. Ne znaju tko si, ne znaju gdje živiš, ne znaju kako se zoveš, ništa ne znaju. Jel ti nešto nije jasno? Da ne prikočimo pa da padne šljaga. Jak si. To je to. Nema srama, ne bojiš se da će ti netko nešto prosiktati, a uz to može biti i dobra zajebancija. Posebno ako se voziš preko Prešernovog i ispituješ raj u gdje je Prešernov trg“ (ČRH: 82).

prirodi itekako povezani s prostorom i vremenom, njihov je impetus transspacijalan i trans-temporalan, budući da svojim odlikama povezuju dva međusobno nevidljiva cilja ili relativiraju onaj na kojem se nalaze („Sploh će se pelješ čez Prešerca pa sprašuješ folk, kje je Prešernov trg.“). Zbog svoje izmještenosti izvan strukturalnih, rigidnih matrica nekog društvenog ili teritorijalnog poretka heterotopije su u mogućnosti nadvladati animozitet i polariziranost sustavâ tako što se, baš poput dinamike interkulturnih silnica, nalazi u stalnom prekodiranju i rekalkibraciji svojih bazičnih odlika. Jednako kao i na primjeru (austrijskog) Mercedesa Adinog oca Mirsada može se, temeljem ranije iznesenih opisa Fužina i njezinih prebivaoca, taj cjelokupni dio Ljubljane nazvati heterotopom, mjestom koje zrači *stranošću* i *Drugošću* unutar makrokozmoski promatranog, dominantnog poretka Slovenije i Ljubljane. Kao još jedan vid heterotopa može poslužiti dizalo u Markovoj zgradi, koje fungira kao medijator između prizemlja i najviših katova, pri čemu je (barem na trenutak) dio svakoga kata i ne pripada niti jednomu istovremeno. U njemu se odvijaju za Marka formativna iskustva, kao iskustvo zaljublivanja u televizijsku voditeljicu koja živi u istoj zgradi s njim, jednako kao i sjećanje na „staru čefurku“, koja je upravo u dizalu komentirala njegovu Chicago Bulls kapu. S tom će se scenom, indikativno, završiti roman, čime će se dodatno naglasiti važnost heterotopa i ostalih metateritorija tematiziranih u tekstu.

Iako tematiziraju razne aspekte i konstelacije stranosti – i to svih triju sfera –, najizrazitiji susret sa stranime događa se pred kraj romana kada, nakon Acinoga fizičkog okršaja s omraženim Damjanovićem i paljenja glomaznog otpada, Radovan odlučuje Marka poslati prvim vlakom te s jednosmjernom kartom u Visoko, u Bosnu. Time se po prvi puta najavljuje i fizičko kretanje iz jednog kulturalnog prostora u drugi, dok se do tada isto očitivalo samo mnemoničkim putevima, dijalogizima i digresijama od ustaljenog poretka narativa i jedinstva prostora i vremena. Marko kroz radnju romana sve više deteriorira, barem u očima njegova oca, a zakazivanjem po pitanju školskih zadaća i sportskog uspjeha otac ne vidi drugu opciju osim (prisilnog) izopćivanja Marka iz toga podneblja zbog kojeg propada. Konfrontirajući se s *uobičajenom stranošću* (obiteljskim i prijateljskim odnosima), koji zbog uznapredovala bunta prema dominantnom poretku i stereotipa utkanih u njegovu strukturalnu matricu napuštaju okvire te primarne stranosti i prerastaju u *strukturalnu, sekundarnu stranost*. Prilikom toga dolazi do interferencije *uobičajenog stranog*, budući da motivi i predjeli do tada i donekle poznatog imaginarija postaju stran(c)ima, *strukturalna stranost* se očituje kao najfragilnija od svih sfera alternosti, budući da od *subjekta* iziskuje distinkciju između do-tada-(po)zna(va)noga i istinski stranoga, što ne uspijeva, budući da se dinamika između pojmova *vlastitog* i *stranog* nalazi u konstantnom pokretu. Stoga kao ishodište i cilj ove polarizirane

dihotomije služi *radikalna stranost*, očitovana putem alkohola i prebivanja svijesti u nekom zamagljenom, artificijalnom stanju, pri čemu se preispituju unaprijed zacrtane koordinate dosadašnjega te se iscertavaju konture mogućeg budućeg. Marko se također prepušta drugim opijatima i narkoticima, kao što su cigarete ili marihuana, pri čemu se intenzivira iskustvo *radikalno stranoga*. „In vsi čefurji so najbrž rekli, da sem narkoman, Slovenci pa so si mislili, da smo čefurji pač takšni, da je to normalno“⁴¹ (ČR: 137). Ovo više apstraktno, filozofsko-hermeneutičko poimanje *radikalnog stranog* i simbolička konfrontacija s njime prerastaju u fizičku neminovnost u trenutku spremanja stvari i priprema za put za (jednosmjerni) odlazak u Bosnu. Interkulturalna dinamika u tome trenutku prestaje postojati, budući da se *subjekt* i njegova razmišljanja (spacijalno) premještaju iz područja plurikulturalnosti u područje monokulturalnosti, no to je samo naočigled, budući da je i Bosna multikulturalna zemlja.

Ranije tematizirani, kolektivizirajući identitet „čefura“ gubi svoj monolitni oblik, budući da je zbog svoje relativnosti podložan promjenama. Koncentrični se krugovi identiteta počinju očitovati i tijekom putovanja, u heterotopu vlaka koji prugom povezuje dva mjesta (Sloveniju i Bosnu), prilikom čega se on, iako unutar političkih dimenzija neke države (Slovenije – Hrvatske – Bosne), očituje izopćenim iz njega, budući da samo vozi od polazišta prema cilju, ne obazirući se, osim nekih administrativnih prepreka (npr. državne granice), na razlike između tih dvaju mjesta. One se očituju tek polaskom tj. pristizanjem na cilj, dok je vlak sa svojim odvojenim kupeima i vagonima metateritorij *par excellence*, budući da, za razliku od cestâ na kojima mogu prometovati svi, od pješakâ do kamionâ, on prometuje samo tračnicama, koje na međunarodnim putovanjima tek rijetko presijecaju druge, lokalne prometnice. Upravo na tom metateritoriju, narativnom *trećem prostoru* između Slovenije i Bosne, Marko spoznaje relativnost svoga identiteta prilikom razgovora sa starijim gospodinom, „čičom“, u kupeu, kada on Marka proziva „Janezom“: „Jebiga, če si iz Ljubljane, si Janez. To ti je to. Ni važno ali si čefur ali Slovenec ali cigo Žarko, ti si za njih dol Janez. Oni tako pravijo vsem, ki živijo v Sloveniji, in ne jebejo, ali je kdo njihov ali ni. Vsi smo mi Janezi“⁴² (ČR: 171). Što se europocentričnijeg viđenja ove datosti tiče, ovo bi se putovanje moglo vidjeti i kao premještanje iz „civilizirane Europe“ na „divlji Balkan“, budući da se južnoslavenski identitet nadgrađuje i ovom „novom“ dihotomijom: „Ali lako je vama

⁴¹ U prijevodu: „A svi čefuri su vjerojatno rekli da sam narkoman, a Slovenci su mislili da smo mi čefuri valjda takvi, da je to normalno“ (ČRH: 117).

⁴² U prijevodu: „Jebiga, ako si iz Ljubljane, onda si Janez. To ti je to. Nije važno jesi li čefur ili Slovenac, ili Cigo Žarko, ti si za njih dole Janez. Oni tako zovu sve koji žive u Sloveniji i ne jebu je li netko njihov ili nije. Svi smo mi Janezi (ČRH: 145).

Janezima, vi ste sad Evropa⁴³ (ČR: 171). Michael Hofmann također nudi objašnjenje za ovakav vid stranosti:

Strano kao nepoznata unutrašnjost, prema tome, problem je starosjedioca koji ne znaju jesu li strančeve namjere dobre ili zle. Ova nesigurnost vapi za razjašnjavanjem pitanja tko je ili što je taj stranac; vapi za akutnim rješenjem problema različitosti. Prototipni su likovi ovdje oni koji nisu starosjedioci, oni koji traže egzil ili povratnici koji su za one, koji su ostali u domicilnoj kulturi, postali strani, ali i likovi dvojnika, putem kojih zastrašujuće prodire u sferu poznatoga (HOFMANN, 2013: 20).

Stigavši u Bosnu, Marko je ne doživljava kao punopravni ekvivalent „europskoj“ Sloveniji, već se teško snalazi unutar njezinih – drugom kulturom, podnebljem i poviješću uvjetovanih – konstelacija, prilikom čega dolazi do nemogućnosti asimilacije sa starosjedilačkim stanovništvom: „Ni Bosna za nas čefurje. Biti čefur v Sloveniji, to sem vsaj navajen, biti Janez v Bosni je pa cela nova jeba“⁴⁴ (ČR: 177). To nije uvjetovano samo nekim bazičnim, primordijalnim iskustvom bivanja *stranim (der Fremde)* u *stranoj zemlji (die Fremde)*, budući da zbog kulturnog repozitorija ta zemlja *de facto* nije stranost, već svojevrsni oblik subjektive (pra)domovine. Već i pogledom iz vlaka, iz heterotopa, u interkulturnome području „bivanja između“, Bosna se čini blijedom, oronulom kopijom „normalne“, „europske“ zemlje:

Bosna je pičila mimo s svojim pogorelimi hribi. Jadna Bosna. Dotrajani mostovi, makadamske ceste, nakaradne kafane, hiše brez fasad, čiče brez zob, poln kurac džamij in cerkva, tete in klinci, ki prodajajo ob cestah pekmez in rakijo, vozila ujedinjenih naroda, stari švabski automobili, neobdelana zemlja, polna min, razjebane in prazne železniške postaje. To je bosna. Jadna i bjedna. Žalostna⁴⁵ (ČR: 175).

Time se Bosna izmješta iz sfere neke *strukturalne*, po svojoj biti nadvladive stranosti i graniči s *radikalnom stranošću*, što zbog tobožne kontradiktornosti političko-ekonomsko-vjerskih konstelacija unutar zemlje same, što zbog nemogućnosti prodiranja u taj kôd do-tada-ne(po)zna(va)noga, što zbog gubitka natruha bilo čega što bi se moglo zvati (po)zna(va)nim, *vlastitim*. Cjelokupna se zemlja, jednako kao i ogranak obitelji koji tamo živi a koje etiketira kao *svoje, vlastite* počinju se činiti ujedno *strukturalno* i *radikalno stranim*, budući da se

⁴³ U prijevodu: „Ali lako je vama Janezima, vi ste sad Evropa“ (ČRH: 145).

⁴⁴ U prijevodu: „Nije Bosna za nas čefure. Biti čefur u Sloveniji, to sam se već naviknuo, ali biti Janez u Bosni, to je cijela nova jebada“ (ČRH: 150).

⁴⁵ U prijevodu: „Bosna je pičila pored mene sa svojim izgorjelim kućama, sivim tvornicama i zelenim brdima. Jadna Bosna. Dotrajali mostovi, makadamske ceste, nakaradne kafane, kuće bez fasada, čiče bez zuba, pun kurac džamija i crkava, tete i klinci koji prodaju pored ceste pekmez i rakiju, vozila Ujedinjenih naroda, stari švapski automobili, neobrađena zemlja puna mina, razjebane i prazne željezničke stanice. To je Bosna. Jadna i bijedna. Žalosna“ (ČRH: 148).

kulturalne transgresije iskazuju kao nepremostivi jazovi. Do tada donekle strane, Fužine se, u apsolutnom odsustvu *vlastitoga*, ispoljavaju kao (više)vrijedno) *svoje*: „Če jih primerjaš s to jebeno Bosno, s to krtitjo od države, potem so Fužine Hollywood“⁴⁶ (ČR: 177). Iako po svojoj prirodi multinacionalna, dakle *ad hoc* otvorena (inter)kulturnom transferu među svojim multietničkim i viševjerskim stanovnicima i poviješću, Bosna se iskazuje kao ignorantna, autarkična cjelina, delimitirana po vjerskim centrima i etničkim središtima, što onemogućuje bilo kakav (inter)kulturni transfer, a sukladno tome i političko-ekonomski boljitak zemlje. „Ali tako je to. To je Bosna. Tako je to v vseh mestih in ni razlike, če so srbska, muslimanska ali hrvaška. Jad i bijeda sta v Bosni edini multietični stvari“⁴⁷ (ČR: 179). Stranost, do tada prikazana u dinamici između subjekata, jednako kao i njihovog intro- i retrospektivnog preispitivanja delimitanti *vlastitog* i *tuđeg* (subjekt) transferira se na kolektivni nivo (*zajedničko*). Marko ne može s faktorima iz *vlastitog* iskustvenog repozitorija parirati stvarnosti i svakodnevnici zemlje u kojoj se zatekao, pri čemu se može govoriti o subtipu trodijelne raščlambe stranosti – *strukturalno-radikalnoj stranosti* –, budući da se kao stranac našao u graničnome području, antipodalnoj refleksiji vlastite stvarnosti. Pritom taj oblik stranosti zadržava pojedine elemente *strukturalne stranosti* (veći napor pri nadvladavanju elemenata stranosti), no jednako bi se tako trebao promatrati dijelom sebe, *svojega*, *vlastitoga*, integrativnom prolongacijom elemenata koji strukturiraju sam subjekt. Zbog svojih obiteljskih spona, no zbog nemogućnosti potpune inkluzije u taj diskurs zbog činjenice što je „Janez“, dakle strukturalni stranac u inherentno *vlastitog* sredini, Marko fungira kao dvostruko kodirani subjekt, čije se konstitutivne koordinate nalaze u neprestanoj dinamici (p)rekodiranja i rekontekstualizacije; on sâm postaje *metasubjekom* na etnički-religiozno raslojenom teritoriju. Sličnu je funkciju imao, prema vlastitom viđenju, već u Fužinama: „Radovan i Ranka se bosta pa pobila brez mene. *Do zdaj sem jaz vedno bil neka tampon cona med njima* (istaknuo K. Bo.) pa kao miril situacije, zdaj bosta pa najebala“⁴⁸ (ČR: 176). Na ovom primjeru postaje vidljivo kako je *strukturalna stranost* ustvari ona ishodišna, koja može meandrirati između sfera *uobičajene* i *radikalne stranosti*.

O neprestanoj konfrontaciji sa *radikalno stranime* u Bosni svjedoči i emisija koja se u večernjem terminu emitira na televizijskom programu: „Zvečer pa vsi gledajo Sjećanja. To je oddaja na TV Visoko, ki samo rola osmrtnice. Preselio na ahiret in te fazone. Ni zvoka, samo

⁴⁶ U prijevodu: „Ako ih usporediš s tom jebenom Bosnom, s tom krtitjom od države, onda su Fužine Hollywood“ (ČRH: 150).

⁴⁷ U prijevodu: „Ali tako je to. To je Bosna. Tako je u svim gradovima i nema razlike jesu li srpski, muslimanski ili hrvatski. Jad i bijeda su u Bosni jedine multietničke stvari“ (ČRH: 152).

⁴⁸ U prijevodu: „Radovan i Ranka će se pobiti bez mene. *Dosad sam ja uvijek bio neka tampon-zona* (istaknuo K. Bo.) *među njima* i nekako sam mirio situacije, a sad će najebati“ (ČRH: 149).

slike osmrtnic. [...] Vsak večer v prajm tajmu gledajo osmrtnice in se prebrojavajo. Morbidno za popizdit, ampak njim sede in ne propuštaju Sjećanja, da ga jebeš⁴⁹ (ČR: 179-180). Konstantnom konfrontacijom sa jednim od elemenata *radikalne stranosti* (u ovome slučaju smrću) svi subjekti bivaju, putem globalizacijskih tekovina, konfrontirani s tim graničnim iskustvom, čime se perpetuira i metaforizira mit o Bosni kao zemlji *strukturalno-radikalne stranosti*, krajnje polarizirane dihotomije i njihove (pogubne) dinamike između *subjekata* i *zajedničkog*. Time *Čefuri raus!* tematiziraju rekalkibraciju svih sfera raščlambe pojma stranosti (*uobičajene, strukturalne, radikalne*), pri čemu se kod *subjekta* s više identitarnih silnica koje njegov ionako raskoljeni identitet povezuju s kontekstima multinacionalnog, a ipak *zajedničkog*, kolektivnog, a ipak *subjektivnog*. Primjer ovoga će se pojaviti i u romanu *Jugoslavija, moja domovina*, koji ćemo analizirati u sljedećem poglavlju, a zaokruženiju ćemo sliku ovih dvaju romana, kao i teorijskih postulata iznesenih u ovome radu ponuditi u zaključku ovoga rada.

⁴⁹ U prijevodu: „Navečer svi gledaju Sjećanja. To je emisija na TV Visoko koja samo niže osmrtnice. Preselio na ahiret i ti fazoni. Nema zvuka, samo slike osmrtnica. [...] Svaku večer u prajm tajmu gledaju osmrtnice i prebrojavaju se. Morbidno za popizdit, ali njima je merak i ne propuštaju. [sic!] Sjećanja, da ga jebeš“ (ČRH: 153).

5. Interkulturalna *dinamika* u romanu *Jugoslavija, moja domovina* (2012)

Roman *Jugoslavija, moja domovina* bavi se sličnom problematikom kao roman *Čefuri raus!*, no lingvostilistički i tematski gledano na nešto drugačiji način. Dok je roman *Čefuri raus!*, pisan izvorno za oblik filmskog scenarija, više epizodno nizanje relativno kratkih poglavlja i događaja, roman je *Jugoslavija, moja domovina* narativno razrađeniji i literarno koherentniji uradak od svoga prethodnika. Sačinjen je od 29 poglavlja koja djelomice retrospektivno, djelomice u sadašnjem vremenu iznose sjećanja na djetinjstvo glavnog lika, Vladana Borojevića, i njegove obitelji. Ti događaji eksploratorno služe rasvjetljavanju pobuda koje Vladana pokreću i nukaju na daljnji razvoj radnje. Jedna od glavnih distinkcija je što se u ovome romanu likovi kreću – kako analeptično, tako i u sadašnjem vremenu prikazanim scenama – između država te retrospektivnom mnemotehnikom i njezinom korespondencijom sa sadašnjošću između temporalnih predjela (nedavne) povijesti „ovih“ prostora, dok se u *Čefuri raus!* fizičko plasiranje izvan konteksta (po)zna(va)noga odvija tek pred kraj (radnje) romana.

Tako se već na samom početku romana mogu vidjeti neke odlike interkulturalne determiniranosti. Vladan Borojević, prisjećajući se svoga djetinjstva u Puli, opisuje neke prostorne i socijalne konstelacije toga vremena i društva koje je na tome mjestu živjelo:

V tej na smrt dolgočasni beli pravokotni stavbi so poleg tipa z bulo većinoma živeli Uljanikovi delavci, ki so po napornih delovnih dneh v ladjedelnici popoldne v miru posedali pred vhodom, žulili svoja nikišička in sarajevska piva in prežvekovali svoje bosanske teme. Živeli so, čeravno za prvim vogalom od naših blokov, v nekem svojem, vzporednem in za nas skorajda nevidnem svetu, se družili bolj ali manj le med sabo in se ob večerih zbirali v skupnem prostoru v pritličju samskega doma, da bi gledali 'Dnevnik', prenos nogometne tekme ali kakšno nadaljevanko (JMD: 10).⁵⁰

Sâm početak romana anticipira *per se* interkulturalne konstelacije Pule i Istre, na području na kojem stoljećima (su)žive pripadnici brojnih nacija. Unatoč blizini i spacijalno-temporalno gledano odmah „iza ugla“, svijet se tih stranaca (*subjekata*) nalazio odvojen od ostatka (*zajedničkoga*), poput kulturalne enklave okružene Drugima. Ovaj bi se primjer mogao nazvati graničnim fenomenom, *uobičajeno-strukturalnom stranošću*, budući da se unutar koordinata (po)zna(va)noga nalazi svijet koji je za one koji mu ne pripadaju „gotovo

⁵⁰ U prijevodu: „U toj nasmrt dosadnoj bijeloj pravokutnoj zgradi osim tipa s oteklinom na glavi uglavnom su živjeli radnici Uljanika, koji bi nakon napornoga radnog dana u brodogradilištu poslijepodne u miru sjedili pred ulazom, polako ispijali svoja nikišička i sarajevska piva i prežvakivali svoje bosanske teme. Živjeli su u nekem svom, usporednom i za nas gotovo nevidljivom svijetu, premda su bili tu, odmah pored nas. Družili su se manje-više međusobno, a navečer bi se skupljali u dvorani doma za samce i gledali Dnevnik, prijenos nogometne tekme ili neku domaću seriju“ (JMD_H: 8).

nevidljiv“. Vladan ne može prodrijeti u strukturu toga svijeta, budući da se on po svojoj ekskluzivnosti izmiče konfrontaciji sa *stranice* i mogućnošću njegova nadilaženja. Dislociranost od područja okoline koja ga okružuje, svojevrsno nezanimanje za stvari koje se događaju i koje zahvaćaju kako *vlastiti*, tako i *strani* svijet metaforički reprezentira i stanje u višenacionalnoj SFRJ tik pred njezin raspad, tj. 1991., godine u koju je smještena i radnja ovoga poglavlja:

Dvanaest mesecev kasnije smo [...] presenečeno ugotavljali, da za SFR Jugoslaviju navija le še manjši del zbrane ekipe. Tej je, to je bilo vidno iz aviona, neuradno poveljeval Milo Lola Ribar, ki je vsak dan ujel gajbo ali dve piva in je zdaj glasneje od vseh tulil, da 'ko jebe' Jugoslavijo, če je lani popušila proti ustašem iz Argentine, in da ga ona v življenju ne zanima več. Ob njem je, že tik ob televizorju, stal Mali Mirso, šesnajstletnik, ki je imel bolj odrasel obraz od Bate Živojinovića in se je temu primerno tudi obnašal in ki je zdaj vse prisotne najresneje opozarjal, da je konec sončenja, ferragosta in ognjemetov v Areni, a ni povedal, zakaj (JMD: 11).⁵¹

Iznova se u opisivanju multinacionalne zajednice koristi sportska terminologija i metafore na ekipne sportove, jednako kao i u *Čefuri raus!*, no i u romanu *Fužinski bluz* Andreja Skubica. U ovaj se kontekst također umještaju elementi minule prošlosti („ustaše“), koji svojom nacionalističkom vokacijom nagrízaju inače multikulturalno, antinacionalističko društvo (Istre, Jugoslavije). Neuspjeh Jugoslavije, inače prezentan u političko-ekonomskom raslojavanju i deterioraciji u desetljeću koje je prethodilo devedesetima se također narativira putem sportskih metafora, što bi se moglo protumačiti kao anticipacija „raspada momčadi“. Dezintegracijom manje-više skladnog (su)života i kooperacije došao je i kraj „bezbržnim danima“ odmaranja, kako podsjeća Mali Mirso, adolescent koji je, sukladno pomaknutom sustavu vrijednosti, svoj infantilni glas zamijenio odraslim prijekorima. Kao što poznata prva rečenica drame *Don Carlos* (1787) Friedricha Schillera anticipira predstojeću političku, a kasnije i ratnu kataklizmu Osamdesetogodišnjeg rata („Lijepi dani u Aranjuezu sada su prošli.“⁵²), tako bi se i Mirsin komentar mogao protumačiti kao proleptično upućeno upozorenje koje, nažalost, nitko nije ozbiljno shvatio. „Vsi smo živeli v prepričanju, da je še 'TV Kalendar' bolj zanimiva oddaja kot 'TV Dnevnik', zato nismo razumeli ničesar, o čemer

⁵¹ U prijevodu: „Dvanaest mjeseci poslije [...] iznenađeno smo shvatili da za SFR Jugoslaviju navija još samo manji dio okupljene ekipe. Tom je dijelu, to se vidjelo iz aviona, neslužbeno zapovijedao Milo Lola Ribar, koji bi svaki dan pribavio gajbu ili dvije piva i sad je glasnije od svih tulio da 'ko jebe' Jugoslaviju kad je lani popušila protiv ustaša iz Argentine, i da ga više uopće nije briga za nju. Pored njega je, sasvim uz televizor, stajao Mali Mirso, šesnaestogodišnjak koji je imao lice odraslije od onoga Bate Živojinovića, a tako se i ponašao, i koji je sad sve prisutne najozbiljnije upozoravao da je kraj sunčanja, ferragosta i vatrometa u Areni, ali nije rekao zašto“ (JMD_H: 9).

⁵² U izvorniku: „Die schönen Tage in Aranjuez sind nun vorbei.“ S njemačkog preveo K. Bo.

so tu govorili⁵³ (JMD: 12). Nedostatak komunikacije ispoljava se kao ključni faktor pri nemogućnosti nadilaženja nesporazuma, ne(po)zna(va)noga i *stranoga*.

Zbog već spomenute disperziranosti radnje i mjesta događanja u romanu, koji se prepričava iz raznih povijesnih perspektiva i s raznih poprišta bivše države, prethodno poglavlje često donosi nuklearnu motiviku i pokretače radnje sljedećega. Agitacije (ponajprije glavnog lika, Vladana, no i drugih) likova često su determinirane nekim prošlim činom, mišlju ili iskustvom. Tako se već u uvodnom poglavlju pojavljuju pojedini motivi i metafore *radikalne stranosti* Vladanova oca Nedeljka, čiji su zločini i (prividna) smrt temeljni pokretači i glavni tematski okvir ovoga romana. Ova se, *radikalna stranost*, tj. svojevrsno rubno iskustvo s njome i ovdje očituje putem alkohola: „Moj oče v službi nikoli ni pil in ničkolikokrat sem ga slišal reči, da se edino v Jugoslaviji med delovnim časom spiye več kot pa po delu in da bo to državo enkrat spravilo v prezgodnji grob, ko me je s svojimi močnimi rokami tako močno privijal k sebi, sem najresneje pomislil, da je pijan“⁵⁴ (JMD: 13). Kako u odnosu sa sinom, otac i u komunikaciji sa svojom ženom, Vladanovom majkom Dušom, također komunicira u opijenom stanju, kada bi „zvečer pijan objemal mamu, ki se mu je užaljena izmikala in ponavljala, da se bo naslednji mesec objemalo samo s svojimi pijandurami“⁵⁵ (JMD: 14). Ova će subliminalna iskustva sa *radikalnim stranim* iz doba djetinjstva oca i dodatno izmjestiti iz sfera *uobičajene* ili *strukturalne stranosti*. Jedan od ključnih elemenata očeve *stranosti* je i njegovo relativno nepoznato porijeklo, a uz koje on od najranijeg djetinjstva veže ljude koji se i sami nalaze u svojevrsnoj dinamici i raslojenosti između različitih kultura te podneblja:

Moj oče pa je Cigane na svoj način oboževal in je rad pripovedoval, da je tudi sam eden od njih. Še posebej *kadar je praznil ljubo mu Stanežičevo pletersko slivovko* (istaknuo K. Bo.), je najresneje razlagal, da so ga, še ne večjega od štruce kruha, njegovi ciganski starši, ki so imeli poleg njega še osemnajst drugih malih Cigančkov, pozabili vzeti s seboj, ko so s svojimi cirkuškimi šatrami zapuščali mestece Futog v Vojvodini. Šele po sili razmer sta ga posvojila prijazni srbski stric in še bolj prijazna madžarska teta, ki pa sta nato našalost prezgodaj umrla in ga že kot majhnega dečka zapustila Jugoslovanski ljudski armadi. Ljudje so vselej z zanimanjem poslušali mojega veselo nakladaškega očeta in nikoli niso prav dobro vedeli, ali bi se jim moral smiliti ali pa bi mu morali morda takšno življensko zgodbo zavidati.⁵⁶

⁵³ U prijevodu: „Živjeli smo u uvjerenju da je čak i TV Kalendar zanimljiviji od TV Dnevnika, zato nismo razumjeli ništa od onoga o čemu se govorilo“ (JMD_H: 10).

⁵⁴ U prijevodu: „Moj otac nikada nije pio u službi i nebrojeno sam ga puta slušao kako govori da se jedino u Jugoslaviji u radno vrijeme popije više nego nakon posla i da će to državu jednom otjerati u preranigrob, no sad sam, dok me svojim snažnim rukama čvrsto privijao k sebi, najozbiljnije pomislio da je pijan“ (JMD_H: 11).

⁵⁵ U prijevodu: „navečer pijan grlio mamu koja mu se uvrijeđena izmicala ponavljajući kako će se sljedeći mjesec grliti samo sa svojim pijandurama“ (JMD_H: 12).

⁵⁶ U prijevodu: „Moj je otac na svoj način obožavao Cigane i rado je govorio kako je i on jedan od njih. Posebno kad bi praznio Stanežičevu pletersku šljivovicu koju je toliko volio. Onda bi najozbiljnije objašnjavao

Ovo iskustvo je Nedeljku *uobičajeno strano*, budući da se radi o *vlastitoj* (subjektivnoj) životnoj priči, no ona je samo još jedan kamenčić u mozaiku *radikalne stranosti* u kontekstu *zajedničkoga*. Pospješujući je faktor i pri narativiranju ovoga iskustva iznova opojno sredstvo, alkohol, koje intenzivira granično iskustvo *radikalnoga*. Iako se narativno oslanja na brojna iskustva *stranoga* i različitoga, prvo je poglavlje uniformno po pitanju lokacije na kojoj se odvija. Pula početkom devedesetih godina prošloga stoljeća i multikulturalna sredina Istre su posljednji dani „sretnoga djetinjstva“ kojih se – u tome trenutku jedanaestogodišnji – Vladan prisjeća, a očevo je vojnički poziv i rat na području zemalja bivše Jugoslavije označio abruptan kraj „sončenja, ferragosta in ognjemetov v Areni“. Spacijalna dislociranost i iskorijenjenost iz sustava *vlastitoga* kao posljedica očevih vojnih prekomandi uslijedit će tek kasnije, kada očeva poslovna – vojna – vokacija bude prisilila obitelj Borojević da počne orisavati svoje nove orbite i tangente po kulturnoj, političkoj i povijesnoj mapi Balkana.

Mnemonički utisci iz pulskoga razdoblja, ali i ljubljanskoga vremena koje mu je uslijedilo, počinju se selektivno i nekontrolirano pojavljivati u (pod)svijesti sada već skoro tridesetogodišnjeg Vladana Borojevića. Pulscome, vremenu *uobičajene stranosti*, uslijedila su gotovo ekskluzivno iskustva *strukturalne* i *radikalne stranosti*, s nostalgичnim retrospektivama:

Vse se je vraćalo. Pula in njeni duhoviti grafiti, Hotel Bristol v Beogradu, nevzdržna novosadska sopara. Vračala se je Ljubljana, tista Ljubljana, ki je bila takrat. Vračala se je moja mama, ko je bila še moja mama. Spominski karneval je v moji glavi ravnokar doživljal svoj vrhunec in začeljal se je veliki ognjemet. Slike so se začele izmenjevati tako hitro, da jih nisem več razločeval, a sem še naprej podoživljal davno potlačena nerazčiščena lustva enajstletnika⁵⁷ (JMD: 17-18).

Ovakvom je vrstom prisjećanja – selektivnog, neželjenog, impulzivnog i radikalnog – prožet i determiniran gotovo cjelokupni fabulatorni i naratorski čin Vladana Borojevića u romanu. Slike, ljudi, mjesta i događaji se nižu nekim svojim redosljedom, nekronološkim i nepove-

da su ga, dok još nije bio veći od štruce kruha, njegovi ciganski roditelji, koji su uz njega imali još osamnaest malih Cigančića, zaboravili povesti sa sobom kad su sa svojim cirkuskim šatorima odlazili iz mjesta Futog u Vojvodini. I tako su ga silom prilika usvojili ljubazni srpski stric i još ljubaznija mađarska teta, koji su onda, nažalost, prerano umrli, pa su ga još kao maloga dječaka ostavili u Jugoslavenskoj narodnoj armiji. Ljudi su uvijek sa zanimanjem slušali mog oca koji je veselo brbljao i nikada zapravo nisu znali bi li mu se smilovali ili možda zavidjeli na takvoj životnoj priči“ (JMD_H: 13).

⁵⁷ U prijevodu: „Sve se vraćalo. Pula i njeni duhoviti grafiti, Hotel Bristol u Beogradu, neizdrživa novosadska sparina. Vračala se Ljubljana, ona Ljubljana kakva je bila onda. Vračala se moja mama, dok je još bila moja mama. Karneval sjećanja u mojoj je glavi upravo doživljavao svoj vrhunac i počinjao je veliki vatromet. Slike su se počele izmjenjivati tako brzo da ih više nisam mogao razlučiti, no i dalje sam ponovno doživljavao davno potisnute pomiješane osjećaje jedanaestogodišnjaka“ (JMD_H: 17).

zanim, a ti analeptični bljeskovi proživjelih (pretežito traumatskih) događaja determiniraju i njegove daljnje kretnje, odnose i razmišljanja. „Moja neukrotljivo razburkana podzavest je bruhala na plano in proti svoji volji sem se ji vse bolj prepuščal“⁵⁸ (JMD: 16). Priča čitatelja uvlači u Ljubljano „današnjice“, dok se Vladan kreće novim prostorom prividne *svakodneвне stranosti* i korespondira s ljudima i događajima oko sebe; tek će kasnije izaći na vidjelo da su ta i takva Ljubljana i Slovenija, zavičaj njegove majke, ustvari elementi *strukturalne*, pa čak i *radikalne stranosti*. Indikativan je primjer za tu vrstu iskustva i scena u ilegalnoj radionici Dino u Šiški, gdje ga je, nakon što mu se pokvario auto, vlasnik Enes

v tej vukojebini sredi mesta spraševal, ali bi morda dobil popust tudi, če v njegovih očeh ne bi veljal za 'našeg čoeaka'. Seveda mi ni padlo na kraj pameti, da bi vsakemu vokalnemu instrumentalistu iz Donjega Vakufa pojasnjeval, da se nikoli nisem počutil njihovega in da si niti ne želim biti njihov. Laže, pa tudi ceneje, je bilo stisniti zobe in nabijati z njim 'po naški' ter se zraven zabavati z ugibanjem, kolikšen popust bi pri Enesu iztržil kot Janez⁵⁹ (JMD: 20-21).

Vladan je determiniram svojim srpskim, bosanskim i slovenskim porijeklom, a ta ga datost nemilice prati cijelim životnim putem. Indikativno je i što se radionica bosanskoga vlasnika naziva „vukojebinom usred grada“, ne-mjestom, heterotopom smještenom usred civiliziranosti i europeiziranosti slovenske prijestolnice. Protagonist se, baš kao ni Marko u *Čefuri raus!*, nikako ne može otarasiti svojega poistovjećivanja s „čefurskim“ kolektivom, unatoč njegovoga osjećaja nepripadanja istome. Iskotvljenost radionice Dino iz općega poretka Ljubljane i Slovenije postaje indikativna i prilikom Vladanova odlaska iz nje: „Ko sem iz delavnice Dino marširal nazaj proti ljubljanski civilizaciji [...]“⁶⁰ (JMD: 22) – *radikalna stranost* unutar okvira *svakodneвне*. Općenito se mjesta čiji su vlasnici „čefuri“ ili koja su omiljena okupljališta istih u romanu prikazuju kao heterotopi, mjesta na kojima ne vrijede osnovne spacijalno-temporalne determinante ni logika. Tako, primjerice pred kraj romana, kod Jovana Lazića, čovjeka preko čijeg su se poduzeća Vladanovome djedu Dušanu u Vanjske Gorice donosila Nedeljkova pisma Vladanu i njegovoj majci Duši, nije imalo smisla pitati njegova zaposlenika Miru za vrijeme dolaska Jovana Lazića: „Spraševati Mira, kdaj ga lahko pričakujem, [...] ni imelo smisla. Tu je čas tekel drugače kot v preostanku sveta

⁵⁸ U prijevodu: „Moja je silno uznemirena podsvijest izbila na svjetlo dana, a ja sam joj se, protiv svoje volje, sve više prepuštao“ (JMD_H: 15).

⁵⁹ U prijevodu: „u toj vukojebini usred grada pitao bih li dobio popust i kad u njegovim očima ne bih bio 'naš'. Jasno da mi nije bilo ni na kraj pameti svakom vokalnemu instrumentalistu iz Donjeg Vakufa objašnjavati da se nikada nisam osjećao njihovim i da ne želim biti njihov. Bilo je lakše, a i jeftinije, stisnuti zube i natucati s njim 'po naški', i pritom se zabavljati pogađanjem koliki bih popust kod Enesa utržio kao Janez“ (JMD_H: 19).

⁶⁰ U prijevodu: „Hodajući iz radionice Dino natrag prema ljubljanskoj civilizaciji [...]“ (JMD_H: 20).

in verjatno bi na svoje vprašanje dobil le kakšen neuporaben odgovor v stilu: 'Samo što nije'⁶¹ (JMD: 227). Treći se takav susret odvio pred prodavaonicom *fast fooda*, u kojem je Vladan naručio svoj drugi pizza-burek, što je prodavaču izmamilo jedva vidljiv smješak:

To je bil nesporni vrhunec komunikacije med albanskim sužnjem in njegovo stranko. On je bil namreč zaprt v svojem kiosku, kamor niso segali zakoni, ki veljajo za nas, za ljudi, ki smo stali zunaj, na cesti. Ko sem zadovoljno mlaskal svoj drugi burek, sem se lahko spet, kot že tolikokrat, spraševal, ali obstaja izhod iz njegovega v aluminijasti kiosk uokvirjenega sveta.⁶² (JMD: 142)

Scena se nastavlja provokacijom preko puta ceste, gdje su „[t]rije pijani primoži“⁶³ (JMD: 143) primitivno provocirala albanskoga vlasnika, kojima se on, kao i Vladanu, samo nasmiješio. Ovo aludiranje na „vječnu netrpeljivost“ srpskog i albanskog stanovništva na Kosovu u Vladanu iznova budi donekle burne emocije, budući da je Albančeva reakcija na provokaciju temeljenu na nacionalnoj osnovi bila jednaka Vladanovu banalnom naručivanju hrane, a prozirno staklo, gotovo prividna granica između *vlastitog* i *stranog* postaje nenadvladivim jâzom između Vladanova (vanjskog) svijeta i (novonastalog, internog) heterotopa:

Bilo mi ga je žal, hkrati pa mi je šel na živce, ker se mi ni pustil doumeti. Po novem sem ga namreč sumil, da ni sposoben videti razlike med menoj in tistimi ljubitelji srbske pleskavice in da smo vsi mi zanj enako nepomemben faktor v njegovem zastekljenem življenju. Za trenutek sem celo pomislil, da morda sploh ne vidi ven na ulico, tako kot tisti v vrsto postrojeni osumljenci, ki ne vidijo prič, medtem ko jih te poskušajo prepoznati⁶⁴ (JMD: 143).

Vladan tako, suočen sa *svakodnevno stranime* upoznaje sve tri razine stranosti koje koegzistiraju u njemu i pozadini njegova nacionalno-etničkoga porijekla. Tako što nemilice pripada tome svijetu koji istovremeno kolektivizira i delimitira i Vladanove spacijalno-temporalne i ine delimitante postaju smušenima, deformiranima i relativnima. One će, u uobičajenijim stvarima, izvirati na površinu cjelokupnoga romana, dok će po svojem lutanju

⁶¹ U prijevodu: „Pitati Miru kad ga mogu očekivati [...] ne bi imalo smisla. Ovdje je vrijeme teklo drukčije nego u ostatku svijeta i vjerojatno bih na svoje pitanje dobio samo nekakav neupotrebljiv odgovor u stilu: 'Samo što nije'“ (JMD_H: 229).

⁶² U prijevodu: „To je bio neosporni vrhunac komunikacije između albanskog roba i njegove stranke. On je bio zatvoren u svome kiosku do kojeg nisu sezali zakoni koji vrijede za nas, ljude koji smo ostali vani, na cesti. Dok sam zadovoljno mljackao svoj drugi burek, mogao sam se opet, kao toliko puta, pitati postoji li izlaz iz njegovog svijeta uokvirenog u aluminijski kiosk“ (JMD_H: 143-144).

⁶³ U prijevodu: „tri pijana čefura“ (JMD_H: 144).

⁶⁴ U prijevodu: „Bilo mi ga je žao, ali istovremeno mi je išao na živce jer ga nisam mogao shvatiti. Sad sam ga sumnjičio da nije sposoban vidjeti razliku između mene i onih ljubitelja srpske pljeskavice i da smo svi mi za njega jednako nevažan faktor u njegovom zastakljenom životu. Na trenutak sam čak pomislio da možda uopće ne vidi van, na ulicu, kao oni u vrstu postrojeni osumnjičenici koji ne vide svjedoke dok ih ovi pokušavaju prepoznati“ (JMD_H: 144-145).

kroz povijest svoje obitelji, prošloga rata i međusobnih netrpeljivosti Balkana tražiti svoga davno mrtvime proglašenog oca, generala Nedeljka Borojevića.

Vladanov je odnos s roditeljima, majkom Dušom Podlogar i upravo spomenutim ocem Nedeljkom Borojevićem ambivalentan i podliježe situativnom promatranju i tumačenju, tj. činjenici radi li se o vremenu pulskoga djetinjstva (*svakodnevna stranost*), beogradskog i novosadskog izbjeglištva (*strukturalno-radikalna stranost*) ili ljubljanskoga školovanja i života (gotovo isključivo *radikalna stranost* i majke i oca). Dok su u prisjećanjima iz razdoblja dok je bio bezbrižni pulski jedanaestogodišnjak Dušan i Nedeljko prikazani kao manje-više intaktan i normalan mladi ljubavni par prve naznake *radikalne stranosti* i obiteljskoga reza i raskola anticipira već spomenuto Nedeljkovo konzumiranje alkohola. To se koketiranje sa elementima *radikalne stranosti* u to vrijeme donekle i toleriralo, no nitko u njemu nije prepoznao (ili, bolje rečeno, uvidio) novo vrijeme (*strukturalno-radikalne stranosti*) koja će zadesiti cjelokupni spektar odnosa koji su se odvijali na toj (ratno-vojnoj, političkoj, kulturnoj i obiteljskoj) relaciji. Vrijeme provedeno u beogradskom Hotelu Bristol nakon odlaska iz Pule i tadašnji odnos Vladana i Duše pregnantno su i koncizno sažeti u sljedećim dvjema rečenicama: „Z mamu sva te beogradske dni živela v vzporednih svetovih. Jaz sem imel svojo izmišljeno nogometno ligo, ona je imela svoje avale in ade, jaz sem imel sobo 211, ona svet pod njenim oknom. Jaz je nisam več spraševal, kam vsako jutro odhaja in koga na tej poti srečuje, ona pa me ni spraševala, kaj po cele dneve počnem zaprt v majhni sobici“⁶⁵ (JMD: 74). Vladan se također prisjeća kako „[...] Duša v Hotelu Bristol v Beogradu ne zmore biti mama“⁶⁶ (JMD: 72), budući da je previše zaokupljena izbivanjem njezina muža, Vladanova oca. Duša je, naime, „dobro vedela, da človek, ki se bo nekoč vrnil s 'terena', ne bo njen mož in da je vprašanje, ali bo sploh še človek“⁶⁷ (JMD: 120). Taj je strah, tj. izvjesnost u buduću *radikalnu stranost* njezina muža Nedeljka tjerala Dušu da se počne zatvarati u svoj mikrokozmos straha i nedoumica, u kojemu nije bilo mjesta još za ulogu majke. Distanca između Duše i njezina sina bivala je potkrijepljena izostajanjem komunikacije, pri čemu niti jedan niti drugi *subjekt* nije uspio artikulirati svoju poziciju u novostvorenim uvjetima: Duša zbog svojih strahova, Vladan zbog svojega infantilnog nerazumijevanja cjelokupne situacije.

⁶⁵ U prijevodu: „Mama i ja smo tih beogradskih dana živjeli u paralelnim svjetovima. Ja sam imao svoju izmišljenu nogometnu ligu, ona je imala svoje avale i ade, ja sam imao sobu 211, ona je imala svijet pod svojim prozorom. Ja je više nisam pitao kamo odlazi svako jutro i koga sreće na tom putu, ona mene nije pitala što radim po cijele dane zatvoren u maloj sobi“ (JMD_H: 75).

⁶⁶ U prijevodu: „[...] Duša u Hotelu Bristol u Beogradu ne uspijeva biti mama“ (JMD_H: 73).

⁶⁷ U prijevodu: „dobro znala da čovjek koji će se jednom vratiti s 'terena' neće biti njezin muž i da je neizvjesno hoće li još uopće biti čovjek“ (JMD_H: 121).

Generacijski je jâz postao i akcelerator za rez između majke i sina koji će se s godinama sve više produbljivati.

Iznova se na jednome heterotopu, ne-mjestu, na ljubljanskom autobusnom kolodvoru, prostoru koji je prvotno namijenjen odlasku i tranzitu, odvio još jedan sudbonosan događaj između Vladana i Duše, kada Dušina sve izraženija *strukturalna stranost* prelazi u *radikalnu*, i to posredstvom lingvističkih datosti: „Prav tam, na Ljubljanski avtobusni postaji, s tem istim javnoprometnim nataknjencem, sem svojo mamu prvič slišal govoriti v tujem jeziku. Govorila je v slovenščini, v jeziku, ki bi moral biti moja materinščina, če se ne bi ona nekoč tako zelo hotela otrgati od svoje družine, da se je raje trudila s svojo polomljeno srbohrvaščino“⁶⁸ (JMD: 131). Vladan nije

bil niti blizu tega, da bi jo razumel, marveč sem pot do Vnanjih Goric preživel pod vtisom občutka, da te osebe, ki je spregovorila iz nje, sploh ne poznam. Takrat mi je bila mama prvič tuja, in ko se je avtobus ustavil in sva skupaj s še nekaj potniki stipala z njega, se mi je zazdelo, da je ona le ena izmed njih, teh čudnih ljudi, ki so govorili v svojem čudnem jeziku⁶⁹ (JMD: 131).

Ne(po)zna(va)nje osobe koja bi mu, *ipso facto*, trebala biti najbliža, njezina transformacija iz (*svakodnevno stranog*) roditelja u (*strukturalno-radikalnog*) *stranca* u dijadi Vladan-Duša ne izaziva dodatni poticaj za *dinamikom*, za komunikacijom i time otklanjanjem elemenata koji sprječavaju produbljivanje jâza između stranog i vlastitog. Dušina preokupacija sobom i nemogućnost uspostavljanja zajedničkog kôda sa svojim sinom tijekom beogradskih, novosadskih i ljubljanskih dana dovodi, dakle, do daljnjeg produbljivanja distance i retardacije *dinamike* prijeko potrebne za degradaciju stupnja *stranosti*. Ocrtvanje mape egzila Vladana je lišila mogućnosti konstituiranja pojma *vlastitog* i svojevrsnog domaćeg terena, budući da su Fužine, Marinkov/Rusjanov trg, dakle ljubljanski toponimi koji su se nizali u njihovome učestalom seljenju i sami mijenjali identitete i nazive, samo još jedna od postaja u nizu, adrese bez posebnoga značenja ni sentimentalne vrijednosti „ognjišta“, doma: „Najina najeta garsonjera je pač vse do dne, ko sem se poslovil od Duše, ostala del nekega tujega sveta, ki me je vsakodnevno izločal in me osamljal. Za dom bi potreboval ob sebi *nekoga*

⁶⁸ U prijevodu: „Upravo sam tamo, na Ljubljanskom autobusnom kolodvoru, svoju mamu prvi put čuo kako s tim mrzovoljnim predstavnikom poduzeća za javni prijevoz razgovara na stranom jeziku. Govorila je slovenski, jezikom koji bi bio i moj materinji da se ona nije toliko trudila otrgnuti se od svoje obitelji, pa je sa mnom radije natucala svoj srpskohrvatski“ (JMD_H: 132).

⁶⁹ U prijevodu: „ni približno razumio kad je dosadnom vozaču autobusa tog bijelog jutra postavila nekoliko pitanja na slovenskom, nego sam put do Vanjskih Gorica proveo pod dojmom da tu osobu koja je progovorila iz nje uopće ne poznajem. Tada mi je mama prvi put bila strankinja, a kad se autobus zaustavio i kad smo, zajedno s još nekim putnicima, izašli iz njega, učinilo mi se da je ona samo jedna od njih, tih čudnih ljudi koji su govorili svojim čudnim jezikom“ (JMD_H: 132).

svojega (istaknuo K. Bo.), jaz pa sem imel večino časa v svoji bližini le utrujeno in rahlo izgubljeno žensko, ki je bežala pred svojim in pred mojim življenjem [...]“⁷⁰ (JMD: 135-136). Upravo navedeni izostanek sfere *svojega, vlastitog* unosi nemir i neravnotežu u *dinamiku* na relaciji *vlastito-tuđe* i time uvelike otežava uspostavljanje i detektiranje elemenata jedne i druge provenijencije. Na posljednjoj postaji njihovog ocrtavanja mape egzila nalazi se Slovenija, Dušin zavičaj, gdje ona započinje sa svojim sinom, umjesto dotadašnjeg srpsko-hrvatskog, govoriti slovenski jezik. Vladan vehementno odbija komunikaciju s Dušom na tome jeziku, „ki je v svoji kozmični razsežnosti privedlo to tega, da nisva, mati in sin, vse od takrat drug z drugim nikoli spregovorila v istem jeziku“⁷¹ (JMD: 136), a svako je daljnje ponovno uspostavljanje ma kakve *dinamike* između njih dvoje tim *homogenizirajućim*, intra-kulturnim činom otklonjeno. Ova je delimitacija između Dušina zavičajnog, slovenskog i Vladanova pulskog, dječaćkog svijeta ponukala Dušu da svoga sina uvede u sada dominantni diskurs *svojega*, za Vladana *stranog* svijeta, no time je, kako je retrospektivno zaključio, uputila poziv ka amalgamiranju njihovih dvaju svjetova:

Duša je pač verjela, da mi bo pravilna uporaba dvojine in roditeljske v celoti nadomestila očeta, mamo, prijatelje, dom in morje. Vsaj tako sem jo razumel takrat, zdaj pa sem bliže prepričanju, da me je na svoj način, z ljubeznijo in materinsko skrbjo, vabila, naj se končno preselim v njen slovenski svet, v katerem bom spet srečen in vesel deček, kakršen sem bil v Puli⁷² (JMD: 137).

Osim novokonstituirane *stranosti* majke Duše, koja je deskriptivni karakter kulture i njenih konstituenti (u ovome slučaju jezika, koji deduktivno donekle može ukloniti *stranost*, no induktivno ne može nadomjestiti ostale konstituente nečijega identiteta) htjela zamijeniti preskriptivnim, spekulativnim, Vladan gradativno shvaća kako je upravo jezik (u pretežito *homogenizirajućem* društvu kakvo je, primjerice, slovensko) primarni i isprva vidljivi distinktivni faktor te stoga odlučuje da, u usporedbi sa svojim „čefurskim“ susjedima u Fužinama, koji su se uglavnom sporazumijevali njegovim „materinjm“, srpskohrvatskim jezikom, „ne bom nikoli eden izmed njih in da bom slovenski jezik slej ko prej govoril tako

⁷⁰ U prijevodu: „Naša je unajmljena garsonijera sve do dana kad sam se oprostio od Duše ostala dio nekog tuđeg svijeta koji me svakodnevno izdvajao i činio usamljenim. Da bi to postao dom, trebao sam nekoga svoga pored sebe, a ja sam većinu vremena u svojoj blizini imao samo umornu i prilično izgubljenu ženu koja je bežala pred svojim i pred mojim životom [...]“ (JMD_H: 137).

⁷¹ U prijevodu: „što je, u svom kozmičkom doseg, dovelo do toga da majka i sin od tada jedno s drugim više nikada nisu progovorili na istom jeziku“ (JMD_H: 137).

⁷² U prijevodu: „Duša je stvarno vjerovala da će mi pravilna upotreba dvojine i genitiva potpuno nadomjestiti oca, majku, prijatelje, dom i more. Bar se meni to tako u to vrijeme činilo, a sad sam bliže uvjerenju da me na svoj način, ljubavlju i majčinskom brigom, zvala da se napokon preselim u njezin slovenski svijet u kojem ću opet biti sretan i veseo dječak kakav sam bio u Puli“ (JMD_H: 138).

brezhibno, da nihče ne bo vedel, od kod prihajam⁷³ (JMD: 138). Time se Vladan želi odvojiti od ostatka okoline, svoje majke i svojih vršnjaka, no istovremeno želi, lingvističkom asimilacijom, postati integrativnim dijelom njihova kulturalnog svijeta, obzora i poimanja. Uz učenje primarnog jezičnog kôda, slovenskog, Vladan u školskim klupama biva suočen i s jednim novim oblikom kulturnog transfera, pri čemu se *strukturnalna stranost* transformira u *svakodnevnu*, jednim procesom koji je nadilaženju *stranosti* fundamentalan i na čijemu načelu ono uopće počiva – učenjem i komuniciranjem, iako možda drugačijim i isprva neočekivanim:

Daniel me je tako namesto slovenščine učil bosanščino, mi prevajal neznane bosanske izraze, se čudil in se posmehoval moji hrvaščini, kakor je imenoval moj jezik. Redno je delil moje nenavadne hrvaške besede z drugimi sošolci, predvsem z Borisom in Erminom, da so se lahko vsi skupaj zabavali na račun mojega čudnega naglaševanja in napačne uporabe čefurskega jezika, kakor se je na Fužinah po novem reklo srbohrvaškemu. Ta je imel seveda le nekaj splošno sprejemljivih oblik in italijanske besede so bile v nasprotju s turškimi popolnoma neprimerne. Daniel, Boris in Ermin so me tako tudi po več dni zbadali, če sem rekel, da je kdo 'munjen', ali če sem za pljunek uporabil besedo 'kataráč'⁷⁴ (JMD: 153).

Osim što ga je učio bosanski jezik pun turcizama umjesto službenog, slovenskog, Daniel Šehić – Vladanov najbolji prijatelj iz školskih klupa – ga je podučio i još jednoj izrazito bitnoj stvari koja se tiče jedne druge vrste distinkcije koja se provodila kod „čefura“. On mu je, naime, objasnio, da je Vladan Srbin, budući da su Nedeljko – ime njegova oca – i Vladan srpska imena te da je nebitna činjenica što mu se majka zove Duša, budući da se „nacionalnost določa po očetu. On [Daniel] je Musliman, ker je njegov oče Musliman [...]“⁷⁵ (JMD: 154). Za razliku od Marka Đorđića u *Čefuri raus!* Vladanov se identitet ne nalazi u stanju konstantne rekalibracije i revalorizacije spram drugih po pitanju stupnja (ne)pripadanja slovenskoj kulturi, budući da je Slovenija samo jedna od postaja mape egzila obitelji Borojević. Došavši iz Istre, podneblja koje ga je svojom (multi)kulturom, mentalitetom i načinom života najviše oblikovalo, Vladan se u (jednako tako multikulturnom okruženju) našao u jednome novom poimanju *stranosti* i *različitosti* od strane kolektiva, *zajedničkoga*. Tako je Daniel Vladanu „povedal, da imam v razredu sedem Slovencev, dva Hrvata, tri

⁷³ U prijevodu: „neću biti jedan od njih i da ću slovenski jezik prije ili poslije govoriti bez pogreške, da nitko ne prepozna odakle dolazim“ (JMD_H: 140).

⁷⁴ U prijevodu: „Daniel me, tako, umjesto slovenskog učio bosanski, prevodio mi nepoznate bosanske izraze, čudio se i podsmjehivao mom hrvatskom, kako je zvao moj jezik. Redovito je razmjenjivao moje neobične hrvatske riječi s drugim kolegama iz razreda, prije svega s Borisom i Erminom, pa su se svi skupa mogli zabavljati na račun moga čudnog naglašavanja i pogrešne upotrebe čefurskog jezika, kako se na Fužinama po novom zvao srpskohrvatski. On je, naravno, imao samo nekoliko općeprihvaćenih oblika, a talijanske riječi bile su, za razliku od turskih, posve neprimjerene. Daniel, Boris i Ermin tako su me danima podbadali kad sam rekao da je netko munjen ili ako sam za ispljuvak upotrijebio riječ 'kataráč'“ (JMD_H: 154-155).

⁷⁵ U prijevodu: „nacionalnost određuje po ocu. On je Musliman jer je njegov otac Musliman [...]“ (JMD_H: 155).

Muslimane, osem Srbov, enega Makedonca, enega Šiptarja in še par pedrov, ki nočejo povedati, kako je ime njihovim očetom, in skrivajo, kaj so, da jih ne bi zajebavali⁷⁶ (JMD: 154). Fužine se tako naizgled čine enakim multikulturnim središčem poput Istre, u kojima žive pripadnici više različitih nacija i vjera, no njihovo je poimanje te odnos prema njima isuviše prožet i temeljen na negativnim stereotipima i predrasudama. Oni u najvećoj mjeri sputavaju otklanjanje elemenata *stranog*, budući da se temelje na perpetuiranju već naučenih i naslijeđenih negativnih mišljenja i stavova o nekome. To je Vladanu predstavljalo potpuno nov način poimanja drugosti/Drugoga:

[V] Puli [smo] vedeli le, da imajo eni 'none', drugi 'bake', tretji pa 'babe', in se nismo zavedali, da to karkoli pomeni, predvsem pa nismo nikogar spraševali po imenu očeta in na podlagi tega bizarnega podatka česarkoli skleпали. Vedeli smo samo, da tisti, ki imajo none, govorijo tekoče italijansko in hodijo k nonam vsak dan nakosilo, tisti, ki imajo babe, pa hodijo k njim samo čez počitnice. Tukaj na Fužinah so veljala drugačna pravila⁷⁷ (JMD: 154).

Prilikom upoznavanja Vladana s „demografskom“ situacijom u razredu Daniel perpetuira negativne stereotipe koji tih dana vladaju u cijeloj zemlji, budući da se dolazak u Sloveniju odvija u vrijeme ratnih razaranja na području (sada već bivše) Jugoslavije. Daniel Vladanu također *ad hoc* te poprilično paušalno objašnjava situaciju u zemlji/zemljama, poput primjerice: „Srbi želiyo Veliko Srbijo vse do Karlobaga. Čepprav nihče ni imel blage veze, kje je ta Karlobag [...]“⁷⁸ (JMD: 154). No, baš kao u *Čefuri raus!* i *Fužinski bluz* naizgled krajnje zaoštrena situacija u razredu se naglo smiruje kada na red dođe sad tjelesne kulture:

A čepprav so v našem petem a razredu na videz potekale prava mala državljanska vojna in vsakodnevne bitke za ta Karlobag, je šlo vse to v drugi plan, takoj ko je nastopila ura telovadbe. Dirjali smo, Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci in pedri, ki niso povedali imen očetov, vsi smo dirjali v telovadnico, da bi igrali nogomet. Tam ni bilo več pomembno, kdo je kdo [...] In čepprav smo tisto tekmo izgubili s 5 proti 2, je po mojem голу priteknel do mene Adis in mi ves navdušen zatulil v obraz: 'To mi deli, čefur!' Kar je pomenilo, da sem dokončno notri, da sem eden od njih⁷⁹ (JMD: 155-156).

⁷⁶ U prijevodu: „rekao da u razredu ima sedam Slovenaca, dva Hrvata, tri Muslimana, osam Srba, jedan Makedonac, jedan Šiptar i još par pедера koji ne žele reći kako se zovu njihovi očevi i skrivaju što su da ih ne bi zajebavali“ (JMD_H: 155).

⁷⁷ U prijevodu: „[U] Puli [smo] znali samo da jedni imaju none, drugi bake, treći babe, i nismo bili svjesni da to bilo što znači, prije svega nismo nikoga ispitivali o očevom imenu i na podlozi tog bizarnog podatka bilo što zaključivali. Znali smo samo da oni koji imaju none tečno govore talijanski i odlaze nonama svaki dan na ručak, a oni koji imaju babe odlaze k njima samo za ferije. Ovdje, na Fužinama, vrijedila su drukčija pravila“ (JMD_H: 155).

⁷⁸ U prijevodu: „Srbi žele Veliku Srbiju sve do Karlobaga. Iako nitko nije imao blage veze gdje je taj Karlobag“ (JMD_H: 155).

⁷⁹ U prijevodu: „Iako se u našem petom a rezredu naizgled odvijao pravi mali građanski rat i svakodnevne bitke za taj Karlobag, sve je palo u drugi plan kad je počeo sat tjelesnog. Navijali smo, Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci i pederi koji nisu rekli imena očeva, svi smo jurili u dvoranu za tjelesni da bismo igrali nogomet. Tamo više nije bilo važno tko je tko [...] Iako smo tu tekmu izgubili s 5 prema 2, nakon mog gola do

Time je započeo proces asimilacije u Fužinama, Ljubljani, Sloveniji, mjestu na kojem su se Duša i Vladan naposljetku skrasili. Njihovi se životi, iako u različitim smjerovima – Duša se preudala za Dušana i s njime ima sina Mladena, a Vladan se useljava s djevojkom Nadjom, studenticom mikrobiologije – i dalje odvijaju na području toga grada, a svaki budući ekskurz u kronotope prošlosti se odvija iz upravo toga središta. Gradovi u romanu *Jugoslavija, moja domovina* čine, uz heterotope, također jednu vrstu ne-mjestâ. Odlaskom iz njih i naknadnim povratkom u njih likovi romana shvaćaju da ih tako, iz distance i sa specijalno-temporalnim odmakom ustvari nikada nisu do kraja uspjeli upoznati niti se udomačiti u njima, već susreti s njima izgledaju kao slučajnost, proizvoljnost koja ih je mogla supstituirati s bilo kojim drugim lokalitetom:

Tudi po šesnaestih letih je bila Ljubljana, v katero sem se vračal, tisto tuje mesto z ostrim mrzlim zrakom, ki je odganjal in preganjal. *Mesto, v katerega sva se nekoč z Dušo zatekla zgolj zato, ker se nisva imela kam drugam* (istaknuo K. Bo.). Ob vseh mojih vrnitvah vanj me je še vedno prežemal enak tesnoben občutek kot takrat, občutek, da me tukaj nihče ne pričakuje, da me v tem mestu nihče ne pogreša. Včasih sem upal, da bom morda nekoč, po mnogih letih, ob vrnitvi začutil, da se vračam domov, *a se to ni nikoli zgodilo* (istaknuo K. Bo.). Tudi nocoj sem se tako ob prvih nočnih obrisih mesta, v katerem sem živel, v mislih vračal v najino stanovanje na Fužinah ter se osamljen skrival v njegove mračne kote⁸⁰ (JMD: 142).

Iz slične se retrospektive da sagledati i Novi Sad, vojvođansko mjesto u kojemu su Vladan i Duša proveli neko vrijeme prije odlaska u Ljubljanu, kod Nedeljkova rođaka Danila Radovića. Iznova je riječ o multikulturnom središtu, u kojemu se miješaju srpska, mađarska i hrvatska kultura i običaji, a Novi Sad postaje – poput Fužina i Pule – interkulturnim čvorištem. No Vladan je i tamo nailazio na probleme, na strepnju od nemogućnosti otklanjanja elemenata *stranosti* sa svojim tamošnjim vršnjacima: „Bal sam se jih, teh novosadskih deset- do dvanajstletnikov, bal sem se dokazovanja pred njimi in neizprosnega boja, da me sprejmejo v svojo družbo *kot sebi enakega* (istaknuo K. Bo.)“⁸¹ (JMD: 92). Vladanov kompleks inferiornosti zbog nepripadanja podstaknut je njegovim strahom od

mene je dotrčao Adis i sav oduševljen mi zatulio: 'To mi deli, čefuru!' Što je značilo da sam konačno unutra, da sam jedan od njih“ (JMD_H: 156-157).

⁸⁰ U prijevodu: „I nakon šesnaest godina Ljubljana u koju sam se vraćao bila je onaj strani grad s ostrim, hladnim zrakom koji odbija i progoni. Grad u kojem smo se nekoć Duša i ja zatekli samo zato što nismo imali kamo drugamo. Za svih mojih povrataka u nju uvijek me prožimao isti tjeskobni osjećaj kao i onda, osjećaj da me ovdje nitko ne čeka, da u tome gradu nikome ne nedostajem. Ponekad sam se nadao da ću možda jednom, nakon mnogo godina, pri povratku osjetiti da se vraćam kući, ali to se nikada nije dogodilo. I te sam se noći tako, uz prve noćne obrise grada u kojem sam živio, u mislima vraćao u naš stan na Fužinama i usamljen se skrivao u njegove mračne kutove“ (JMD_H: 143).

⁸¹ U prijevodu: „Bojao sam ih se, tih novosadskih deseto- i dvanaestogodišnjaka, bojao sam se dokazivanja pred njima i neumoljive borbe da me prihvate u svoje društvo kao sebi ravnoga“ (JMD_H: 93).

nemogućnosti pripadanja, posvemašnje dislociranosti i apatridstva zbog izrazito kompleksne obiteljske povijesti i događaja koji su kumovali dolasku obitelji Borojević u Novi Sad. Isto će se nastaviti i do maloprije opisane epizode u Ljubljani, gdje će se na jednome mjestu naći više različitih *stranaca* te će im ta alternost postati *zajedničkom vlastitom* karakteristikom.

U Novom je Sadu Duša shvatila kako je samoj sebi postala *strana*, kako nije više bila ista osoba nakon prevaljenog puta od Istre do Vojvodine: „V Novi Sad nisem več šča jaz, šla je neka druga Duša, ki ni ničesar slišala in ničesar videla, ki je sedela tam na kavču med tistimi ljudmi in odsotno gledala v televizor“⁸² (JMD: 184). Novi Sad se objelodanjuje kao mjesto potpunoga otuđenja, mjesta koje je svoju interkulturnu orijentiranost i otvorenost zamijenilo intrakulturnom zatvorenošću i nacionalnom ekskluzivnošću. Na tromeđi Pula-Novog Sada-Ljubljana upravo se Novi Sad prikazuje kao mjesto najviše pogođeno ratnom nacionalističkom propagandom i netrpeljivošću, jednako kao i mjesto-prekretnica u identitetskom poimanju Duše, Vladana i obitelji Borojević općenito. Vladan se i na ovo mjesto vraća prilikom ocrtavanja mape egzila i potrage za ocem, a prisjećanje na nekadašnju ljepotu grada kvare slike novoga, ideološki kontaminiranog vremena:

Nekdaj lepi novosadski zidovi so namreč, slabo skriti za sprehajajočimi se množicami brzečih meščanov, grozili vsem. Madžarom, Šiptarjem, Ustašam, Ciganom, Pedrom, Grobarom, Delijam, Lalama. Novosadski zidovi so verjeli, da je Kosovo Srbija, in da je general Mladić heroj, da so pederi bolni, še najbolj pa temu, da 'samo sloga Srbina spašava'. Na teh zidovih je divjala neka nova vojna in na njih so kraljevali četniški simboli in nacistične svastike, ljudje pa so se očitno navadili hoditi ob njih in ne prebirati teh sporočil. Morda so nekoč drug drugemu govorili 'Ma pusti, to su samo deca!', a so potem najbrž dokončno utihnili in se le še obračali od stran od popisanih kulisa lastnega mesta, se prepričali, da se to njih ne tiče, spustili poraženi pogled proti tlom in si mislili: 'Sapraće to kiša'⁸³ (JMD: 106).

Novi Sad pritom ne postaje potpunim heterotopom, jer njegove ulice postaju samo refleksija stavova i svjetonazorskih uvjerenja njegovih stanovnika. Rat s ulica se preselio u urbanu subkulturu grafita po zidovima zgrada, pri čemu ideološke, nacionalističke parole služe kao puko perpetuiranje *negativnih stereotipa* koji, unatoč svojoj plakativnosti i pukoj simboličkoj vrijednosti, kontaminiraju i onemogućuju daljnji nastavak normalnog (su)života bez mržnje.

⁸² U prijevodu: „,,U Novi Sad više nisam išla ja, išla je neka druga Duša koja ništa nije čula i ništa nije vidjela, koja je sjedila tamo na kauču među onim ljudima i odsotno gledala televiziju“ (JMD_H: 185).

⁸³ U prijevodu: „Nekad lijepi novosadski zidovi bili su donekle skriveni iza grupica ljudi koji su brzo hodali. Prijetili su svima. Mađarima, Šiptarima, Ustašama, Ciganima, Pederima, Grobarima, Delijama, Lalama. Novosadski su zidovi vjerovali da je Kosovo Srbija, da je general Mladić heroj, da su pederi bolesni, a najviše su vjerovali u to da 'samo sloga Srbina spašava'. Na tim je zidovima divljao neki novi rat, na njima su se kočoperili četnički simboli i nacističke svastike, a ljudi su se očito navikli hodati pored njih ne čitajući poruke. Možda su nekad govorili jedan drugome 'Ma pusti, to su samo deca!' A onda su, vjerojatno, posve ušutjeli samo okrećući glavu od grafitima ispisanih kulisa vlastitoga grada, uvjereni da se to njih ne tiče, spustili poražen pogled prema zemlji i mislili: 'Sapraće to kiša'“ (JMD_H: 106).

Jednako kao i u *Čefuri raus!*, kada se skupina prijatelja vozi Prešernovim trgom u Ljubljani i pritom pita prolaznike gdje se nalazi Prešernov trg, tako i Vladan iz sigurnosti svojega automobila promatra prolaznike kada se vraća u Novi Sad: „Krožil sem po njegovih prašnih ulicah in poskušal odkriti kraje, po katerih sem nazadnje hodil pred šesnajstimi leti, ter se na ta način uspešno izogibal priti na cilj in zapeljati v ulico Žarka Vasiljevića, pred dom Danila Radovića. Namesto tega sem iz *svojega premikajočega se zavetja* (istaknuo K. Bo.) raje opazoval Novosadčane, ki so se na lep zimski dan sprehajali po svojem mestu“⁸⁴ (JMD: 105). Iznova se prijezovno sredstvo, poput automobila ili vlaka, ispoljava kao mjesto uronjeno u jedan spacijalno-temporalni poredak koje postoji mimo njegovih zakonitosti, koje *vlastito* čini *stranim* a *strano vlastitim* i time onemogućava amalgamiranje tih dvaju instanci. Ovo, kao što je već izloženo, vrijedi ponajprije za Novi Sad, grad koji je u sjećanjima protagonistâ najviše pridonio njihovoj alternosti i transformaciji, a epifanija i saznanje o tome su došli tek naknadno, kada su *vlastito* i *strano* dobili posvema nove koordinate.

Kod Vladanove je majke ta epifanija došla šesnaest godina nakon stvarnoga bivanja u Novom Sadu, znači sa spacijalno-temporalnim odmakom i izvjesnošću da je nakon trenutka prestala biti Duša Borojević koja je bila prije izbivanja rata. U ispovijedi Vladanu pokušava objasniti pobude za svoje djelovanje, a one kruže samo oko jedne točke, lakanovskog *objet petit a*, nedosežnog objekta žudnje i čežnje – Vladanova oca Nedeljka:

Duša je še naprej govorila in nadaljevala svojo izpoved, a jaz sem zdaj slišal le še tisto edino neslovensko besedo, ki mi jo je namenila v najinem ljubljanskem življenju. Gledal sem njene premikajoče se ustnice, ki so še naprej zapoznelo pripovedovale njeno zgodbo in mi jo pojasnjevale. Gledal sem jo, kako se naposled po vseh teh zapravljenih letih odpira pred menoj, a slušal sem samo njen oddaljeni glas, ki je ponavljal: 'Mrtav! Mrtav! Mrtav!'⁸⁵ (JMD: 188).

Vladanov se otac pojavljuje kao sveprisutni no istovremeno potpuno disperzirani faktor, identitarno i faktografski raskoljena enigma koja prožima živote svoje obitelji i čije je izbivanje i neznanje o njemu glavni pokretač radnje u ovome romanu. Svojom je smrću, dakle konfrontacijom ostatka obitelji sa *radikalnim stranime*, i njezinim naglim prestankom, tj.

⁸⁴ U prijevodu: „Kružio sam njegovim prašnim ulicama pokušavajući otkriti prostore po kojima sam posljednji put hodao prije šesnaest godina te sam na taj način uspješno izbjegavao dolazak na cilj i prakiranje u Ulici Žarka Vasiljevića pred zgradom Danila Radovića. Umjesto toga sam iz svog pomičnog skloništa radije promatrao Novosađane koji su u lijep zimski dan šetali svojim gradom“ (JMD_H: 106-107).

⁸⁵ U prijevodu: „Duša je i dalje govorila i nastavljala svoju ispovijed, ali ja sam sada čuo samo još onu jednu jedinu neslovensku riječ koju mi je namijenila u našem ljubljanskom životu. Gledao sam kako se miču njezine usne, koje su još uvijek zakašnjelo pripovijedale njezinu priču i objašnjavale mi je. Gledao sam kako se naposljetku, nakon svih tih izgubljenih godina, otvara preda mnom, a čuo sam samo njezin udaljeni glas koji je ponavljaao: 'Mrtav! Mrtav! Mrtav!'" (JMD_H: 189).

prekodiranjem elemenata *radikalne* u *strukturalnu* stranost doveo pomutnju u ionako krhku i kompleksnu životnu situaciju svoje obitelji, a napose sina Vladana. Nakon saznanja da mu je otac, general Borojević, ipak živ on pokušava na sve načine – putem interneta, starih i novih poznanika – stupiti u kontakt s njime ili osobama koje bi mogle znati nešto o njemu. Pritom zanemaruje svoje ostale obaveze i odnose – napose s djevojkom Nadjom –, a potraga za ocem se ispoljava kao potraga za nedostajućim dijelom vlastita identiteta. Dušina ispovijed je izazvala i izrazito burnu reakciju u Vladanu, budući da ga je vratila u zatomljene predjele njegovih strahova i sjećanja: „Duša me je s svojo izpovedjo vrnila tja, kamor že dolgo nisem več odhajal. Čas Nedeljrove smrti sem potlačil in dolga leta tisti ledeno mrzli februarški dan zame ni obstajal. Moj oče je moral ostati pokopan globoko v meni, ker drugega groba ni imel, njegova smrt pa je morala ostati nedosegljiva mojim vsakodnevnim mislim in čustvom“⁸⁶ (JMD: 192). Šesnaestogodišnje izbivanje Vladanova oca nije u potpunosti moglo izbrisati sve njegove tragove iz Vladanova iskustvenog repozitorija – naprotiv, njihovim ih je zatomljivanjem Vladan učinio još integrativnijim dijelom *svojega* –, a jedan od paradigmatičkih primjera u romanu je scena kada Vladan opsuje čefure koji su netom prije provocirali već spomenutog albanskog prodavača *fast fooda* u njegovu aluminijskom kiosku: „Bila je to Nedeljrova kletvica, ki je zletela iz mojih ust, kot bi on sam spregovoril iz mene. Po vseh teh letih sem ga spet slišal spregovoriti in naenkrat sem ga živo videl, kako se, držeč me čvrsto za roko, prepira s tipom na vhodu v Arenu“⁸⁷ (JMD: 148). Granica između sina i oca time postaje fluidnom i transparentnom, budući da je u nedostatku odgovora na svoja pitanja Vladan internalizirao i perpetuirao svoja sjećanja i svoje osjećaje prema svome ocu, pritom gubeći dio svojega identiteta i preuzimajući dio očeva. Vladanovo *strano* i *vlastito* time postaju polariziranim krajnostima jedne konstantne *dinamike* između konstituiranja dvaju identiteta, pri čemu se niti jedan niti drugi ne mogu u potpunosti afirmirati jer čas *strano* a čas *vlastito* izranja na površinu Vladanova *svojega*.

Tako Vladan tijekom potrage za ocem u Brčkom, prvoj postaji poslije Ljubljane, od susjede svoga oca, gospođe Babić, saznaje kako se general Nedeljko Borojević (ironično) skrivao pod imenom Tomislav Zdravković: „Še bolj pa me je zabavalo dejstvo, da se je general Borojević skrival pod hrvaško priredbo imena svojega najljubšega pevca Tome

⁸⁶ U prijevodu: „Duša me svojom ispovijesti vratila tamo kamo već dugo nisam odlazio. Potisnuo sam trenutak Nedeljrove smrti i godinama taj ledenohladni u veljači za mene nije postojao. Moj je otac morao ostati pokopan duboko u meni jer nije imao drugog groba, a njegova je smrt morala ostati nedostižna mojim svakodnevnim mislima i osjećajima“ (JMD_H: 193).

⁸⁷ U prijevodu: „Bila je to Nedeljrova psovka koja je izletjela iz mojih usta, kao da je on sam progovorio iz mene. Nakon svih tih godina opet sam ga čuo kako govori, kako se, držeći me čvrsto za ruku, svađa s tipom na ulazu u Arenu“ (JMD_H: 149).

Zdravkovića. Da se je poistovetio s Tominim hitom 'Dotako sam dno života', mi je zvenelo logično, nisem pa imel treh čistih o tem, zakaj bi se želel v današnjem Brčkem kdorkoli imenovati Tomislav⁸⁸ (JMD: 55). Ovim se indirektnim komentarom i Brčko raskrinkava – poput Novog Sada, ali i Ljubljane – kao (latentno) ksenofobno mjesto a Vladanov otac kao raskoljena ličnost, baš poput njegova sina. Kronološkim se tijekom radnje romana Nedeljko Borojević sve više ispoljava kao ratni zločinac te, u Vladanovim očima i viđenju okoline koja mu nevoljko pomaže u potrazi, postaje netko Drugi, *stranac* potpuno lišen bilo kakvih odlika *vlastitoga*. Posredničkim putem, preko medija i priča drugih, Vladanova je percepcija oca obremenjena slikama – kako metaforičkim, tako i stvarnim fotografijama pokolja u slavonskome seocetu Višnjići – pogibelji, tragedije i zločina. Tako Brane Stanežič, još jedan obiteljski prijatelj iz pulskih dana, Vladanu podastire slike Nedeljkovih nedjela, komentirajući: „Rad bi, da veš, za kaj gre, Vladan. Človek, ki se ga midva spominjava iz Pule, ne obstaja več. Nedeljko Borojević je le še vojni zločinec (istaknuo K. Bo.), odgovoren za smrt ljudi na teh fotografijah.“⁸⁹ (JMD: 235). Imagološki Nedeljko počinje diferirati od stvarnoga Nedeljka, a tim se procesom očeva slika u Vladanovome poimanju počinje sve više distorzirati i relativirati.

Svoju će kulminaciju potraga za *vlastitim* ocem doživjeti u Beču, gradu u kojemu se Nedeljko skriva i u koji Vladan odlazi zajedno s Nadjom u svrhu konačnoga sučeljavanja s njime. Pritom se po prvi puta u njegovu ocrtavanju mape egzila napušta područje bivše države i stupa na isključivo srednjoeuropski teren. Austrijska prijestolnica time postaje svojevrsna *terra incognita* i repozitorij sjećanja istovremeno, gdje Vladan, u potrazi za svojim ocem, nalazi i supstitut za majku u svojoj djevojci Nadji:

Bil sem provincialni izgubljenec v velemestu, ki me je strašilo s svojo velikostjo. Nisem vedel, kje se začne in kje konča, nisem verjel, da se lahko človek znajde v mestu, ki ga ne more prehoditi. Bal sem se ga, kot sem se nekoč bal Beograda in njegovih velikih sivih hiš. Dunajske hiše so bile lepše in svetlejšje, a meni enako zastrašujoče, *in kot sem nekoč prestrašen tekal za Dušo po beograjskih bulevarjih sem zdaj živčno prikoval svoj pogled na Nadjin hrbet* in si nisem upal niti pomisliti na to, da bi sredi Dunaja ostal brez svoje vodičke (istaknuo K. Bo.)⁹⁰ (JMD: 241).

⁸⁸ U prijevodu: „Još mi je zabavnije bilo to što se general Borojević skrivao pod hrvatskim oblikom imena svog najdražeg pjevača Tome Zdravkovića. Da se poistovjetio s Tominim hitom 'Dotako sam dno života' činilo mi se logično, no nisam imao pojma zašto bi se u današnjem Brčkom itko želio zvati Tomislav“ (JMD_H: 56).

⁸⁹ U prijevodu: „Želim da znaš o čemu se radi, Vladane. Čovjek kojeg se nas dvojica sjećamo iz Pule više ne postoji. Nedeljko Borojević sad je samo ratni zločinac, odgovoran za smrt ljudi na ovim fotografijama“ (JMD_H: 237-238).

⁹⁰ U prijevodu: „Bio sam provincijalni izgubljenik u velegradu koji me plašio svojom veličinom. Nisam znao gdje počinje i završava, nisam vjerovao da se čovjek može snaći u gradu koji ne može prehodati. Bojao sam ga se, kao što sam se nekoč bojao Beograda i njegovih velikih sivih zgrada. Bečke kuće bile su ljepše i svjetlije,

Dok je iščekivao konačni susret s ocem-ratnim zločincem u bečkom restoranu Stomach još je jednom povukao paralelu između Nadje i Duše, dok su ležali na krevetu u Pensionu Wild u kojem su odsjeli: „Pogledal sem Nadjo, ki je spala, in spet sem se spomnil malega enajstletnega dečka, ki joče v sobi 211 beograjskega Hotela Bristol, *medtem ko njegova mati trdno spi zraven njega. Spet sem bil ta deček* (istaknuo K. Bo.), ujet v hotelski sobi, čakajoč neko oddaljeno jutro, ki ne bo prineslo ničesar drugega kot še en neprijazen dan“⁹¹ (JMD: 245-246). Trudeći se pronaći izgubljenoga oca Vladan usput pronalazi majku, osobu koja mu je fizički cijelo vrijeme bila blizu, no s kojom nikako nije mogao uspostaviti nikakvu emocionalnu *dinamiku*, a odmaknuvši se od poprišta svih nemilih događaja iz prošlosti oni ga sada napokon sustižu i nemilice ga konfrontiraju s njegovim izgubljenim djetinjstvom.

Jednako se tako osjeća pri susretu s ocem, kada sjede sučelice jedan drugome i kada ga Vladan konfrontira s njegovim propustima u igranju uloge oca. Pritom *vlastita* slika oca, građena godinama i koja je bila pod neprikosnovenim utjecajem od strane medija i drugih, postaje ujedno *vlastita* i *strana*, budući da se tijekom konačnoga obračuna iz *vlastite* slike ratnoga zločinca vraća u davno izgubljenju, *stranu* sliku oca:

Nenadoma me je obšlo, da že ves čas, odkar sediva za isto mizo, v njem vidim le svojega očeta, da so vsi drugi občutki, ki sem jih pričakoval ali si jih želel ob najinem srečanju, preprosto izginili. Nezavedno je izpodrinilo zavedno in pred njim sem sedel le še kot davno zapuščeni sin. Vdal sem se mu brez boja in se čustveno predal človeku, ki sem si ga tako zelo želel na vso moč sovražiti. V tistem sem se zavedel lastne šibkosti in bilo me je sram. Pograbil sem kozarec z vinom in ga zlil vase, kakor bi se želel utopiti v njem⁹² (JMD: 256).

U sceni u restoranu alkohol i omamljenost iznova igraju važnu ulogu. Vladan sa sve većom količinom alkohola, suočen sa stanjem omamljenosti, tj. *radikalne stranosti* postaje sve otvoreniji pred ocem, ali i svjesniji svojih osjećaja prema njemu i time svoje slabosti i svoje želje za imanjem, posjedovanjem *vlastitoga* oca: „Vino je le še dodatno omejilo moju sposobnost osredotočanja, in ni več imelo smisla, da poskušam prebirati izraze na njegovem

ali meni jednako zastrašujuće, i kao što sam nekad prestrašeno trčao za Dušom po beogradskim bulevarima, sada sam nervozno prikovao svoj pogled za Nadjina leđa i nisam se ni usudio pomisliti na to da usred Beča ostanem bez svoje vodičice“ (JMD_H: 244-245).

⁹¹ U prijevodu: „Pogledao sam uspavanu Nadju i opet sam se sjetio malog jedanaestogodišnjeg dječaka koji plače u sobi 211 beogradskog Hotela Bristol dok njegova mati čvrsto spava pokraj njega. Opet sam bio taj dječak, zarobljen u hotelskoj sobi, koji čeka neko udaljeno jutro koje neće donijeti ništa osim još jednog neugodnog dana“ (JMD_H: 249).

⁹² U prijevodu: „Odjednom sam postao svjestan da sve vrijeme, otkako sjedimo za istim stolom, u njemu vidim samo svoga oca, da su svi drugi osjećaji koje sam očekivao ili priželjkivao na našem susretu jednostavno nestali. Nesvjesno je potisnulo svjesno i pred njim sam sjedio još samo kao davno napušteni sin. Dao sam mu se bez borbe, emotivno se predajući čovjeku kojeg sam tako jako želio mrziti. Tada sam postao svjestan vlastite slabosti i bilo me stid. Zgrabio sam čašu s vinom i izlio ga u sebe, kao da sam se u njemu želio utopiti“ (JMD_H: 259).

obrazu. Preostale so mi le besede⁹³ (JMD: 256). Vladan i Nedeljko nakon mnogo godina progovaraju o stvarima koje su ih tištale: Vladan predbacivanjem, Nedeljko obranom. Njegovo izbivanje, veo tajne koji se obavijao oko njegova života (odnosno smrti) i njegova zlodjela koja je počinio netom prije nestanka Vladanu predstavljaju najveće devijacije od sheme *vlastitoga*, a oca i njegova (ne)djela – Ne-D(j)el(jk)o – izopćuje u sferu ekskluzivnog, singularnog *stranog*. No otac mu parira tvrdnjom kako on nije bio pojedinac, kako je on pripadao jednoj vokaciji, vremenu i okolnostima koje su ga učinile takvim, kako je bio samo fragment u mozaiku prilika koje su ga snašle: „Jaz sem bil del vsega tega. Ne morem se zdaj iz vsega kar naenkrat izvzeti“⁹⁴ (JMD: 260). Vladan odgovara, pozivajući se na apsurdnost pojma sudbine koji Nedeljko ovime insinuirala: „Mene pa ne zanima tvoja usoda, *mene zanimaš samo ti* (istaknuo K. Bo.)“⁹⁵ (JMD: 260). Ova izjava predstavlja jednu od središnjih točki u konfliktu Nedeljko-Vladan, otac-sin, budući da se raslojeni identitet(i) Nedeljka Borojevića/Tomislava Zdravkovića ne može/mogu svesti pod samo jedan nazivnik – *ti, ja*. Ova situacija podsjeća na Rimbaudov postulat „JE est un autre“, budući da se u trenutku pokušaja shvaćanja (jednoznačnog) pojma Ja on raslojava u više entiteta, što potvrđuje i Nedeljkova replika: „Ne obstaja *samo jaz* (istaknuo K. Bo.)!“⁹⁶ (JMD: 261). Postoji samo narativni lik generala Nedeljka Borojevića, ratnog zločinca, Vladanova oca i Dušina muža, priča koja se rasteže i prelijeva u razne interpretacije, koje podliježu brojnim emocionalnim i povijesnim utjecajima i viđenjima pojedinih interpretatora, priča o pokolju u Višnjicima, optužnici u Haagu i zapostavljanju svoje žene i sina, o lažnoj smrti i promjeni imena, priča o čovjeku koji svoje *vlastito* zamjenjuje najradikalnijim oblikom *stranosti* – Drugošću. „Ta zgodba... *to sem jaz* (istaknuo K. Bo.)“⁹⁷ (JMD: 261). Stvarni se Nedeljko potpuno stapa s fiktivnim, granica između njih je nerazlučiva te on postaje jednak priči i potpuno oprečan od nje, u konstantnoj *dinamici* između dvaju polova između kojih je razapet njegov Ja.

Konfrontiran s oblikom *radikalne stranosti* – alkoholnom opijenošću – Vladan se drugi dan budi, a krucijalni trenutak njegova života koji se odvio samo nekoliko sati prije toga u njegovim je sjećanjima mutan i fragmentaran. Čovjek iz njegove *vlastite* i najbliže prošlosti mu se pojavljuje na dislociranome području, no *terra incognita* i bečki restoran posjeduju neke elemente poznatoga: „Vstopal sem v zatemnjeno dunajsko restavracijo z niskimi stropi, s katerih so viseli na glavo postavljeni *bosanski astali* (istaknuo K. Bo.), prenapolnjeni s

⁹³ U prijevodu: „Vino je samo dodatno ograničilo moju sposobnost usredotočenja i više nije imalo smisla da pokušam iščitavati izraze na njegovu licu. Preostale su mi samo riječi“ (JMD_H: 259).

⁹⁴ U prijevodu: „Ja sam bio dio svega toga. Ne mogu se sada iz svega odjednom izuzeti“ (JMD_H: 263).

⁹⁵ U prijevodu: „Mene ne zanima tvoja sudbina, mene zanimaš samo ti“ (JMD_H: 263).

⁹⁶ U prijevodu: „Ne postoji samo ja“ (JMD_H: 264).

⁹⁷ U prijevodu: „Ta priča... to sam ja“ (JMD_H: 264).

pisano plastično dekorativno hranu⁹⁸ (JMD: 243). Cjelokupna se situacija odvija u *dinamici* između *stranog* i (barem djelomice) *vlastitog*, između *uobičajenog* i *radikalnog stranog*, pri čemu dolazi do reorganizacije i ponovnoga tumačenja jedne i druge krajnosti. Otac se pretvara u stranca, ratni zločinac se pretvara u oca, a isti otac gubi svoje koordinate unutar matrice stvarnoga i prelazi u narativirani, fabulizirani lik. Stoga je i poimanje pojma „otac“, osobe koju je sreo večer prije, višeznačno i donekle nejasno:

Včeraj sem mislil, da vem o človeku, ki je bil nekoč moj oče, vse. Zdaj pa sem vedel le to, da o njem ne vem ničesar. Vse se je sinoči razletelo nazaj v dvome in vprašanja. Vrnil sem se na začetek te zgodbe in zopet sem videl le Nedeljkov izpraznjeni pogled na dan, ko se je končalo moje otroštvo. *Ali je po tistem dnevu ta človek sploh še živel, ali je bil to on, ki je nosil njegovo ime? Je bil človek, s katerim sem včeraj sedel za isto mizo v restavraciji Stomach, isti človek kot tisti, ki me je tistega davnega vročega junijskega dne odpeljal na pulsko tržnico in mi kupil svoje zadnje darilo?* (istaknuo K. Bo.)⁹⁹ (JMD: 266).

Ova konfrontacija sa apsolutnim, najradikalnijim oblikom *radikalne stranosti* – smrću jedne osobe, tj. smrću njezinih osobina i brisanja njenih koordinata iz sustava do-tada-(po)zna(va)-noga – potaknula je i Vladana da svijet oko sebe počne gledati na drugačiji način. Pritom nije posrijedi jedan potpuno novi način razmišljanja koji je nastao *ex nihilo*, nego jedno opažanje koje traje cijeli život i koje čini sva mjesta na kojima se nalazio i sve ljude koje je upoznao donekle *stran(c)ima*. Upravo je to odlika hofmanovskoga postulata kako dugogodišnji život u nekom gradu u nekim slučajevima ne može potpuno ukloniti sve elemente *stranosti*, tako da Hofmann kritizira preveliku vjeru koja se polaže u termine kao što su „komunikacija“ i „razumijevanje“, budući da oni nikada ne mogu s potpunom sigurnošću jamčiti rekodiranje elemenata *stranoga* u elemente *vlastitoga*.

Vladanovo ocrtavanje mape egzila, započeto u Puli i, ustvari, završeno u Beču time dolazi do svojevrsnog smiraja. Otac Nedeljko, majka Duša, djevojka Nadja i svi gradovi u kojima se zatekao naposljetku se ispostavljaju kao usputna stajališta i prolazna poznanstva. Jedina tangenta koja ih sve povezuje i na neki način drži na okupu jest enigma oca Nedeljka, *objet petit a* koji je – isprva *radikalnom* (zbog navodne smrti), a kasnije *strukturalno-radikalnom* (zbog nestanka i skrivanja pred zakonom) *stranošću* – nedostupan i oko kojega

⁹⁸ U prijevodu: „Ulazio sam u zamračeni bečki restoran s niskim stropovima s kojih su visjeli naglavačke postavljeni bosanski astali prenatrpani šarenom plastičnom dekorativnom hranom“ (JMD_H: 246).

⁹⁹ U prijevodu: „Do jučer sam mislio da znam sve o čovjeku koji je nekada bio moj otac. Sad sam znao samo to da o njemu ne znam ništa. Sve se sinoć iznova razletjelo u dvojbe i pitanja. Vratio sam se na početak te priče i opet sam vidio samo Nedeljkov prazan pogled onoga dana kad je završilo moje djetinjstvo. Je li nakon toga dana taj čovjek još uopće živio, ili je to bio onaj koji je nosio njegovo ime? Je li čovjek s kojim sam jučer sjedio za istim stolom u restoranu Stomach bio isti čovjek koji me onoga davnog vrućeg lipanjskog dana doveo na pulsku tržnicu i kupio mi zadnji dar?“ (JMD_H: 269).

se gomilaju razne priče i interpretacije. Tako Vladan po povratku u Ljubljano konstatira da mu ona nikada nije bila dom, ali se bojao da to više ne bi mogao biti niti jedno drugo mjesto. Nakon što su on i djevojka Nadja uzeli predah u vezi kako bi mogli razmisliti o svemu što se dogodilo – ponajprije zbog susreta s ocem – Vladan konstatira:

Bal sem se spoznanja, da so vsa mesta tega sveta enako tuja in da se povsod po svetu sprehajajo enako tuji ljudje. Ljudje, ki jih nikoli ne moreš zares spoznati, kakor jih jaz nikoli nisem spoznal v tem mestu. Ljubljana je zame od nekdaj bila in tudi ostala mesto *na videz znanih tujcev* (istaknuo K. Bo.) in tu, kjer naj bi bil moj dom, me ni nihče več pogrešal. O tem je še najbolje pričal moj telefon, ki ni zazvonil že štiri dni in pet noči, kolikor je minilo od Nadjinega zadnjega klica¹⁰⁰ (JMD: 271).

Odvojivši se od (gotovo) svih elemenata drugosti Vladanu ne preostaje ništa drugo osim krajnje konfrontacije s apsolutnim Drugim – sam sa sobom. „Na koncu greš lahko čez vse, le čez sebe ne moreš, in začenjaj sem verjeti v to, da je vsak izmed nas le samemu sebi usojen“¹⁰¹ (JMD: 272). U potrazi za ocem, u čežnji za majkom i u odnosu s Nadjom Vladan shvaća kako je tijekom toga vremena postao sam sebi *stran*, kako je u ogorčenoj potrazi za ocem i sam postao ono što bi Nedeljko Borojević – po pričama drugih/Drugih – trebao biti:

Odkar sem se vrnil z Dunaja, sem se v mislih pogosto primerjal z Nedeljkom, *se prepoznaval v njem in prepoznaval njega v sebi* (istaknuo K. Bo.), in vse pogosteje sem razmišljal o tem, kako podobna sva si bila. On je bil pobegli vojni zločinec, jaz pa zapuščeni heroj, a prevzemal me je občutek, da me je moje življenje kaznovalo na enak način kot njega njegovo. Oba sva se namreč skrivala pred ljudmi in bila ujeta v mračnih labirintih svojih notranjih svetov, kakor bi oba prestajala isto kazen. *Ničkolikokrat sem zato pomislil na to, da je njegov zločin tudi moj zločin* (istaknuo K. Bo.) in to počasi sprejemal, kakor sem vsa ta leta sprejemal vse, kar mi je prinašalo življenje¹⁰² (JMD: 272).

Završetak Vladanovog ocrtavanja mape egzila događa pred sam kraj romana, kada mu Duša s tugom u glasu javlja da je Nedeljko u Beču počinio samoubojstvo. Iako mu je i prije majka priopćila da mu je otac mrtav – a on to uistinu nije bio – ona iznova igra ulogu prenositeljice

¹⁰⁰ U prijevodu: „Bojao sam se spoznaje da su svi gradovi ovog svijeta jednako tuđi i da posvuda po svijetu šetaju jednako tuđi ljudi. Ljudi koje nikada ne možeš doista upoznati, kao što ih ja nikada nisam upoznao o ovom gradu. Ljubljana je za mene oduvijek bila i ostala grad naizgled poznatih stranaca, tako da tu, gdje je trebao biti moj dom, nikome nisam nedostajao. O tome je najbolje svjedočio moj telefon, koji nije zazvonio već četiri dana i pet noći, koliko je prošlo od Nadjina posljednjeg poziva“ (JMD_H: 274).

¹⁰¹ U prijevodu: „Na kraju možeš prijeći preko svega, samo ne možeš preko sebe, pa sam počeo vjerovati u to da je svatko od nas suđen samo samome sebi“ (JMD_H: 275).

¹⁰² U prijevodu: „Otkako sam se vratio iz Beča u mislima sam se često uspoređivao s Nedeljkom, prepoznavao se u njemu i prepoznavao njega u sebi. Sve sam češće razmišljao o tome koliko smo bili slični. On je bio odbjegli ratni zločinac, a ja napušteni heroj, ali obuzimao me osjećaj da me moj život kaznio na isti način kao njega njegov. Obojica smo se zapravo skrivali od ljudi i bili zarobljeni u mračnim labirintima svojih unutarnjih svjetova kako bismo obojica izdržavali istu kaznu. Bezbroj sam puta zato pomislio kako je njegov zločin i moj zločin, i to sam polako prihvaćao, kao što sam sve te godine prihvaćao sve što mi je život donosio“ (JMD_H: 275).

te vijesti. U tom činu priopćivanja vijesti o smrti (tradicionalno shvaćenog) poglavara obitelji ujedno se daje povod krajnjoj dezintegraciji obitelji Borojević. Enigma koja je mučila kako Vladana, tako i Dušu prethodnih šesnaest godina time dobiva svoje rješenje i sada, kada su stvari raščišćene, svatko može nastaviti živjeti *svoj, vlastiti* život. Jednako kao što je i Vladan bio preokupiran ocem, tako je i Duša još uvijek gajila osjećaje prema svome mužu, što je Vladan iščitao iz njezina glasa nakon što mu je telefonski prenijela vijest o smrti njegova oca:

Šele zdaj sem spoznal, da je Duša Nedeljka vsa ta leta na skrivaj in na svoj način ljubila, morda celo tako močno kot takrat, ko joj je z vrtnico čakal na drugem peronu v Puli. [...] Ko ji bo zmanjkalo solz, bo še zadnja nevidna vez med nama, ki naju je leta hkrati delila in povezovala, pretrgana, in končno bova razdvojena. Končno bova res zaživela v vzporednih, medsebojno nedotakljivih svetovih in drug drugemu bova lahko poslej prizanesla z bolečino. Ko ji bo zmanjkalo solz, bo za naju konec in ne bova se več ozirala nazaj. Zbogom, bo rekla ona, zbogom, bom rekel jaz in končala se bo, enkrat za vselej, ta sedemnajstletna igra, ki mi ni vzela le očeta, ampak mi je vzela tudi mamo. Ko ji bo zmanjkalo solz bo končno, enkrat za vselej, *konec družine Borojević* (istaknuo K. Bo.)¹⁰³ (JMD: 274).

Čini se kako je priča dobila svoj (kakav-takav) kraj: Nedeljko je sada uistinu mrtav, Duša i Vladan počinju živjeti svoje živote odvojeni jedni od drugih, *stranost* i otuđenje su naposljetku pronašli svoje mjesto u konstelacijama bivše obitelji Borojević. Jedino što Vladan može još uvijek smatrati istinski *svojim* su sjećanja, na Pulu i svoje prijatelje iz djetinjstva, na Beograd, na Hotel Bristol i sobu 211, na Novi Sad i na večeri provedene pred televizorom s Nedeljkovim rođakom Danilom i njegovom obitelji, Slovenija, Ljubljana i Vanjske Gorice i Dušanovi roditelji, Dušan i Marija Podlogar, baka i djed koji ga nikada nisu u potpunosti prihvatili, kojima je on uvijek donekle ostao *stranac*, jednako kao i oni njemu. Sjeća se i svojih prijatelja, Siniše i Marija, koji sjede pred ulazom u njegovu zgradu u Ulici Dinka Vitezića u Puli s ručnikom oko vrata, čekajući ga da im se pridruži za picigin i kartaške igre: „Sedemnajst let že sedita tam na stopnišču pred mojim blokom z brisačama okoli vratu in čakata name“¹⁰⁴ (JMD: 280).

Roman *Jugoslavija, moja domovina*, jednako kao i njegov prethodnik, roman *Čefuri raus!* prikazuje gradativno tematiziranje i sučeljavanje s temama pitanja *dinamike stranog* i

¹⁰³ U prijevodu: „Tek sam sad shvatio da je Duša Nedeljka sve te godine potajice i na svoj način voljela, možda čak onoliko kao onda kad ju je s ružom u ruci čekao na drugom peronu u Puli. [...] Kad joj ponestane suza, i zadnja će nevidljiva veza među nama, koja nas je godinama istovremeno dijelila i povezivala, puknuti, i konačno ćemo biti razdvojeni. Konačno ćemo doista početi živjeti u paralelnim, međusobno nedodirljivim svjetovima i jedno drugo poštedjeti bola. Kad joj ponestane suza, za nas će biti kraj i više se nećemo osvrnati. Zbogom, reći će ona, zbogom, reći ću ja, i završit će, jednom za svagda, ta sedamnaestogodišnja igra koja mi je uzela ne samo oca nego i mamu. Kad joj ponestane suza, konačno će, jednom za svagda, biti kraj obitelji Borojević“ (JMD_H: 277).

¹⁰⁴ U prijevodu: „Sedamnaest godina već sjede tamo na stubištu pred mojom zgradom s ručnicima oko vrata i čekaju mene“ (JMD_H: 283).

vlastitog u poimanju pisca Gorana Vojnovića. Pritom je u *Jugoslaviji* tematiziranje egzila, sjećanja i zaborava, ksenofobije i filantropije, odnosa u obitelji i društvu potenciran i dovedeno na jednu potpuno novu, izrazito kompleksnu razinu. Ocrtavanjem mape egzila Vladana Borojevića vidljiva je izrazita kompleksnost te *dinamike*, ovjekovječena u likovima obitelji Borojević, koji su – što sudbina, što okolnosti – primorani svoje dotadašnje identitete zamijeniti novima, postratovskima i postsocijalističkima. Nemogućnost pronalaženja *vlastite* pozicije unutar koordinata suvremenog globaliziranog društva rastvara ambise u fasadama identitetâ zahvaćenih individua, prilikom čega njihova sjećanja, iskustva i do tada proživljeni životi postaju, sa sve većim spacijalno-temporalnim odmakom, sve otuđenijima. Novonastala se *stranost* pritom retrogradno reflektira i na međuljudske odnose, kao i na odnose s pojedinim mjestima i događajima, sputavajući zahvaćene u njihovu potpunom afirmiranju pojma *vlastitoga* i narušavajući *dinamiku vlastitog i stranog* u (inter)kulturnoj konstelaciji globalno umreženog i kulturno disperziranog svijeta. U sljedećem će se poglavlju rekapitulirati metodološke i teorijske teze iznesene u radu, kao i analiza romanâ, prilikom čega će se pokušati ponuditi jedna zaokruženiya slika metodološkog aparatusa interkulture znanosti o književnosti, fenomena postsocijalizma te Vojnovićeva dosadašnjeg spisateljskog opusa.

6. Zaključak

Književnost se manifestira kao jedan od temeljnih pojmova i dionika nekog kulturnog miljea, zato što korespondira s još jednim temeljnim faktorom kulture – jezikom, centralnim medijem kulturne proizvodnje. Iako po svojoj prirodi interkulturno orijentirana često biva instrumentalizirana i ideologizirana, pri čemu se zapostavlja činjenica da književnost i kultura koju predstavlja i (su)kreira ne mogu biti predmetom hermenutičkoga proučavanja, budući da one predstavljaju samo *potrebni kontekst* svakoga objekta hermeneutičkog tumačenja. Koji god da je vid kulture posrijedi – *normativni, uski, etnološko-antropološki* ili *semiotički* –, ona svojom univerzalnošću i kovkošću nadilazi, osobito u današnje globalizirano doba, političke granice pojedinih zajednica, država, naroda. Postoje jezici koji nadilaze pojedinu kulturu, jednako kao što postoje kulture koje nadilaze pojedini jezik, tako da se prilikom kulturnoga transfera uvijek uspostavlja svojevrsna dinamika između *ishodišne* i *ciljne* kulture. Književnost je tome procesu, dijakrono gledano, dala najveći doprinos, budući da se o današnjem poimanju pojma kulture može govoriti tek od pojave pisma. Tako Norbert Mecklenburg ističe:

Književnost kao prvo sadrži i posreduje kulturne obrasce, tj. istovremeno razgrađuje kulturnu stranost koja je sadržana u njoj. Književnost osim toga posreduje, kao drugo, osjetljivost za kulturnu različitost uopće. To posrednički može jednako tako razgrađivati stranost, tako da se prividne interkulturne i intrakulturne razlike prozru. Književnost, kao treće, naposljetku senzibilizira, kao otuđujuće rukovanje sa znakovima, poimanje različitosti uopće. I to može, iznova posrednički, doprinijeti boljemu razlikovanju elemenata stranosti i prisnosti i u interkulturnoj komunikaciji¹⁰⁵ (MECKLENBURG, 2008: 233).

Tako interkulturalna germanistika, kao i interkulturalna znanost o književnosti uopće, svoje polje istraživanja proširuju na rubne fenomene i elemente *stranoga* koji se pojavljuju u književnim djelima. Pritom se pojavljuju pojmovi poput *stranca*, *stranosti* i *strano*, a oni se u tekstu mogu manifestirati na brojnim planovima: tematskom, estetskom, lingvostilističkom i sl. Iz ovoga je vidljivo da interkulturalna znanost o književnosti operira s brojnim vidovima pojma *stranoga*, no i njegova antipoda, pojma *vlastitoga*, budući da se jedan i drugi mogu pojaviti samo kao polarizirane, sukobljene jedinice. *Strano* bi, dakle, bilo sve što se izmiče našim mogućnostima poimanja i shvaćanja, dok bi *vlastito* predstavljalo suprotnost *stranome*, nešto što je potpuno internalizirano u nama i čime možemo vladati.

¹⁰⁵ U izvorniku: „Literatur enthält und vermittelt erstens kulturelle Muster, d.h. sie baut die kulturelle Fremdheit, die sie enthält, gleichzeitig selbst ab. Darüber hinaus vermittelt Literatur aber zweitens Sensibilität für kulturelle Differenz überhaupt. Das kann, mittelbar, gleichfalls Fremdheit abbauen, indem scheinbar interkulturelle als intrakulturelle Differenzen durchschaut werden. Drittens schließlich sensibilisiert Literatur, als verfremdender Umgang mit Zeichen, für Differenzwahrnehmung überhaupt. Und das kann, wiederum mittelbar, dazu beitragen, Fremdheits- und Vertrautheitselemente auch in interkultureller Kommunikation besser zu unterscheiden.“ S njemačkog preveo K. Bo.

Iako se ovakva podjela čini uvjerljivom ona je ipak isuviše paušalizirana, budući da se u naizgled jednostavnoj i logičnoj dihotomiji *strano/vlastito* ispoljava *dinamika* između tih dvaju pojmova, tj. konstantna rekalkibracija i rekontekstualizacija pojmova, pojavnosti i objekata koji lako mogu prelaziti iz jedne domene u drugu. Upravo se na tome metateritoriju, u *dinamici* između polova *stranoga* i *vlastitoga* ustvari odvija interkulturalna hermeneutika, a stupnjevi *stranosti* koje ona želi odstraniti i nadvladati – putem komunikacije i učenja – su *uobičajena*, *strukturalna* i *radikalna stranost*. Primjeri za to mogu sezati od već spomenutoga tematskog (odlazak u *strano* mjesto), situativnog (konfrontacija s dionikom/elementom *strane* kulture) pa sve do lingvostilističkog (efekt *otuđivanja* književnog teksta putem hibridizacije i kreolizacije jezika, pravopisa, ortografije) plana.

Svi se ovi elementi mogu pronaći u romanesknom opusu slovenskoga autora Gorana Vojnovića, u romanima *Čefuri raus! te Jugoslavija, moja domovina*. Vojnović se u svome stvaralačkom (kako književnom, tako i filmskom¹⁰⁶) programu ponajprije bavi kulturnim fenomenima marginalnosti, predjelima i prilikama u kojima je najizraženija upravo tematizirana (interkulturalna) *dinamika* između *vlastitog* i *stranog*. Interes za ovu tematiku se djelomice može pripisati i ekstraliterarnim datostima (autorovo odrastanje u Fužinama), no i općenitom klimom postsocijalizma, a sve s namjerom preispitivanja i pokušajem tumačenja događaja iz neposredne prošlosti.

Zaključno će se ponuditi nekoliko aspekata koji se pojavljuju u analiziranim djelima. Analizom se romanâ *Čefuri raus!* i *Jugoslavija, moja domovina* daje povući nekoliko paralela između tih dvaju djela koje korespondiraju s metodološkim i teorijskim postulatima i dometima interkulturalne znanosti o književnosti:

1. Protagonisti obaju romana, Marko Đorđić i Vladan Borojević, stanovnici su ljubljanskoga naselja Fužine i time se nalaze u žarištu interkulturalnoga (su)života u slovenskoj prijestolnici. I sami *stranoga* podrijetla, Marko i Vladan pokušavaju nadvladati *stranost* slovenske kulture i time je prekodirati u *vlastito*.
2. U oba romana sport (košarka, nogomet) fungira kao medijator *par excellence* između brojnih dionika slovenskog i unutar sebe raslojenog „čefurskog“ svijeta, a formiranjem momčadi se na trenutak u drugi plan postavlja nacionalno-etničko podrijetlo pojedinog igrača, što je inače glavni distinktivni faktor i temeljni pokretač sukoba u odnosima s pripadnicima drugih nacionalno-etničkih skupina.

¹⁰⁶ Primjer za to bi bio film *Piran-Pirano* (2010), nastao pod Vojnovićevom redateljskom palicom, kao i film *Čefuri raus!* (2013), nastao po predlošku istoimenog i u ovom radu analiziranog romana.

3. Sva se tri elementa razdiobe stranosti – *uobičajena*, *strukturalna* te *radikalna* – pojavljuju u romanima, pritom akcelerirajući interkulturnu *dinamiku* između elemenata *vlastitog* i *stranog*. *Uobičajena stranost* pritom opstaje najkraće vrijeme, budući da romani obiluju elementima *strukturalne* i *radikalne stranosti*. Dok je u romanu *Čefuri raus!* glavni pokretač hibridizirani oblik *uobičajeno-strukturalne stranosti* (neasimiliranost sa slovenskim društvom) u romanu *Jugoslavija, moja domovina* najviše do izražaja dolazi *radikalna stranost* (nestanak i [prividna] smrt oca, potpuna alijenacija [spacijalna, lingvistička] od majke i dr.).
4. Dok se u romanu *Čefuri raus!* interkulturna komunikacija s mjestima izvan vidokruga (po)zna(va)noga odvija uglavnom teihoskopski te putem dijaloga (priče i sjećanja drugih, perpetuiranje stereotipa i prethodno naučenih obrazaca) i prvi pravi fizički ekskurz doživljava pred kraj romana s Markovim odlaskom u Visoko je u romanu *Jugoslavija, moja domovina* cjelokupni pokretač radnje ocrtavanje mape egzila protagonista Vladana (i cjelokupne obitelji Borojević) te potraga za ocem Nedeljkom.
5. Jezik kojim je pisan roman *Čefuri raus!* kreolizirani je oblik slovenskog i (srpsko)-hrvatskog jezika te predstavlja jedan od pionirskih poduhvata te vrste u južnoslovenskim književnostima, dok je roman *Jugoslavija, moja domovina* pisan (gotovo isključivo) standardnim slovenskim jezikom, s umetnutim dijalozima u kurzivu. Pri prijevodu romana *Čefuri raus!* na hrvatski jezik korišten je većinom kajkavski odnosno zagrebački gradski govor, a žargonizmi i neologizmi su adekvatno prevedeni ili preuzeti. U romanu *Jugoslavija, moja domovina* postoji nekoliko mjesta koja su navedena u kurzivu, a koja prevoditeljice nisu adekvatno označile u prijevodu na hrvatski jezik.
6. Mjesta na kojima obitavaju i/ili žive „čefuri“, jednako kao i prijevozna sredstva često su u romanima predstavljena kao heterotopi, a konfrontacija s *radikalnim stranim* (smrću, identitarnim raskolom) se često odvija ili joj prethodi drugo stanje *radikalne stranosti/drugosti*, alkoholna omamljenost.

Ovi gore navedeni aspekti interkulture komunikacije i znanosti o književnosti, jednako kao i aktanti i akceleratori *dinamike* između elemenata *vlastitog* i *stranog* u romanima Gorana Vojnovića, prate bazične metodološke zakonitosti koje takva znanost o književnosti propisuje. Pritom se postavlja pitanje do koje je mjere – prilikom tematiziranja kulturnih alternosti između dionika različitih, iako bliskosrodnih zajednica – riječ o dvjema različitim kulturama ili invarijantama jedne hiperonimski shvaćene kulture. Osim izrazite lingvističke srodnosti

između kultura na prostoru jugoistočne Europe – jezik kao centralni medij kulturne produkcije – postoji još jedan povezujući faktor između tih društava, a to je iskustvo post-socijalizma. Izostankom lustracije u društvima proizašlim iz dezintegracije bivše Jugoslavije nerazriješeno naslijeđe socijalizma i tranzicije predstavlja trajno breme prilikom konstitucije novih identiteta skupina, a što se može vidjeti u kulturnoj (filmskoj, književnoj) produkciji pojedinih društava i (nedovoljnoj) komunikaciji između njih. U posljednjih se nekoliko godina situacija mijenja nabolje, što ponajprije podupire inkluzivistički orijentirana Europska unija.

Goran Vojnović je svojim (dosadašnjim) opusom stvorio izuzetno plodno tkivo za analizu i apliciranje metoda već postojeće interkulture znanosti o književnosti, jednako kao što je uveo tematske komplekse koji bi mogli biti od pomoći prilikom pokušaja konstituiranja jedne interkulture slavistike, pri čemu bi teme kao što su postsocijalizam, kulturna raslojenost i novonastali identitet bili polazište za uspostavljanje novih teorijskih vidova. Južnoslavensko se kulturno područje odlikuje svojom specifičnošću unutar europskoga kruga, što je svakako evidentno u njegovoj kulturnoj produkciji. Vojnović je svojim romanima *Čefuri raus!* i *Jugoslavija, moja domovina* dao hvalevrijedan obol po pitanju osvješćivanja o datostima koje svojim netematiziranjem obremenjuju današnja društva i shvaćanja identiteta. Ovaj bi se rad stoga trebao shvatiti kao pokušaj doprinosa interkulture shvaćenoj kulturnoj produkciji i recepciji prostora jugoistočne Europe i pokušaju uspostavljanja jednog književnog i istraživačkog polja na tome području jer, baš poput Vladana Borojevića, pokušava ocrtati mapu potrebe jednog novog shvaćanja – ideološki nekontaminiranih i povijesno neobremenjenih – kulturnih realija.

7. Popis literature

PRIMARNA LITERATURA:

1. VOJNOVIĆ, GORAN. 2008. *Čefurji raus!*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina). [ČR]
2. VOJNOVIĆ, GORAN. 2012. *Jugoslavija, moja dežela*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina). [JMD]
3. VOJNOVIĆ, GORAN. 2009. *Čefuri raus! Prevele sa slovenskog Anita Peti-Stantić i Jagna Pogačnik. Pogovor Boris Dežulović*. Zagreb: Europapress Holding; Novi Liber. [ČRH]
4. VOJNOVIĆ, GORAN. 2013. *Jugoslavija, moja domovina. Prevele sa slovenskog Anita Peti-Stantić i Jagna Pogačnik*. Zagreb: Fraktura. [JMDH]

SEKUNDARNA LITERATURA:

5. ANGELESKI, ZORAN. 2014. „Intervju. Goran Vojnović: Moja Jugoslavija ima svoju emotivnu geografiju“. *Novi list*, 5. siječnja 2014. Dostupno na: <http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Goran-Vojnovic-Moja-Jugoslavija-ima-svoju-emotivnu-geografiju>, 19. svibnja 2014.
6. BACHTIN, MICHAEL M. 1979. *Die Ästhetik des Wortes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
7. BARTHES, ROLAND. 1977. *Image-Music-Text* (HEATH, STEVEN [ur.]). London: Fontana.
8. BOGUTOVAC, DUBRAVKA. 2013. „Bauk postmodernizma kruži palankom. Polemika 'tradicionalista' i 'postmodernista' u *Književnim novinama*, Beograd, 1996.“. U: VUKOVIĆ, TVRTKO (ur.). *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, str. 421-444.
9. BORDIEU, PIERRE. 1989. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. BURKE, SEÁN. 1999. „Autor i smrt čovjeka“. U: MILANJA, CVJETKO (prir.). *Autor pripovjedač lik. II. dopunjeno izdanje*. Osijek: Svjetla grada, str. 82-150.
11. CRNKOVIĆ, GORDANA P. 2013. „Ja sam ti, ti si ja: o oslobađajućem antinacionalizmu“. U: VUKOVIĆ, TVRTKO (ur.). *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, str. 351-366.

12. **CZERWIŃSKI, MACIEJ.** 2013. „Breme (post)komunizma. Hrvatski i poljski kulturni kodovi“. U: VUKOVIĆ, TVRTKO (ur.). *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, str. 47-80.
13. **DEBELJAK, ALEŠ.** 2009. *Europa bez Europljana*. Zagreb: Profil.
14. **FOUCAULT, MICHEL.** 1984. „Of Other Spaces, Heterotopias“. U: *Architecture, Mouvement, Continuité* 5, str. 46-49. Dostupno na: <http://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heterotopia.en.html>, 26. svibnja 2014.
15. **GIDDENS, ANTHONY.** 2005. *Odbjegli svijet. Kako globalizacija oblikuje naše živote*. Zagreb: Klub studenata sociologije Diskrepancija, Naklada Jesenski i Turk.
16. **HOFMANN, MICHAEL.** 2006. *Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung*. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.
17. **HOFMANN, MICHAEL.** 2013. „Interkulturalnost, stranost, različitost. S njemačkog preveo Krešimir Bobaš“. U: *Jat. Časopis studenata kroatistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu*. Vol. 1, br. 1. Zagreb: Klub studenata kroatistike, str. 10-34.
18. **IVANIŠEVIĆ, IVICA.** 2013. „Goran Vojnović: Počasni sam član vlastitog saveza nesvrstanih“. U: *Slobodna Dalmacija*, 24. kolovoza 2013. Dostupno na: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Spекtar/tabid/94/articleType/ArticleView/articleId/219432/Default.aspx>, 24. svibnja 2014.
19. **KAZAZ, ENVER.** 2012. *Subverzivne poetike. Tranzicija, književnost, kultura, ideologija*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
20. **KOS, JANKO.** 1984. *Moderna misao i slovenačka književnost*. Beograd: Rad.
21. **KOVAČ, ZVONKO.** 2011. *Međuknjiževna tumačenja. Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
22. **LESKOVEC, ANDREA.** 2011. *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WGB.
23. **LESSING, DORIS.** 1986. *The Golden Notebook*. London: Collins Publishing Group, Grafton Books.
24. **LUKETIĆ, KATARINA.** 2013. *Balkan: od geografije do fantazije*. Zagreb: Algoritam.
25. **MECKLENBURG, NORBERT.** 2008. *Das Mädchen aus der Fremde. Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft*. München: Iudicium.
26. **PERUŠKO, IVANA.** 2013. „Enjoy the Gap! Generacija Propasti Viktora Pelevina“. U: VUKOVIĆ, TVRTKO (ur.). *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, str. 193-209.

27. **POŽGAJ HADŽI, VESNA.** 2002. *Hrvaščina in slovenščina v stiku / Hrvatski i slovenski u kontaktu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
28. **SKUBIC, ANDREJ.** 2006. „Načini umeščanja sociolektov v diskurz slovenske literature“. U: NOVAK POPOV, IRENA (ur.). *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, str. 35-45.
29. **STABEJ, MARKO.** 2006. „Orisi slovenske jezikovne politike“. U: *Slavistična revija*. Posebna številka, str. 309-325.
30. **STRSOGLAVEC, ĐURĐA.** 2010. „Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik“. U: SMOLE, VERA (ur.). *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 83-94.
31. **TODOROVA, MARIJA.** 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
32. **VELIKONJA, MITJA.** 2002. „Ex-Home: Balkan Culture in Slovenia after 1991“. U: RESIĆ, SANIMIR; TORNQUIST-PLEWA, BARBARA (ur.). *The Balkans in Focus: Cultural Boundaries in Europe*. Lund: Nordic Academic Press, str. 189-208.
33. **VIDAN, AIDA.** 2013. „Narativi drugosti i krize u južnoslavenskim filmovima novog milenija“. U: VUKOVIĆ, TVRTKO (ur.). *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, str. 331-350.
34. **ZORKO, URBAN.** 2008. „Vodič po vesti neke večine“. U: VOJNOVIĆ, GORAN. *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba, str. 183-199.
35. **ŽIŽEK, SLAVOJ.** 2012. *Živjeti na kraju vremena*. Zagreb: Fraktura.